

ÚJ SOROZATA

a m. kir. Ferenc József-tudományegyetem tudományos kiadványainak, melyek az egyetem száműzetése idején Szegeden **Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae**, illetőleg **Acta Universitatis Szegediensis** cím alatt jelenték meg.

NEUE FOLGE

der wissenschaftlichen Veröffentlichungen der Königlich Ungarischen Franz Joseph-Universität, die während des Exils unter dem Friedensdiktat von Trianon als **Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae**, bzw. **Acta Universitatis Szegediensis** erschienen.

UNIVERSITAS FRANCISCO-JOSEPHINA
KOLOZSVÁR

ACTA JURIDICO-POLITICA

2

WERBŐCZY ISTVÁN

BALÁS P. ELEMÉR, CSEKEY ISTVÁN
SZÁSZY ISTVÁN ÉS BÓNIS GYÖRGY

EGYETEMI TANÁROK ELŐADÁSAI

A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KAR

WERBŐCZY HALÁLÁNAK 400 ÉVES ÉVFORDULÓJA

ALKALMÁBÓL RENDEZETT ÜNNEPÉLYÉN,

A TRIPARTITUM BIBLIOGRÁFIÁJÁVAL

MIT DEUTSCHEN AUSZÜGEN:

STEPHAN WERBŐCZY

VORTRAGE

ANLASSLICH DER VIERHUNDERTSTEN JAHRESWENDE

SEINES TODES

KOLOZSVÁR 1941

Felelős kiadó: Bálás P. Elemér
Nagy-nyomda Kolozsvár, Buza-u. 3. — Felelős vezető: Nagy Jenő

BALÁS P. ELEMÉR:

**WERBÖCZY,
A MODERN EMBER**

ELNÖKI MEGNYITÓ

1. Amikor Werbőczy István emlékezetét ünnepeljük, önkéntelenül is a nagy emberek közös sorsára kell gondolnunk, arra, hogy az igazi nagy ember sorsa az ellentétes megítélés szükség-szerűsége vagy legalábbis szokottsága. Az igazán nagy ember szellemi skálája olyan széles és szellemi bátorsága annyira föléje nő a mindennapi óvatosságnak, hogy egészen természetes, ha személyiségének olyan oldalai jutnak kifejezésre, amelyek egymással — valósággal vagy csak látszólag — ellentétben állanak. Ha nem is valljuk axiómaként, amit Gundolf mond nagyszerű Goethe-könyvében, hogy az igazán nagy ember démonias és mint ilyen a saját törvényszerűségének hódol, miközben — látszólag— egészen ellentétes megnyilatkozásokra jut, mégis lehetetlenség el nem ismernünk, hogy a tapasztalat és a meggondolás maga is sok igazat mutat ebben a felfogásban. Az ellentéteknek ez a találkozása legalábbis a megítélésben köztudomású sorsa Werbőczy Istvánnak is, akiről a legnagyobb elragadtatás és a keserű szemrehányás hangnemében beszélnek kritikusai. Ez Werbőczynek, a nagy embernek természetszerű osztályrésze.

De a megítélés ellentétesége nemcsak abból folyik Werbőczyt illetően, hogy nagy ember, hanem egyúttal éppen Werbőczynek a maga egyéniségében lényegbeli adottsága, mint renaissance-emberé, mint korának gyermekéé, sőt a renaissance-ember prototípusáé. A renaissance már fogalmilag ellentétek együtteségét jelenti, ellentéteknek ki nem egyenlítetttségét, mert hiszen azoknak a szellemi áramlatoknak egy szintézisbe foglalása, amelyek a renaissance korát jellemzik, csak később következnek be. Maga a renaissance-ember még egyszerre antik és középkori, pogány és keresztény, és az ellentétes szellemiségnek ebből az együtteségéből sok minden következik, ami a renaissance világát a történelmi tényekben is jellemzi. Az a renaissance-ember egészen olyan akar lenni, mintha antik ember volna, sőt egyenesen azt hiszi, hogy egyenes ivadéka az antik

embernek. De ugyanakkor keresztény is, mert teljesen elgondolhatatlan, hogy a kereszténység sok évszázados hatása és gyakorlása nyomtalanul eltűnhessen a lélekből, teljesen lehetetlen, hogy a középkor keresztény embere, akinek minden gondolatát a hit tölti be, egyszerre teljesen megváltozzék a maga gondolkodásában és tisztára úgy gondolkozzék, mint egy egészen más kultúrának a részese, mint az ókor embere. A renaissance embere antik is, keresztény is, és sem nem antik, sem nem keresztény kizárólagosan, hanem a kettőnek valami egészen sajátos vegyülete, amely azonban még nem jutott el a szintézisig, még; nem adott helyet a belőle kialakuló harmadiknak: a modern embernek. Ez az ellentétek együttségén és ki nem egyenlítettégén alapuló korszellem jellegzetességévé teszi a renaissance-nak, hogy maga a renaissance-kor megítélése sem egységes, hogy az utókor igen különbözőképpen ítéli meg a renaissance-ot. Szükségszerű tehát az a jelenség, hogy Werbőczy, aki tipikusan, sőt prototipikusan renaissance-ember, vagy legalább *túlnyomóan* az, — mert mint látni fogjuk, ezenfelül egészen modern vonásokat is mutat — maga is az ellentétes megítélések keresztútjába került az idők folyamán.

Már egymagában az is mutatja a megítélés ellentétességét a renaissance-ra vonatkozóan, hogy még abban a tekintetben sem egységes a felfogás, vajjon a renaissance alapjában véve vagy *túlnyomóan* antik-jellegű-e vagy keresztény. Hosszú ideig; az a felfogás uralkodott, hogy a renaissance nem más, mint újpogányság, mint a pogányság újjászületése, reakció és szembefordulás a kereszténységgel. Ez a felfogás figyelmen kívül hagyja mindazt, ami keresztény jellegű a renaissance-ban, figyelmen kívül hagyja azt a szükségszerűséget, amelyről már szóltam, hogy t. i. a középkor keresztény embere nem tagadhatja meg önmagát, a keresztény hatásnak érvényesülnie kell az antik utánzásának kísérlete közben is. Valóban újabban érvényesülni kezd az ellentétes felfogás is, mely a renaissance-ban inkább azt látja, ami keresztény jellegű és a renaissance alapvonalát keresztényinek tekinti.¹⁾ Ez az újabb tanítás úgy látja, hogy a renaissance-ember még jórészt keresztény és az antik

¹⁾ V. ö. Russel. H. W.: *Antiké Welt und Christentum*. 1941. Vorwort.
Ugyanó: Pico della Mirandola über die Würde des Menschen. 1940-Bevezetés.

gondolkodást igyekszik beolvasztani a keresztény gondolatvilágba, bizonyos mértékig hasonlóan a kereszténység kezdő századainak, főleg a patrisztikának a törekvéséhez, mely nem lát erőszakos törést az antik világ és a kereszténység közt, hanem az ókori filozófiát a kereszténység előhírnökének tekinti. A renaissance-nak ez az újabb jellemzése maga is kutatja mindazt, ami bizonyos mértékig előhírnöke a kereszténységnek, előkészítése a kereszténység ellenállhatatlan hatásának, sőt egyenesen azt tanítja, hogy az antik világot is már csak a kereszténység szellemi áramlatán keresztül lehet ma már megismerni. A legdöntőbb érv megítélésem szerint arra nézve, hogy a renaissance kora egyenesen a kereszténység hatása, az: kereszténység nélkül renaissance még abban az értelemben sem lehetséges, hogy a renaissance az antik világ új életre keltése és alapjellege szerint antik, vagyis pogány. Ebben a tekintetben a következőkre kívánok egészen röviden utalni:

A kereszténységet megelőzően nem lehetett szó egy idegen kultúra termékeinek tudatos átvételéről, nem lehetett szó arról, hogy egy kultúra részese tudatosan, kitűzött célként törekedjék más, idegen kultúra átvételére. A kereszténységet megelőzően az idegen elvileg ellenség, nem is ember, hanem dolog, meg lehet ölni vagy rabszolgává, tehát dologgá lehet tenni, sőt mást, mint idegent nem is lehet rabszolgaságra juttatni, a nemfizető adóst csak „trans Tiberim“, tehát csak külföldre lehet eladni, a belföldi szabad ember nem vesztheti el szabadságát a belföldön.²⁾ Egy olyan világban tehát, amelyben az idegen nem ember, vagy szabatosabban: *csak* ember, de nem *személy*, — a római jogi forrásokban a dolgok között felsorolt rabszolga neve egyenesen „homo“ — teljesen elgondolhatatlan egy idegen kultúrának tudatos átvétele vagy akárcsak tudatos értékesítése. Az idegen kultúra az antik világban valósággal negációja a kultúrának: nem-kultúra, tehát át sem vehető, csak megvetésnek lehet tárgya. (A római belül van a görög kultúrkörön, Rómára tehát mindez nem áll a görögséghez való viszonyában). Ahhoz, hogy más kultúrát tudatosan és kitűzött célként át lehessen venni, egy új világfelfogás szükséges: a keresztény tanítás, mely az idegent már nem tekinti radikálisan ellenségnek, hanem azt hirdeti, hogy minden ember (a csak „homo“

²⁾ V. ö. Lévy—Bruhl: L'esclavage.

is!) Isten gyermeke és így egymásnak testvére, felebarátja, akit szeretnie kell. A kereszténységnek ez a tanítása teszi lehetővé az antik kultúra megbecsülését és a törekvést az antik kultúra átvételére. Sőt a szubjektív megítélés egyenesen az, hogy az antik világ nem is valami másik világ, hanem egyenesen és közvetlen elődje a középkornak, az antik ember öse a középkorinak, a középkori germán egyenesen római polgárnak tartja magát, a német császár pedig római császárnak. A középkori művész pedig a maga szent együgyűségében a maga korának öltözetében ábrázolja a régi világ embereit, az ószövetségi jelenetek szereplőit is, s ennek megvan a nyoma még XIV. Lajos színházában is, ahol az antik matrónák abroncs-szoknyában szavalnak. A keresztény egység gondolatának kifejeződése ez, mely „történetietlenné” teszi a művész felfogását is. A renaissance tehát már elvileg, lehetősége szerint is alapvetően keresztény hatás. Hogy paradoxonnal fejezzem ki: a renaissance éppen azért keresztény, mert nem keresztény, t. i. nem teljesen keresztény a tartalmát tekintve, hanem antik is, idegen kultúra recepciója.

2. Az az ellentétesség, amely a renaissance szóban levő ketősségében jelentkezik, rányomja bélyegét a tipikusan renaissance-embernek: Werbőczynek a megítélésére is. Elismerik, hogy Werbőczy keresztény gondolkodású, hiszen ezt nem is lehetne el nem ismerni. Maga a Hármaskönyv, Werbőczy nagy műve tartalmában világosan utal Werbőczy keresztény felfogására. Hiszen a Hármaskönyvben, éppúgy mint a renaissance egyéb alkotásaiban együtt szerepelnek az egyházatyák és a középkor keresztény filozófusai, így különösen Aquinói Szent Tamás az antik bölcsekkel és jogtudósokkal. De Werbőczyről, az emberről is köztudomású mélységes vallásossága.³⁾ Mégis el nem vitatható, hogy országnrésze van egy keresztényietlen cselekedetben, a felebaráti szeretet parancsával össze nem egyeztethető megrontásában a parasztság sorsának, a jobbagység földhözköltésében. Valóban, Werbőczy egyénisége a maga egészében nem kizárólag keresztény, mint ahogy a renaissance-ember sem az, hanem antik hatásokat is mutat. Az a nagy európai áramlat, mely a jobbagység sorsának rosszabbá tételét idézi elő,

³⁾ Megrázó Kemény Zsigmond „Zord idők” c. regényében Werbőczy utolsó óráinak leírása, előkészülése a buzgón vallásos embernek a halálhoz.

nyilván antik hatás, a keresztény gondolat halványodásának, a középkori keresztény alapú egyetemesség lazulásának, sőt felbomlásának egyik jelensége. A felebaráti szeretet parancsa hátterbe szorul ebben a korban, mely minden téren a földi dolgok felé fordul és a külső gazdagságra és hatalomra törekszik, akár csak az antik világ rómaija. Most már újra „homo“-vá süllyed a személy, ha nincs elég fizikai vagy vagyoni ereje a maga érdekeinek elismertetésére. Ez az áramlat hozzánk is eljut Németországból és Werbőczy, mint elsősorban a maga korának embere, nagy egyéniségéhez képest az élére kerül annak az áramlatnak, mely a jobbágyság sorsát rosszabbá teszi. Ennek a szomorú fordulatnak csak megkönnyítője, az antik hatás érvényesülésének csak előmozdítója az a körülmény, amire *Hajnal István* mutat rá kitűnő tanulmányában,⁴⁾ amelyben kifejti, hogy a parasztság sorsának eltérő alakulása Angliában és Németországban, — nyilvánvalóan tehát nálunk is — az írásbeliség különböző jelentőségére vezethető vissza. Míg Angliában rendkívül korán fejlődik ki az írásbeliség uralma az egész társadalmi életen és így a paraszttal is rendszeres ügyleti forgalom alakul ki, melyben a paraszt is mint ügyletkötő fél szerepel, nem mint pusztán ügyleti objektum, addig Németországban az írásbeliség csekély fejlettsége folytán az ellenkező állapot következik be: a parasztság sorsa rosszabb lesz, mint a középkor folyamán volt. A magunk részéről azt hisszük, ez a tényező inkább csak a lehetőségét adta meg a rabszolgára vonatkozó antik jogi felfogás érvényre jutásának, de egymagában nem kimerítő magyarázata a parasztság sorsa megromlásának a középkor végén, sőt azt követően. Annyira mégis kifejlődött az írásbeliség Németországban és nálunk is, hogy a római jogi dogmias gondolkodás erőhöz jusson a középkori személyi gondolkodással szemben, ha ezt végeredményben nem is győzte le, csak — mint látni fogjuk — szintézisben egyesült vele később. A keresztény-antik ellentét, éppen a jobbágyság sorsával kapcsolatban, egy közvetlenebbül jogi jelentőségű ellentétet is foglal magában Werbőczy működésében. A kereszténységen alapuló személyi szemlélet, melynek középpontja és iránypontja a legfőbb személy, az Isten, akivel minden más viszonyba ke-

⁴⁾ írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. 1933.

rül a középkori gondolkodásban, és közvetlenül csak a személy, az ember, mint Isten képére és hasonlatosságára teremtett lény, kerül Istennel vonatkozásba, míg az emberenkívüli dolog csak a személynek, az embernek eszközeként szerepel: ez a személyi szemlélet Werbőczy jogi gondolkodásában főleg a közjog⁵⁾ körében jut érvényre. Werbőczy tanításában a nemzet — tehát az összes „személyek“ — a forrása a királyi hatalomnak, ezt a nemzet ruházta a királyra⁶⁾, és a király nem a maga jogát gyakorolja tulajdonképpen, hanem a nemzetét. Nem egyéb ez, mint a nemzet önkormányzatának a hirdetése, ami viszont nem egyéb, mint a nemzetnek és a nemzettagoknak személyllyé emelése egy olyan korban, amelyik másutt az antik példát követő dologias gondolkodásában a nemzetet, az országot úgy tekinti, mint az uralkodó tulajdonát, tehát mint dolgot.

Werbőczy személyies gondolkodása közjogi téren a Szent Korona szimbólumában jut kifejezésre, ebben a szimbolikában gazdag középkort folytatva, mely az emberenkívüli dolgokat ebben a vonatkozásban is a személyi szemléletnek veti alá, a dolgokra utaló vonatkozásokat csak jelképek gyanánt alkalmazva, nem a dolognak eredeti jelentősége szerint, hanem magasabb szellemi vonatkozások érthetővé — nem pusztán logikusan megmagyarázhatóvá — tételére, tehát azért, hogy az ember a maga egész személyiségével intuitíve megragadhassa azt, ami - a szimbólumban kifejezésre jut. így látszólag a dolog személyesedik meg, a dolog jut önálló jelentőséghez, saját életéhez, de¹¹⁾ ez csak látszat. A szimbólum nem megszemélyesített dolog, csak kifejezése egy nálánál magasabbrendűnek: szellemi, személyi valaminek. Nem az a szimbólum, mint ami a dinamikusan szemlélt dolog: a gép.⁷⁾ Nem is az államfelfogás eldologiasítása az, amit a Szent Korona szimbolizál, csak objektiváció, mint *Probaszka* Lajos mondja,⁸⁾ a nemzeti és a vallásos eszmének objektivációja :

„Corpus sacrae coronae. Több ez, mint pusztá organiztikus alkotmányjogi fogalom, mint állami létünk alapelve, ahogy

5) Már az I. Rész i. címének i. §-ában általánosságban is, tehát nemcsak a közjog tekintetében.

6) Hármaskönyv I. Része 3. címének 2—7. §-ai, II. Rész 3. címének 2. §-a.

7) L. alább...

8) A vándor is a bujdosó. 118. s köv. 1.

főként-Werbőczy megformulázása alapján szoktuk tekinteni: az egész magyarságnak egységes, élő összeforradása ez egy szimbolikus erőben, amelyet úgyszólván önmaga fölé emelt, hogy soha ki , ne szakadhasson belőle, valóban objektivált, tárgyiasított, hogy vele megkösse magát. Az örök magyarság szimbóluma ez; a honi földre borulás, hit az örökké megtépett, örökké megcsonkított corpus végül mégis diadalmas restitúciójában. . . . Ezzel mentette meg a magyarság a szakrális alapjaiból mindinkább kivetkőző Európa számára több mint félévezreden át egy „középkori“ szakrális eszmét, amelyet nemcsak élt, hanem fokozatosan fejlesztett és tágított, úgy is mondhatnók: a modern formák számára is rugalmassá tett. Hogy ez mit jelent, azt különösen ma tudjuk csak kellőképpen méltányolni, amikor a végképpen racionalizálódott Európa úgyszólván minden tagjában vonaglik és amikor a legmerészebb történeti kísérlet is a középkor szakrális kötöttségéhez valamiképpen hasonló létforma megvalósításán munkálkodik. Ez az a nagy csoda a magyarság életében, amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökőerőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben épp oly tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet autokratikus hatalmai.“ „... a tizenkettedik óra küldötte volt, amely végszükségben az ország és a nemzet egységét őrizte meg. Amit a patrimonális államszervezet korábban a nagy személyiség — egy Szent István vagy Szent László — megkötő ereje véghez tudott vinni, annak szerepét most átvette a tárgy, a megkötő személyes erők objektivációja: a szentkorona. S az objektiváció itt is, mint mindenütt és mindenkor a világon, erősebb megkötő hatalomnak bizonyult a legrátermettebb, a legbölcsebb, sőt a legszentebb személyiségnél. Mert amikor a nemzet szétesése Mohács után bekövetkezett, a nemzettagság eszméjével szinte történetfelettien összetartotta, átfogta a magyarságot, megőrizte önmagának, de egyúttal megőrizte a Nyugatnak“ is. Ezzel a nemzetmentő, létfontartó missziójával vált a szentkorona eszméje a magyarságnak valóban csodaszerű éjettényezőjévé. Itt teremtett a magyar szellem magának metafizikát, a maga önnön sorában juttatva kifejezésre a változatlant, az örökkévalót a változóban és mulandóban.“

Werbőczy a Szent Korona szimbólumában egészen közép-

kori ember. A középkor a maga irracionális személyi szemléletében, szemléletes gondolkodásával, ösztönös közvetlenségével nem képes a sokaságban az egységet másképp megragadni, csak érzéki szemléletességgel, dologias szimbólum egységét téve a személyek sokasága helyébe. A Szent Korona nem egyéb, mint az absztrakt államfogalom konkrét érzékeltetése. De Werbőczy államfelfogása modern is már, szakít a középkori emfiriával, a középkor tarkasága, „szakadozottsága“ helyébe egységet tesz, egységre törekszik, célja tehát modern, csak formanyelve középkori. És az egységre törekvés jelentkezik a kiváltságos réteg állásának jogi konstrukciójában, a nemesség egységében és egyenlőségében. Ez az egység pedig antik hatás, Róma öröksége, mely a középkorban csak mint eszme él, de valóságához csak az újkorban jut, az antik és középkori felfogás szintézisében.

A Szent Korona szimbólumában kifejezésre jutó szellemi és dologi vonatkozást illetően a dologi szempontra helyezi a súlyt *Ferdinándy* Geyza.⁹⁾ Szerinte „a magyar közjog a koronát megszemélyesíti, abban látja a királyság erejét, az államhatalom megszemélyesítését“. *Ferdinándy* szerint „a szent korona tana... egy élettelen tárgyat, egy történeti ékszert... közjogi fogalommá tesz.“ Sőt még ez a szempont is alig jöhet számba „a szent korona ereje, hatálya és misztériuma mellett, mely királlyá avató erőt tulajdonít a szent koronának és csakis annak... s ezzel az ország szenteséges koronája körül egy nemzeti hitvallás dicsfényes koronáját fonja.“ Ez a felfogás a koronát mint dolgot látja megszemélyesítve és önállósítva, úgyhogy lényegileg annak a felfogásnak felel meg, melyet alább dologi dinamikus szemléletnek nevezek, holott a Szent Korona „tana“ és Szent István koronájának közjogi jelentősége nem a dolog megszemélyesítésében van, hanem a szellem primátusában, az uralkodó és a nemzet közjogi — tehát szellemi — kapcsolatában. A koronázásra vonatkozó közjogi szabály is lényegileg a korona szimbólum-jellegét tartja szem előtt s az, hogy a koronázás érvényéhez éppen a Szent István-koronájával való megkoronázás szükséges, csak a szimbolikus gondolkodás konkrét jellegen ala-

⁹⁾ Érzelmi tényezők a magyar alkotmányban. Budapesti Szemle 1925. évi 134. s. köv. 1.

pul, mely a szóbanlevő vonatkozásban a szimbólum dologi oldalának helyettesíthetőségét nem engedi meg, a Szent István személyével való kapcsolatot kizárólagossá teszi. A konkrétumnak ez az alapvető jelentősége a korona-szimbolikában nagyrészt háttérbe szorul *Gróf Széchenyi* István „Blick“-jében (254. s köv. 1.) is, amikor gúny tárgyává teszi azt a hamis beállítást,, mellyel. a Bach-rendszer port akart hinteni a külföld szemébe és szuggesztiót akart gyakorolni a magyarságra is a Kossuth Lajos által Orsován elrejtett Szent Korona megtalálása alkalmából. Az osztrák kormány-sajtónak azt a beállítást, hogy „az a magyar király, akié a korona“, Széchenyi undorral utasítja vissza, utalva arra, hogy éppen nem mindegy, *hol* van a korona, a király fején-e vagy raktárban avagy múzeumban. Ez az érv kétségtelenül a dologi felfogás ellen irányul, a testi birtok vagy éppen á- tulajdon viszonyát közömbösnek mutatva, így *Széchenyi* is a korona szimbolikus jelentőségét látszik felismerni, de más kijelentései ellentmondanak ennek. *Széchenyi* tiltakozik a „szent“ jelző ellen: „mit einer solchen Reliquie — die wir weder heilig nennen, denn kaltes Erz, wenn auch Gold etc, wenn auch mit den edeisten Steinen verziert, kann nie Jieilig sein, hierzu gehört Herz, Gemüth, Seele, — weder setzen wir irgend eine diplomatische Bedeutung in eine Krone — dennoch glauben wir, sollte man mit einer solchen ehrwürdigen Reliquie niemals ein Possenspiel oder eine Deceptions-Maskerade treiben“.

E[^] a felfogás tehát nyilván a dologi jelleget tartja szem előtt, a testi tárgyat, nem a szimbólumot, mert hiszen a szimbólumul szolgáló dolognak lehet jelzője a „szent“, amely így nem a dologra mint dologra, hanem annak a szellemi valaminek a jellemzésére szolgál, melyet a testi tárgy szimbolizál. Még erőteljesebben jut kifejezésre Széchenyi vázolt álláspontja a következőkben: „wir sind dreist genug, Excellenz unser Ehrenwort zu gebén, dass wenn Seine Majestát der Kaiser anstatt der heiligen Stephans-Krone einen Csákó, eine Lager-Mütze, einen Cylinder, ja einen Calabreser, auch sogar eine Schlafmütze aufsetzt, und die *-pacta conventa*, die zwischen seinen Ahnen und der ungarischen Nation geschlossen wurden, und die nach Recht und vor Gott noch immer bestében- beschwört, und dann auch ehrlich Wort hält- dass in diesem Falle der Csákó, der Hut, die Mütze, etc, mit dem einzigen Unterschiede sagen wir, dass.

die Zeit alles zu einer grössern Würde erhebt, wie denn auch bei ganz gleichem Werthe der Alte stets mehr respectirt wird, als der Junge; während die Krone des heiligen Stephans in eine Rumpelkammer geworfen und ihrer höhern Bestimmung niemals zugeführt, auch dem leteten „Insassen“ (!) Hunniens nicht einmal so werthvoll erscheinen dürfte, — ausser wenn er sie zerstückeln und einschmelzen darf wie einen Topf oder einen Késsel, in welchem er seine Erdäpfel, oder seinen Sterz kochen kann. Nicht in einer leblosen Krone oder in glänzenden, stets furehterlich langweiligen und äusserst kostspieligen Ceremonien und Blendwerken liegt die Garantie der pactirten National-Verhältnisse, sondern in dem Eide der Regenten und deren Gewissenhaftigkeit- oder in der Energie, ja, Verzweiflung der ungerecht Unterdrückten...“

Ennek a kétségbeesett kifakadásnak csak egyes szavai mutatnak arra, hogy Széchenyi is érezte a korona-szimbólum jelentőségét, legalábbis annyiban, amennyiben az idő, a hagyományos felfogás jussát elismeri a Szent István koronájának tiszteletbentartása irányában. Természetesen a koronának mint testi tárgynak előtérbe helyezését megmagyarázza a „Blick“ célja és az a felháborodás, melyet a legnagyobb magyarnak éreznie kellett, amikor azt látta, hogy az elnyomó a korona dologi birtokát akarja felhasználni a maga visszaélésiéinek legalizálására.

Amint a Szent Korona szimbóluma intuitív kifejezése az állam személyies felfogásának, ugyanilyen jellegű — minden látszólagos dologiassága ellenére is — a nemesség kiváltságos intézményének koncepciója Werbőczynél. Ebben a tekintetben is egyoldalúan inkább a korlátot vették figyelembe Werbőczy bírálói, nem a tartalmat, a tartalomnak is a lényegét, azt, ami túlmegy Werbőczy szavain, de objektive benne van W⁷erbőczy gondolatában. Az „una eademque nobilitas“ nemcsak a főurak ellen irányuló politikai jelszó, hanem a nemzetfogalomnak intuitív szimbóluma, a korszellem formanyelvén kifejezve. Az az életteljes misztikum, mely a németből, tótból, horvátból magyart alkotott azzal, hogy a nemesítéssel a magyar nemzet tagjává vált, nemzeti viszonylatban méltó párja a Szent Korona szimbólumának s a modern életfelfogásnak nehézség nélkül tett eleget az 1848-iki átalakuláskor, a nemzet fogalmát a rendiség korlátain túl kiterjesztve. Az „una eademque nobilitas“ misztikus erejét viszont éppen az az új felfogás törte meg, mely az

atomizáló elvet hangsúlyozta a dologias szemlélet új világában, nem lévén képes szabadulni a fizikai axiómától, hogy egy helyen két vagy több test egyidőben nem lehet, ami a nyelvi síkon a türelmetlenséget idézte elő. Miként a dolgok, a nyelvek is egymás kiszorítására, kizárólagosságra kezdenek törekedni, megfélelkezve szellemi alapjellegükről, egységre törekvő, egyesítő alapfunkciójukról. A nemzetiségi elvnek illetően alakulása még történetileg is dologias jellegű, a sajtó nagy szerepével függ össze, mely a maga dologi erejével ad oculos demonstrálja a nyelvi különbségeket és a nyelvi kizárólagosságra való törekvés ösztönét fejleszti ki, különösen az időszaki sajtó, mely folytonos behatásával óriási mértékben állítja a nagy tömegek szeme elé a nyelv jelentőségét, amit a szóbeli érintkezés régebbi világában észre sem vettek, nem tudatosítottak, még az írásbeliség elterjedése után sem ennyire. Történetileg is az időszaki sajtó kifejlődésével esik egybe a nemzetiségi elv türelmetlenné válása.

A Szent Korona államszimbólumának — nem a teljesen inadekvát kifejezéssel emlegetni szokott „tanának“ vagy „államrendszerének“ — ama kongeniális jellemzése *Prohászka* Lajos csodálatosan szép soraiban a lényegét illetően szintén a személyi szemlélet alapvető jelentőségére utal, ami Werbőczyre is jellegzetes, s azt a hivatást, amit a Szent Korona szimbóluma *Prohászka* szerint nemcsak a magyarság, de Európa számára is híven teljesített, éppen Werbőczyn keresztül, a Hármaskönyv útján végezte, mely a magyarságnak a rendi világban valósággal második bibliája lett, nemcsak a politikai, de vallási téren is széttagolt magyarság körében.

A Szent Korona szimbolikájában kifejezésre jutó keresztény alapú személyi szemlélettel bizonyára nehezen egyeztethető össze a jobbagyságnak jóformán dologgá süllyesztése, amit — bár koráramlat volt és általános történeti tényezői voltak — Werbőczy rovására szoktak írni. A renaissance-ember ellentétes lelki rétegezettsége jelentkezik ezen a síkon is, a személyi és dologi szemlélet viszonyában. Ez az ellentét valóban megnyilatkozik Werbőczy személyiségében és működésében, nem elégítve ki a következetes logika követelményeit. De mindez nem Werbőczy személyes hibája, hanem a koré. A jobbagy kiküszöbölődik a közjogból és a magánjogba kerül át, de ez maga is az újkori jogfejlődés irányvonalába esik, híven a személyi szemlélet gyengüléséhez és a dologi szemlélet felülkerekedéséhez. Az az életteljes

kapcsolat, mely a közjog és magánjog együttességében áll és amelynél fogva a személyi szemlélet érvényre jut a dolgok irányában is, így a hűbériségben, mely a földtulajdont személyi perspektívába állítja és a jognak alap gondolatává a személyi jellegű hűségi gondolatot teszi, mert hiszen hűségre — és hűtlenségre — csak az ember képes:¹⁰⁾ a közjognak és a magánjognak ez a kapcsolata természetsszerűleg lazul az újkor dologias-felfogásában. Ez az igazi lényege a jobbágyság letaszításának.

Amint láthatjuk, nem is igazi ellentét' az, ami Werbőczy személyies felfogása és rendi gondolkozása közt mutatkozik, hiszen /végső gyökere a középkori keresztény gondolkodás, mely a társadalomnak rendekre tagolódását Isten akaratára vezeti vissza és ezért tartja szentnek, ez pedig személyi szemlélet eredménye, tekintettel a legfőbb személyre: Istenre.

Más ellentétre is szoktak hivatkozni azonban Werbőczy megítélésében, szintén abból a lényegbeli alpból folyóan, hogy Werbőczyben erőteljes kifejezésre jutott a renaissance szelleme. Werbőczy nemcsak jogalkotó és jogtudós volt, de jogalkalmazó is, bíró, az országnak egyik nagybírója és mint ilyenről fel van jegyezve róla, hogy az igazi bírót jellemző pártatlanságnak emlékezetes tanújelét adta. Abban a pörben, amelynek egyik fele Werbőczy nagy pártfogója volt: Szapolyai István, Werbőczy pártfogójának rovására döntött, az ellenfelének adva igazat. De ha ez az eset nem is volna köztudomású, maga az a jellemzés, amelyet Werbőczy ad a jó bíróról, azt mutatja, hogy Werbőczynek a legmagasabbrendű erkölcsi felfogása volt a bírói tisztról, hiszen azt tanítja, hogy még *igazságos* ítéletet sem szabad hozni *azért*, mert a bíró az egyik félnek akar kedvezni vagy ártani. Ezzel a tanítással Werbőczy túlmegy a bírói funkcióból folyó jogi követelményeken, melyek csak arra vonatkozhatnak, hogy a *hibás* ítéletért milyen keretek között lehet a bírót felelőssé tenni. A bíró csak a hibás ítéletért lehet jogilag felelős és csak akkor, ha túllépte bírói funkciójának korlátait és nem mint bíró, hanem mint magánember, bírói tisztén kívüleső szempontokat vegyített ítélezésébe: alacsony emberi indítékokat, haszonvágyat vagy gyűlöletet és szándékosan szegi meg a pártatlanságnak funkciójából folyó kötelességét. Amíg tehát a hibás ítéletet is a bírói funkció keretei között maradónak lehet tekinteni,

¹⁰⁾ Az állat „hűsége“ csak antropomorfisztikus fikció.

amíg a bíró pusztán értelmi hibából¹¹⁾ ítélezett helytelenül, nem bűnös akarattal, addig a hibás ítélet miatt sem felelhet a bíró jogi felelősséggel. Werbőczy azonban továbbmegy és azt tanítja, hogy még a helyes ítéletet sem szabad szeretetből vagy gyűlöletből hozni, tehát személyes indítékokból, hanem csak az igazságosságnak megfelelően. Olyan magas erkölcsi színvonalat jelent ez a tanítás, amely előtt mélyen meg kell hajolni. Ahogy a Prológus 14. tituluszának 4. §-a mondja: „...Mindenekelőtt pedig ment legyen (t. i. a bíró) a lelki szenvedélyektől, hogy könyörgés, gyűlölség vagy szeretet ne vezérelje. Mert a bíró, ha mindjárt igazságos ítéletet mond is, felelős a lelkiismeret ítélő széke előtt, ha azt inkább gyűlölségből, mint az igazság szeretetéből tette.¹²⁾

Ezzel a magas erkölcsi felfogással szemben hivatkoznak Werbőczy bírálói arra a nagyonis anyagiasságra, hogy Werbőczy nagy vagyont szerzett. De elfelejtik, hogy ez a vagyonszerzési láz a renaissance egész korát jellemezte, azt a dologias gondolkodásmódot, mely a keresztesháborúk után fejlődött ki, amikor az európaiak megismerték Kelet kincseit, fűszereit, szövetéit, a keleti pompát, kényelmet és élvezeteket, és mindinkább a földi élet gyönyörűségeit kezdték megkívánni, a külső földi hatalomra kezdtek törekedni. Ebbe az irányvonalba lehet csak vetíteni azt a kifogást is, melyet Werbőczy vagyonszerzési törekvése ellen hoztak fel. Werbőczy nagy ember volt, de elsősorban a *saját korának* volt nagy embere, korának minden áramlatában az élen haladva.

Komolyabb ellentétet is lehet azonban találni Werbőczy gondolkodásában. Egy olyan ellentétet, amely mai szemmel nézve is a legnagyobb jelentőségű és megvilágítása a rendelkezésünkre álló szűk keretben is mellőzhetetlen, ha Werbőczyt, a renaissance-embert, tehát majdnem modern embert igyekszünk megismerni. Werbőczynek nemzeti irányára gondolok, mely nemcsak politikáját, de jogi gondolkodását is jellemzi. Az, amit Werbőczy közjogi felfogásáról, ennek személyies alapjellegeről mondtam, más szempontból is tárgyalást igényel, nem csak a személyi és dologi szemlélet viszonyának szempontjából, bár szorosan összefügg ezzel a szemponttal. Amint láttuk, Werbőczy

¹¹⁾ V. ö. Goldschmidt: D. Prozess als Rechtslage.

¹²⁾ Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása. Corpus Juris-kiadás.

Közjogában, a nemzetet egy síkra helyezi az uralkodóval és ezzel a nemzeti önkormányzat elvét juttatja kifejezésre. Ez a felfogás mindenesetre keresztény jellegű, mert személyi szemléletet jelent. De fel kell vetnem a kérdést: vajjon a nemzet jelentőségének ez a kiemelése, mint egy speciális szempontnak hangsúlyozása az egyetemes gondolattal szemben — keresztény gondolat-e, mely az emberi nem egységét, minden embernek istengyermek-ségét hangsúlyozza? Ezt az ellentétet nem szokták kiemelni vagy csak problémává sem tenni Werbőczy megítélésekor, pedig elvi szempontból ez a legmagasabbrendű kérdés Werbőczyvel kapcsolatban.

Az igaz, hogy Werbőczy Hármaskönyvében a keresztény univerzalizmust tartja szem előtt, hiszen a pápáról és a császáról mint legfőbb hatalmakról beszél¹³⁾ és említi a „közön-séges“ jogot is, mint nyilvánvalóan a keresztény kultúrközösség átfogó jogát. De másfelől egészen kétségtelen, hogy jogi, még-inkább politikai gondolkodásában a nemzeti önállóság és külön-szerűség gondolata irányítja. Azt lehet tehát mondani, hogy az egyetemes és a különzerű, az univerzális és a parciális, vagy bármiképp fogalmazzuk meg az ellentétet, de ellentétes eszmék állnak szemben egymással Werbőczy nagy művében. Ha való-ban így állna a dolog, ha valóban ellentét állna fenn ezen a ponton, vajjon miképpen lehet ezt az ellentétet megmagyarázni? Avagy újra a renaissance ellentétes világába kerülünk, amikor ezt a kérdést vizsgáljuk? Azt hiszem, ezúttal nem lehet erről szó. Az az ellentét, amely az univerzalizmus keresztény gon-dolata és a nemzeti gondolat közt van, nem valóságos ellentét, hanem csupán látszólagos. Már abból is erre lehet következtetni, hogy mind a két gondolat személyi gondolkodásmód terméke. A nemzeti különyszerűség, melynek jogi formája az önkormány-zat, kifelé és befelé egyaránt, kétségtelenül személyi szemléle-ten alapul, amint már utaltam, erre, így már ebből az indokból valószínű, hogy a személyi szemléleten alapuló e kétféle gon-dolat között nem lehet valóságos ellentét. A két gondolat azo-nos síkon helyezkedik el. Valóban, nincs is valóságos ellentét a kettő között. Ellenkezőleg, a legszebb összhang uralkodik kö-zöttük. A keresztény univerzalizmus a személyek valamennyijé-nek megbecsülését, érvényesülni engedését jelenti. Isten irányában

¹³⁾ Előbeszéd, 8. cím, 2. §.

természetesen csak egyenlőség lehet az emberi személyek között, mert mindnyájan Isten gyermekei. De az emberi személyek egymás irányában *úgy* személyek, amint Isten megteremtette őket, tehát mindazokkal az adottságokkal, melyek a teremtményi jellegből folynak. Ezeknek az adottságoknak érvényesülniök kell, amennyiben magasabb szempontba nem ütköznek. A nemzeti jelleg is ebbe a körbe tartozik, tehát az emberek nemzeti jellegének is érvényre kell jutnia, azt az embereknek kölcsönösen meg kell becsülniök egymásban. A nemzeti gondolat Werbőczynél nem ellentétes a keresztény gondolattal, hanem annak egyenesen folyománya.¹⁴⁾

Miután az eddigiekben rámutattam arra, hogy Werbőczy tipikus renaissancé-ember és ebből a renaissance-jellegből ellentétek folynak, melyek Werbőczy ellentétes megítélésére vezettek az utókor részéről, most arra kívánok még rámutatni, hogy a renaissance és Werbőczy eszmei kapcsolata nemcsak a renaissance-ot jellemző ellentétes jellegben nyilvánul, hanem megvan

¹⁴⁾ Széchenyi gondolatmenetében is vallási érték a nemzeti sajátosság. Ifj. Iványi-Grünwald Béla a Hítel 1930. évi kiadásának bevezetésében (190. l.) idézi Széchenyinek gróf Hunyady Ferencné sz. gróf Zichy Júliához intézett leveléből:

„... a mi hazánk Magyarország. .. Isten nem ok nélkül rendelte, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem, hogy mi minden erőnkkel a világmindenség megszépítésén fáradozzunk... Magyarország a mi hőlesőnk, ezt az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... a civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarorszában, mert ez a mi posztunk...” (Az eredetiben: Gott hat uns gewiss nicht ohne Ursache gerade in Ungarn auf die Welt kommen lassen, sondern, dass wir nach unseren Kräften, wie gering diese auch immer sein mögen, an der Verschönerung und Vervollkommnung des Weltalls beitragen sollen. Széchenyi Levelezése, I. 132. l.)

Iványi-Grünwald (u. o. 196. l.) a következőket fűzi hozzá a levélhez: „Előző fejtegetéseinkben már említést tettünk a Hítel szerzőjének egyik, 1829. november havában kelt leveléről. Megtaláltuk e levélben a nagy, ideális szellem megnyilatkozásának határozott fogalmazását: az isteni világterv megszépítése óhajának és a nemzeti törekvéseknek egybekapcsolását. Ha ezt a levelet figyelmesen elolvassuk... magunk előtt láthatjuk a Hítelnek a kötelességekről szóló magasröptű fejtegetéseit... E kötelességteljesítés módjai közül a levél elsősorban azokat emeli ki, melyek az isteni világterv kibontakozásának megvalósításával kapcsolatosak, melyek lényege, hogy a magyarság feldicsőítésével lehet a világmindenség megszépítéséhez gyarló erőnkhez mérten hozzájárulni s így Isten iránti Kötelességünket részben teljesíteni.” V. ö. továbbá ugyanott a 136. és 137. lapon előadottakkal.

a kapcsolat egyéb vonatkozásban is. A renaissance nemcsak Werbőczyre nézve tipikus jellegű, hanem egyéb vonatkozásban is, nevezetesen a modern jogrendszer kialakulása szempontjából, Werbőczy működésében pedig ugyanaz, ami a renaissance-ra jellemző ebben a vonatkozásban, egyúttal a modern jogrendszer kialakulása szempontjából is jellemző. Werbőczy valósággal szimbóluma a modern jogrendszernek, a modern jogrendszer sokrétűségének. Azok a szellemtörténeti áramlatok, amelyek a modern jogrendszerben érvényre jutottak és a modern jogrendszer különféle ágait jellemzik, Werbőczyben is kifejezésre jutnak. Elsősorban Werbőczyben, a jogászban, de ezenkívül Werbőczyben, a magánemberben is. Ennyiben pedig Werbőczy jelentősége a modern jogrendszer szempontjából még szimbólikusabb, mint Werbőczy kora, mint a renaissance. Az ugyanis, ami a modern jogrendszer szellemtörténeti vonatkozásban jellemzi, nincs meg mind a renaissance-ban, a renaissance jogában sem, de megvan Werbőczyben, ha nem is teljesen Werbőczyben, a jogászban, de teljesen megvan Werbőczyben, az egyéniségben, Werbőczy működésének egészében.

3. Ami elsősorban a modern jogrendszernek a renaissance-szai való összefüggését illeti, ebben a tekintetben az a helyzet, hogy azok a szellemi áramlatok, amelyek a renaissance korára jellemzők, egyúttal a modern jogrendszerben is nyomot hagytak, éppen a renaissance következtében. Az antik és a keresztény hatás a renaissance jellegzetessége, mégpedig a maguk párhuzamosságában, különvalóságában, s ezek a hatások a modern jogrendszer kialakulására is érvényesültek, elsősorban szintén a maguk különvalóságában, szintézisbe nem olvadottságában. Az általános magánjogban az antik hatás ma is nagymértékben észlelhető, nemcsak ott, ahol a római jogot valósággal recipiálták, tételes joggá tették, hanem másutt is, így nálunk szintén. Hosszú ideig nem is jutott érvényre különösebben más, mint az antik világ dologi szemlélete, mely a római jogot különösképpen jellemzi.. de a modern jogban érvényesül, — mégpedig magának a magánjognak a ikeretében is — a személyi szemlélet hatása, csakúgy, mint a dologi szemléleté. Nagyon érdekes és jellemző azonban, hogy amíg az antik hatás közvetlenül a renaissance útján jut érvényre a modern jogrendszerben, főleg ennek magánjogában, addig a középkori keresztény gondolkodás hatása, a személyi szemlélet érvényesülése jórészt annak a következménye, hogy az

antik dologi szemlélet és a középkori személyi szemlélet időközben szintézisben egyesül, az antik és a keresztény alapú szemlélet mellé egy harmadik szemléleti módot léptet, a tézis és az antitézis mellé odakerül a szintézis is, de úgy, hogy azért a tézis és az antitézis hatása is külön-külön megmarad. Létrejön ugyanis a renaissance hatása alatt, de a renaissance után az antik dologi szemléletnek, amely sztatikus, és a középkori keresztény alapú személyi szemléletnek a szintézise az európai újkor kultúrájában: a dinamikus dologi szemlélet, amelynek alapjait már a renaissance lerakta, de amelyek a renaissance idején még különváltak és egybe nem fonódtak, csak itt-ott érintkezve fejtették ki a maguk hatását az európai kultúrára és ennek keretében a jogfejlődésre is.

Ez az újabb szemléleti mód, amelyet dinamikus dologi szemléletnek nevezek, bizonyos mértékig hasonló az antik világ szemléletéhez, mert maga is dologias, csakúgy mint az antik kultúrávilág szemléleti módja. De hasonlít ez a dinamikus dologi szemlélet a középkori keresztény személyi szemlélethez is, csak hogy nem azonos vele, nem tisztán személyi szemlélet, hanem bizonyos dologias jellege is van. Tehát a dinamikus dologi szemlélet sem nem tisztán dologi szemlélet, sem nem tisztán személyi szemlélet, hanem személyi is, dologi is, de nem úgy, mint ahogyan a renaissance gondolkodása is részben dologi, részben személyi szemléletű. Amíg ugyanis a renaissance szemléletében a dologi jelleg és a személyi jelleg külön, önállóan jut érvényre, addig a kétféle szemlélet — mint említettem — a dinamikus dologi szemléletben egy szintézisben egyesül, egyik a másikat alakítja, úgyhogy a dologi szemlélet személyi színeződésűvé válik, a személyi szemlélet pedig dologi színeződésűvé. Kézzelfoghatóan talán úgy lehet jellemezni ezt a szintézisbe olvadást, hogy a dinamikus dologi szemléletben a dolog megszemélyesedik, a személy pedig eldologiasodik, a személyi jelleg átmege a dolgokra. Ebben a tekintetben a következőkre kell rámutatnom:

Az antik világ szemlélete dologi ugyan, de különösebben is színeződik, speciális sajátossága is van, amit úgy lehet kifejezni — *Spengler* nyomán — hogy sztatikus (dologi) szemlélet. Az antik felfogás az embernek környezetéhez való viszonyát nem a mozgás, hanem a nyugalom állapotában tekinti, csupán helyzeti viszonyt lát az ember és a dolog közt, sőt *Spengler* szerint csupán testek között lát helyzeti viszonyt, az embert is,

mint testet fogva fel. Nagyon messzire vezetne, ha bővebbert akarnánk foglalkozni ezzel a kérdéssel, de egészen bizonyos,, hogy az antik gondolkodásnak egészen más az attitűdje a dolgok, irányában, mint az újabb gondolkodásé. Ha semmi egyébre nem hivatkozunk, elegendő már az alapvető különbség érzékeltetésére az, ha arra gondolunk, milyen lenne a modern élet, ha abból a gépet és általában a műszaki találmányokat kiküszöbölnénk,, ha csupán az lenne a mi korunkban is, amit a természet készen, nyújt vagy amit az ember némileg átalakít a természeti dolgokon. Valóban arra a meggondolásra kell így jutnunk, hogy az antik ember a dolgokat úgy vette, ahogy vannak, mint testeket tekintette, míg a modern ember szemében nem a testeknek vart túlnyomó jelentőségük, hanem a bennük rejlő és csak emberi behatás útján értékesíthető dinamikának, ami sokszorosán túlmege azon az erő kifejtési lehetőségen, amit a pusztai természeti erő nyújt. Az antik ember, így különösen a római csak mennyiségi szempontból tekintette a dolgokat, a gazdagságot csak a dolgok helyváltoztatásával idézte elő, nem a dolgok hatóképességének fejlesztésével törekedett gazdasági eredményre. A római hódító volt, a dolgok szaporításának is legfőbb eszköze a hódítás volt a római cselekvésében. Sőt egyenesen azt mondhatjuk, hogy a római, ha a dolgokat a maga javára szaporítani akarta, a hódítás eszközét annyira kiterjedt mértékben vette igénybe, hogy a meghódított embert is dologgá tette, rabszolgává, amiről más kapcsolatban említést tettem. Nemhogy nem fejlesztette tehát a dolgokat a római, nemcsak hogy nem személyesítette meg, hanem egyenesen az ellenkezőjét cselekedte: az embert, a mai értelemben és már a keresztény tanítás szerinti: feltétlenül személyi jellegű lényt dologgá tette, lekötötte, visszafejlesztette, pusztán sztatikus jelentőséget juttatva neki, megfosztva az új érték alkotására való képességétől, mely megvolt; ugyan benne, de éppen a rabszolga-állapot miatt nem juthatott érvényre. De a szabad emberek körében is nagyon kevés embernek adta meg a római élet a valódi személyiséget. A család körében a paterfamilias egyeduralkodói hatalomkört gyakorolt,, a familia tagja pedig, így a filius familias, aki pedig a közéletben a legmagasabb hatalmi helyzetbe feljuthatott, a pater familiasszal szemben tehetetlen bábót jelentett, szinte a dolog színvonalára süllyedt, mégpedig a római életnek egészen késői koráig. Ez a jelenség már a jog körébe vág ugyan, de rendkívüli a jel-

lemző ereje a római élet egésze, a római gondolkodás szempontjából általában. Csak egy ponton találkozunk a római világban olyasmivel, ami hasonlít az újkori felfogáshoz, a dinamikus dologi szemlélethez, amelynek lényegét mindjárt ki fogjuk fejteni, de már bizonyos mértékig az eddig előadottakból is van fogalmunk róla. A hajózásnak a középponti jelentősége ez a római világban: *navigare necesse est, vivere non est necesse!* A hajózás a primer, az emberi élet a szekundér jelentőségű a római államférfiú szemében. Az ember itt valósággal függvényévé válik a dolognak, csakúgy mint az újkor dinamikus szemléletében az ember lesz a dolognak, a gépnek a függvénye, a gazdasági életben az ember lesz a tőkének, tehát a dolognak a függvénye, a gazdasági egységnek, a vállalatnak a függvénye, mégpedig nemcsak az egyénfölötti vállalkozás esetében, hanem általában, egyéni vállalkozás esetében is. A hajózás sajátos jellege, a dolognak természetszerű fölénye az ember fölött már a primitív hajózásban, valamint a nagyterületű tengeri birodalom szempontjából alapvető jelentősége a hajózásnak az, ami a dinamikus dologi szemlélet csiráját már az antik világban megtermi. Egyúttal bizonyos mértékig annak is, hogy semmiféle kort nem lehet egyetlen szemponttal megvilágítani, egyetlen elvvel megmagyarázni, kiemélni. Egyébként azonban az antik világ szemlélete túlnyomóan sztatikus dologi szemlélet.

Ebből a sztatikus dologi szemléletből hogyan alakul ki a dinamikus szemlélet? A középkor személyi szemléletével való szintézis alakjában, mint már jeleztük. Az a renaissance ember, aki az antik embert akarja utánozni vagy éppen antik embernek érzi magát, nem tudja egészen legyőzni magában a keresztényt, de mint keresztény sem tud már egészen keresztény lenni, bizonyos mértékig antiká válik. Magában a renaissance korában ez a felemás állapot inkább külsőségekben jut kifejezésre, inkább az antik fogalmak használatában, antik kifejezésmódok alkalmazásában a keresztény gondolatra, másfelől pedig abban, hogy a renaissance embere bizonyos mértékig összezavarja a keresztény és az antik erkölcsi felfogást is. Ezen a téren nem is jön létre szintézis, bár egyesek kifejezetten és tudatosan törekszenek a kiegyenlítésre, a kétféle gondolkodás összhangba hozatalára, az antik világból annak a felhasználására, ami a keresztény felfogással összeegyeztethető, a keresztény gondolkodásban pedig annak a keresztény elvnek érvényre juttatására, hogy az antik

ember is Isten teremtménye és Isten gyermeke, ha el is tévelyedett. Ez a törekvés azonban számos okból ellanyhul és a fejlődés más útra tér, csak legújabbán kezd ismét jelentkezni hasonló törekvés.¹⁵⁾ Az igazi szintézis az antik sztatikus gondolkodás és a középkori keresztény hatás alatt kifejlődött személyi szemlélet közt egy — hogy úgy mondjam — semleges téren következik be, a dolgok szemléletének terén.

A renaissance hatása alá került európai ember, akiben két-féle világfelfogás küzd egymással, túlnyomóan mégis a földi világ felé fordul, már nem a túlvilág áll gondolkodásának középpontjában, mint a középkori embernek. Ez a fordulat főleg a keresztesháborúk hatása alatt következik be, de nagy része van benne az antik kultúra megismerésének és elsajátításának is. Csakhogy ez az új ember már nem gondolkozhat egészen úgy, mint az antik ember, mert lelke mélyén ott él még mindig a keresztény gondolat, a keresztény tanítás hatása. A kereszténység nagy újítása pedig az, hogy a végtelent állítja a véges helyébe, a végtelenhez mér mindent, Isten mindenhatóságát és mindentudóságát, Isten végtelen kegyelmét tanítja, s a középkori világ egész gondolkodása a végtelenség körül forog. Már a Föld felfedezése és meghódítása, a nagy felfedező utak is ennek a végtelenségi gondolatnak a jegyében mennek végbe. A népvándorlás után megtelepedett európai ember továbbra is érvényesíteni akarja energiáját, továbbra is keresi az ismeretlent, új világokat vagy legalább új világutakat akar teremteni, alkotni akar, hogy úgy mondjam: horizontálisan. De vertikálisan is a végtelen jegyében akar haladni. Miután meghódította ezt a földet, amelyre szüksége volt, úgy gondolja, hogy ezzel nem jutott végponthoz, végtelennek látja maga előtt a pályát. Azt hiszi, hogy a dolgok, ha testi mivoltukban nem is szaporíthatók az adott mennyiségen túl, de használhatóságuk fokozható, akár a végtelenségig. Semmi esetre sem az a valóság ennek az új embernek a szemében, amit maga előtt lát, mint ahogyan az antik ember tekinti a valóságot. Az „amor invisibilium“, amely a kereszténységnek alapvető vonása, a látható dolgok fejlesztését a *láthatatlan* irányában kísérli meg, mégpedig abban a hitben, hogy ez a végtelenségig lehetséges, márcsak azért is, mert hiszen a láthatatlannak nincs határa. Hogy a láthatatlan meddig terjed, azt ki tudná meg-

¹⁵⁾ V. ö. Russel i. m.

mondani? A látható dolognak a vége nyilvánvaló vagy felkutatható, de láthatatlan dolgoké, vagy még inkább a „láthatatlané“? Szóval az új ember, a már nem antik ember akkor is, amikor antik ember akarna lenni, megmarad ennek az új embernek, akivé a kereszténység formálta a maga végtelenségi gondolatával. Az új ember a dolgokat kedveli ugyan, a külső világ kerül gondolatvilágának középpontja, ez a földi világ kerül a túlvilági gondolat helyébe, de már nem úgy jelentkezik ez a földi világ, ez a dologi világ, mint az antik embernek a dologi világa, nem sztatikusan, mert nem véges világ ez már, hanem végtelen világ. Nem a keresztény tanításnak megfelelő attitűd ez, mert nem az Isten végtelensége immár az alapvető jelentőségű, hanem egy új végtelenség gondolata támad fel, talán olyasvalami, amit Hegel úgy nevez, hogy „schlechte Unendlichkeiten“. Ezzel csak az ellentétet kívánom jelezni a kereszténységnek végtelenségi felfogása és az újkornak anyagi, dologias végtelenségi felfogása közt, amelynek alapgondolata azonban egészen elvontan tekintve, egészen formálisan szemlélve mégis csak közös. A dolgokat az újkori ember a végtelenség aspektusa alatt szemléli tehát, mint amelyeknek e főkifejtési lehetősége, röviden dinamikája végtelenségig fejleszthető, fokozható. A dolog saját dinamikája azt a gondolatot sugallja, hogy a dolog, amely természeti erőin túl új, külön, sajátos dinamikához jutott, önálló, mintegy olyan, mint az ember. A dolog most már „dolgozik“, a gép azt cselekszi bizonyos mértékig, mint az ember, a dolog megszemélyesül ebben az újfajta gondolkodásban. Az ember pedig vészit személyiségéből, amikor a géppel, az újfajta dinamikus dologgal kerül viszonylatba, mintegy ki van szolgáltatva a gépnek, mindenesetre — mint munkás — „kiszolgálja“ a gépet, függő viszonyba jut vele, ha a gép megáll, a munkás kenyér nélkül marad, stb. És az ember annyiban is másodrendű sorba jut a dologgal, a géppel szemben, hogy különös minőségei, kvalitásai közömbössé válnak, a gépet ki tudja szolgálni nemcsak az izmos férfiember, hanem a nő, sőt a gyermek is, és a gépipar kezdő szakában jóidéig éppen a nő és a gyermek munkája a döntő jelentőségű, olcsóságánál fogva. Legnagyobb dicséret egy gépre sokáig az, hogy „gyermek is el tudja kezelni“.

A dolognak ez a megszemélyesítése, önállósága, saját mozgással felruházása legkézzelfoghatóbb a technikai találmányban, de megvan a gazdasági életben is. Amíg a középkori ember

hosszú ideig csak „tisztos polgári haszonra“ törekszik, később pedig határtalan nyereségvágy szállja meg, de csak azért, hogy minél jobban tudjon élni, hogy az életet minél inkább tudja élvezni, addig az újkori gazdálkodás célja már nem a fogyasztásra termelés, a gazdálkodás eredményének az élet szebbé, könnyebbé, kényelmesebbé tételére való fordítása, hanem a dolgok önállósítása, a tőkének, a „termelt termelőeszköznek“ további termelésre, mintegy önmaga regenerálására, önmaga újjászülésére, sőt önálló fejlesztésére és fokozására való használása. A tőke, éppúgy mint a gép, elsőrendű fontosságúvá válik az emberrel szemben, fölébe kerekedik az embernek és függvényévé teszi az embert. Még a vállalkozó is függő viszonyba jut a vállalattal,, személyes szükségletei elkülönülnek a vállalat szükségleteitől, a könyvvezetés önállósítja a vagyont és az embert, a tulajdonost csak könyvelési tétellel teszi a maga személyes szükségleteivel és kiadásával. Éppen a gazdasági élet az, amelynek körében elsősorban megy végbe a dolgok dinamizálódása, a technika terén ez lassabban megy végbe, jó ideig csak a könyvnyomtatás találmánya képviseli a műszaki értelemben vett dinamikus dolgot, a szövezzéssel együtt, amint *Sombart* megállapítja a kapitalizmus kifejlődését tárgyaló nagy munkájában.

A műszaki és gazdasági téren kifejlődő dinamikus dologi gondolkodáshoz kapcsolódik azután a *jogi* téren végbemenő szemlélet-változás is. A dinamikus dologi szemlélet helyet követel a jogrendszerben is, mert a római jog, az antik sztatikus dologi szemléletű jog már nem elegendő a valóság új alakjának a rendbentartására. Új jogágakra van szükség, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a realitásnak dinamikus értelmében végbemenő átalakulásához (szabadalmi jog), majd ennek az átalakulásnak további folyamányaihoz és követelményeihez, amilyen most már a szellemi alkotás gyakorlati jelentőséghez jutása. Szükség van már szerzői jogra is, nemkülönben a vállalatok önálló jelentőségének megfelelően a vállalatjelzők új jogára, a cégjogra, védőjegyjogra, stb. A jognak ily irányú kiegészülése a dinamikus dologi szemléletet alkalmazó új jogágakkal azonban már nem renaissance-jelenség, aminthogy a dinamikus dologi szemlélet még nem a renaissance terméke. Az a szintézis, amelyet a dinamikus dologi szemlélet jelent a renaissance antik és keresztény elemeiből, már nem renaissance-alkotás. Egészen természetes tehát, hogy a renaissance, jogi világa még nem ismeri ezeket az új jogágakat sem, a

gazdasági dinamikus dologi szemlélethez csatlakozó kereskedelmi jogot, sem a technikai értelemben“ vett dologi dinamikus dologi szemlélethez csatlakozó találmányi, alkotás- és vállalatjelzői jogot. Hasztalan keresnénk tehát Werbőczynél is, akinek a renaissance joga szempontjából is szimbolikus jellegét állítottuk és hamarosan ki is mutatjuk, ezeket a modern jogágakat. De majd látni fogjuk, hogy azért Werbőczy gondolkodása csodálatos éleslátással tisztában volt a dinamikus dologi szemléletnek nagy jelentőségével, ha még jogi vonatkozásban ez rejtve maradt is előtte. Egyelőre tehát csak azzal a kérdéssel foglalkozhatunk, mennyiben áll meg az az állításunk, hogy Werbőczy jogász műve tipikus renaissance-jogászat és *mint ilyen* a modern jogrendszerrel is rokon. Másszóval, hogy mennyiben található meg Werbőczyben *a jogászatban* a modern jogrendszerben is meglévő sztatikus dologi jellegű — antik — elemek, nemkülönben a keresztény alapú középkori személyi szemlélet hatása?

4. Az utóbbi kérdéssel már bizonyos mértékig tisztába jöttünk, amikor arról beszéltünk, hogy Werbőczy közjogi felfogása személyi jellegű, legalábbis annyiban, amennyiben a nemzet tagjairól, a teljesjogú személyekről, a nemesekről van szó. A maga, korában ez a felfogás csodaszámba megy, mert, mint láttuk, az újkor közjogi szemlélete dologias. A magyar renaissance ebben a tekintetben egészen sajátos, egyedül álló, egyes kivételekre ezúttal nem tekintve. A modern jogrendszer tekintetében, amelyre nézve szimbolikusnak állítottuk Werbőczy jogi felfogását, vajjon megvan-e a személyi szemlélet? Hiszen sokáig inkább a dinamikus dologi szemlélet hatása fokozódik, átjutva a kereskedelmi jogból az általános magánjogba is, azt „elkommercializálva“, vagyis a sztatikus dologi felfogást sok tekintetben eldinamizálva. (Erről rövidesen sajtó alá kerülő munkámban fogok részletesebben szólani). Nagyon érdekes, hogy ezzel a „kommercializáló“ folyamattal együtt egy másfajta folyamat is megindul a legmodernebb magánjogban, jórészt éppen a dinamikus dologi felfogás következtében, a személyi szempont előtérbe nyomulása, elszemélyiesedése, egyes új alapvető magánjogi elvek alakjában, főleg pedig a külön személyiségi jog intézményének keretében. De érvényesül a személyi szemlélet a modern jogrendszernek közjogi ágában is, ahol az önkormányzati elvnek mind szélesebb körben való alkalmazása napjainkban különösen jellemző. Amint más helyen rámutattam, ez a lényege azoknak

a legújabb áramlatoknak, melyek egyes nagy európai birodalmak egész állami szerkezetét lényegesen átalakították.¹⁶⁾ Werbőczy tehát ennyiben mindenesetre szimbolikus jelentőségű a modern jogrendszer szempontjából.

De vajjon szimbólikus-e Werbőczy jogi műve a modern jogrendszert illetően annyiban is, hogy az antik sztatikus dologi szemlélet érvényre jut benne? Hiszen Werbőczyről communis opinio számába megy annak megállapítása, hogy a régi magyar jog feljegyzésével és rendszerbe foglalásával egyenesen megakadályozta a római jog recepcióját, tehát az antik sztatikus dologi szemléleten alapuló jogrendszer átvételét! Ebben a tekintetben is határozottan megállapíthatjuk, hogy Werbőczy jogi felfogása szimbolikus a modern jogrendszer tekintetében. A modern magyar jogrendszerre is áll ugyanis az, hogy hatása alá került a római jognak, ha nem is történt magyar részről az újkor elején tartalmi átvétel a római jogkönyvekből, ha ezek a római jogkönyvek nem is váltak tételes magyar jogforrássá, mint Németországban történt. Természetesen ott, ahol a római jogot recipiálták, a modern jogrendszer erősebben mutatja az antik sztatikus szemlélet közvetlen hatását. De megvan ez a hatás, ha kisebb mértékben és közvetetten is, a magyar jog modern rendszerében is. Ebben a vonatkozásban különösen nagyjelentőségűek azok a fejtegetések, amelyeket egy nemrégiben megjelent nagyszabású munka tartalmaz: Woldemar *Engelmann* könyve¹⁷⁾ a római jogi kultúra újjászületéséről az olasz jogtudomány útján. Ez a könyv éles világosságot vet Werbőczy jelentőségére éppen a római jogot illetően.

Engelmann szerint a római jog jelentősége nem abban van, hogy Európa egyes országaiban tartalmilag átvették a római jog szabályait, hanem a római jogi gondolkodásnak, a római jog *szellemének* átvétele, elsajátítása és érvényre jutása lényeges a középkor jogával szemben. A középkor joga formalisztikus volt, a jogforrásokat szószerint vették, mereven alkalmazták, az eljárás jog pedig nem a valóság tényeit kutatta, hanem véletlentől függő döntéseket tett csak lehetőségessé. Az anyagi jogot illetően a formalizmus nem felelhetett már meg egy olyan társadalomban, amely a munka megbecsülésén, a polgári munkán alapult túl-

¹⁶⁾ Társadalomtudomány 1940. évi 2. szám.

¹⁷⁾ Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien. 1938.

nyomórészben, az eljárási jogot illetően pedig a tárgyi igazság, a tények igazsága lehetett csak irányadó egy munkás, iparral és kereskedéssel foglalkozó, kiszámítható döntéseket kívánó korban, amilyen az olasz városi középkor már igen korán lett. A középkor joga ezért nem volt már kielégítő akkor, amikor a recepció kora bekövetkezett. De nem arra volt szükség, hogy az egyes római jogszabályokat recipiálják, hanem csak arra, hogy átvegyék azokat a szabályokat, amelyeket a római jog a jogforrások észszerű *értelmezése* tekintetében kifejlesztett, menten minden formalizmustól. Az eljárási jogban a tények kiderítését lehetővé tevő római performa vált szükségessé, legalábbis ennek lényeges elvei. A recepció túllőtt a célon, állapítja meg Engelmann, csak a római jog szellemét kellett volna elsajátítani, nem a *tartalmát*.

Ha mármost Werbőczy Hármaskönyvét tekintjük, könnyen megállapíthatjuk, hogy *Engelmann* felfogása teljesen harmonizál a Hármaskönyv viszonyával a római jog irányában. A Hármaskönyv valóban csak a szellemét vette át a római jognak, nem a tartalmát, csak a formalizmustól mentes anyagi jognak és a tények valóságát kutató perjognak lett a forrása a Hármaskönyv, egyébként azonban a régi magyar jog talaján maradt, ahogyan Engelmann szerint a német jognak is kellett volna maradnia. Werbőczy jelentősége az, hogy azt produkálta Hármaskönyvében, amit Engelmann szerint nem produkált a német jogi világ: egy általános tekintélynek örvendő jogkönyvet, amely alkalmas volt arra, hogy ellentálljon a római jog tartalmi benyomulásának. Werbőczy nélkül a római jog recepciója bekövetkezett volna, ha igaza van Engelmannnak.

És valóban azt hisszük, igaza van. Werbőczy megmutatta, milyen úton kellett volna haladnia az európai jogfejlődésnek a középkor végén és az újkor elején. Nem recepció, hanem a római jogi gondolkodásnak a hazai jog anyagára való alkalmazása volt a szükséglet az újkor elején, s ennél Werbőczy nem ment tovább, a helyes mértéket megtalálta. Ezzel válik Werbőczy szimbolikussá a modern jogrendszer szempontjából, melynek a római jogot illetően valóban nem a tartalmi átvétel a lényeges vonása, hanem a római jogi gondolkodás követése, a formalizmus mellőzése és az objektív eljárási jog. Nem az a lényeges a modern jogrendszerben, hogy sok római eredetű jogszabályt tartalmaz, hanem a római jogi szellem hatása. A magyar

modern jogban sem az a lényeges, hogy a recepció századokkal megkésve a tizenkilencedik században megy végbe nagymértékben, a német jog-közvetítésével véve át sok római jogi szabályt,¹⁸⁾ hanem az, hogy hála Werbőczynek, a magyar jog az egész újkorban minden vonatkozásban alkalmazza a római jog elvét a formalizmus nélküli, objektív jogalkalmazást illetően. És ott, ahol a római jog behatolására panaszkodnak, nem az az igazi hiba, hogy római jogi szabályok nyomultak be a hazai jogrendszerekbe, hanem az, hogy római jogi szabályok is benyomultak, holott csak a római jog szellemének kellett volna érvényre jutnia.

A római jog szelleme kétségtelenül sztatikus dologi szemléletet tükröztet, éppúgy mint a római jog szabályainak tartalma. Mégis alapvető a különbség a kettőnek a jelentősége között a modern jog szempontjából. A római jogi szabályok tartalmi átvétele ott, ahol végbement, a hazai jog rovására történt, tehát káros volt. A római jog szellemének átvétele azonban a modern jogrendszer szempontjából mellőzhetetlen szükségszerűséget jelentett, mert az újkorban, amely újból a dologi szemlélet hatása alá került, amelyben a dolgok középponti jelentőségüvé váltak, — éppen a dologiság felfokozása következtében a dolgok dinamikájának megismerése és fejlesztése, röviden a dologi szemléletnek dinamikussá válása folytán, — az újkorban nem lehetett formalisztikus anyagi joggal és szubjektivistikus eljárási joggal boldogulni. Maga a dologi szemlélet, nevezetesen a sztatikus dologi szemlélet azonban, mely a római jogra túlnyomóan jellemző, nélkülözhetetlen a modern jogrendszerben is.

A jognak általában jellemző vonása az eldologiasító tendencia. A jog a maga szabályaival elsősorban arra törekszik, hogy az emberi akarat állandóságát, kiszámíthatóságát biztosítsa, a különben szeszélyes, állhatatlan emberi akaratot és általában a folyton változó emberi lélekállapotokat mintegy megszilárdítsa vagy legalábbis olyan állapotot hozzon létre, mely annak felel meg, mintha az ember lelkivilága állandóan ugyanaz maradt volna (Tönnies). Az ügyletkötéskor fennálló lelkiállapotnak fenn kell maradnia a teljesítés időpontjáig, az akaratnak ebben az időpontban is a teljesítésre kell irányulnia, bármilyen változás állott is be a személy lelkiállapotában. Vagy legalább azt kell a jognak kieszközölnie, hogy ha meg is változott az akarat iránya

¹⁸⁾ V. ö. Szászy-Schwarz Gusztáv: Miért tanuljuk a római jogot?

a két időpont között, mégis úgy viselkedjék az ember, — a kötelezett, — mintha akarata ugyanaz maradt volna, illetve minimális követelményként kell lennie módnak arra, hogy a jogsult olyan helyzetbe jusson, amilyenben akkor volna, ha a kötelezett akarata ugyanaz maradt volna a teljesítés időpontjában, mint az ügyletkötéskor. Ez a példa szemléletesen mutatja a jognak sztatikus tendenciáját, ami minden jogrendszerben szükséges, tehát a modern jogrendszerben is. Sztatikus dologi szemléleten alapuló jogszabályok tehát a modern jogrendszerben is nélkülözhetetlenek és így nem az a hiba, hogy ilyen sztatikus dologi hatást mutató; római jogi eredetű szabályok kerültek a jogrendszerbe, hanem az, hogy kiküszöbölődtek azok a hazai jogszabályok, amelyek maguk is ilyen sztatikus dologi szemléleten alapultak, úgyhogy *fölösleges* volt az idegen szabály recepciója és rontotta a hazai jogi gondolkodást, megszakította annak folytonosságát és organikus összefüggését, ami a jogi géniuszra is károsan hatott. Teljesen elegendő lett volna a római jogi *gondolkodás* alkalmazása, s erre szorítkozott Werbőczy, akinek nagy műve a kifejtettek szerint mégsem tekinthető kizárólag a hazai jog konzerválásának, hanem a római jogi gondolkodás segítségével Werbőczy éppen a hazai jog fejlesztését tette lehetővé a római jogi racionális értelmezési szabályok segítségével, melyek a bírót nagymértékben képessé tették önálló gondolkodásra és így a jognak fejlesztésére“, tehát a szokásjognak kiterjedt érvényesülése irányában is jótékonyan hatottak.

Werbőczy, a renaissance és a modern jogrendszer így egyaránt hatása alatt áll az antik sztatikus dologi szemléletnek. Werbőczy szimbolikus jellege ezen a téren tehát, éppúgy mint a személyi szemlélet terén nyilvánvaló. A dinamikus dologi szemlélet terén azonban Werbőczy, a jogász és *mint* jogász nem lehet szimbolikus a modern jogrendszert illetően. Sem a renaissance, sem Werbőczy nem ismeri és nem is sejtí még azokat a jogintézményeket, amelyek a dinamikus dologi gondolkodás hatása alatt alakulnak ki, pedig az életben ez a dinamikus dologi gondolkodás technikai téren már szép gyümölcsöt terem Werbőczy korában a könyvnyomtatás találmányában. De még messze az: az idő, amikor a könyvnyomtatás, mint az első igazi gép és mint a gép prototípusa hozzájárul a dinamikus dologi jellegű jogágak kifejlődéséhez: a találmányi jognak és ezzel kapcsolatban a szerzői jognak a kifejlődéséhez. Így látszólag mégis

csak csonka az a szimbólum, amit Werbőczy jelent a modern jogrendszer szempontjából.

Csak látszólag. Mert ha Werbőczy nem is kerül közvetlenül a dinamikus dologi gondolat hatása alá a maga jogászai gondolkodásában, de hatása alá kerül ennek az újfajta szemléletnek — *mint ember*. A maga *személyiségének* egészét tekintve tehát Werbőczy mégis szimbóluma a modern jogrendszernek, a dinamikus dologi szemléletet illetően is. Erről kívánok még a következőkben röviden szólni.

5. Ha igaz is, hogy a modern jogrendszernek egyik par excellence dinamikus dologi szemléletű jogága, a találmányi jog — sem a legtöbb dinamikus dologi jellegű jogág — még nem volt meg Werbőczy korában, de másfelől az is bizonyos, hogy maga a dinamikus dologi szemlélet már ebben a korban jelentkezik az élet valóságában. A jogi rendezés természetesen általában később szokott bekövetkezni, mint ahogy az élet alakul, bár ez sem kivételt nem tűrő szabály, mert hiszen ez a tétel is inkább a kevésbé tudatos, kevésbé reflexív korszakokra áll, nem annyira a nagyon tudatos, nagyon racionalisztikus, mesterségesen formáló jellegű korszakokra. Az olyan jogágot illetően azonban, amilyen a találmányi jog és általában a dinamikus dologi szemléleten alapuló jogágak, valóban az az időbeli viszony, hogy előbb következik be az élet valóságának átalakulása és csak azután a jogi rendezés, melyet a realitás megváltozása szükségképpen magával hoz. A dinamikus dologi szemlélet közvetlenül hatott a reális valóságra, az empiriát gazdagította új jelenségekkel, a gépekkel és mesterséges anyagokkal, s ez a változás olyan nagyjelentőségű volt az élet szempontjából, hogy a jogi szabályozásra is hatást kellett gyakorolnia. Egyideig az tehát a helyzet, hogy a dinamikus dologi szemlélet hat ugyan az *élet* realizálására, de egyelőre még nem gyakorol hatást a *jogrendszerre*. És az is rendkívül érdekes, hogy a dinamikus dologi szemléleten alapuló jogágak közül nem az követeli előbb a jussát, amely egészen közvetlenül és egyenesen a szemlélet megváltozásának, az újfajta — dinamikus — szemléletnek a következménye, amilyen a találmányi jog, hanem időbeli sorrendben előbb egy másik dinamikus dologi szemléletű jogág, a szellemi alkotás joga, a szerzői jog próbál valamiképpen utat törni magának, ha még nem is a természetével adekvát módon, nem a valóságos szerzői jogi szabályok formulázása útján, hanem igen közvetett,

primitív, kerülő úton, eseti jogszabályalkotás: privilégiumok útján, amelyek nem is a szellemi alkotás létrehozóját, a szerzőt akarják oltalmazni és a kizsákmányolás ellen megvédeni, hanem a kiadót, akire csak a vagyoni oldala tartozik a szellemi alkotás jelentőségének. Általában azonban jóidéig az a helyzet, hogy a dinamikus dologi szemlélet csak az élet valóságában, a jognak úgyszólván nyersanyagául szolgáló empirikus valóságban jelentkezik, de még nem jut érvényre a jogi gondolkozásban és a jogi- szabályozásban. Világos tehát, hogy Werbőczy jogász művében, ennek tartalmában még nem jelentkezhetik a dinamikus dologi gondolkozás nyoma. Jóval később, a tizenhetedik század második felében készül az első szabadalmi törvény, mégpedig ott, ahol a talaj leginkább elő van készítve a dinamikus dologi gondolkozás számára: Angliában. Annyira légüres térben nem születnek a jogi gondolatok, hogy Werbőczytól modern találmányi jogi eszméket lehetne várni, bár egészen bizonyosra vehetjük, hogy abban az esetben, ha későbben él, bizonyára fogékonyságot tanúsított, volna a dinamikus dologi szemlélet jogi jelentkezése iránt és bizonyára első vonalban haladt volna az új jogi gondolkozás vezető egyéniségei között.

Mindez azonban csak feltevés, csak elképzelés, amint általában a fantázia terére tartozik az a kérdés, mi következne be akkor, ha egy bizonyos tény való lett volna akkor, amikor nem volt való. Logikusan csak arról lehet beszélni, mi lenne akkor, ha egy bizonyos megtörtént tény vagy ténycsoport nem fordult volna elő. A képzelet birodalmának határát nem kell azonban átlépnünk ahhoz, hogy pozitív értelemben állapíthassuk meg Werbőczy István viszonyát a dinamikus dologi gondolkodáshoz. Elegendő ehhez a való tények, a „nyers“ empiria világában maradnunk. Ebben az esetben is olyan döntő jelentőségű tényre hivatkozhatunk, amely a legnagyobb valószínűséggel engedi meg azt a következtetést, hogy Werbőczynek volt érzéke a dinamikus dologi gondolkodás iránt, hogy felismerte a dinamikus dologi gondolat óriási horderejét és ennek a felismerésnek megfelelően cselekedett is. Werbőczynek a dinamikus dologi szemlélethez való ezt a pozitív viszonyát a *sajtóhoz* való viszonya mutatja, meg.

Modernségénél fogva már egymagában is meglepőnek, sőt megdöbbentőnek mutatkozik ez a megállapítás, mely Werbőczy személyét a sajtóval hozza logikai kapcsolatba. Egészen mainak

hangzik az a megállapítás, hogy valakinek ilyen vagy olyan a viszonya a sajtóhoz. Mai emberre vonatkoztatva ebben nincs semmi meglepő, sőt egészen természetes, ha valakinek a személyét a sajtóval hozzuk vonatkozásba, hiszen ma a sajtó annyira magátólértődően természetes része az ember környezetének, hogy szinte azt mondhatjuk, olyan természetes, mintha — valóban természetes volna. Holott nem szükséges mai közönségnek magyarázni, hogy a sajtó egyáltalában nem természetes, hogy nem a primer realitás síkján helyezkedik el, hogy a sajtó csak viszonylag rövid idő óta ennyire kiegészítője, sőt egyenesen meghatározója a társadalmi élet mai realitásának, ellenben nem is nagyon régen még teljesen hiányzott az ember környezetéből, s amikor megvolt, azután is még jóidőig csak korlátozott, bár kezdettől fogva igen komoly volt a jelentősége. Az az állapot, amelyben ma vagyunk, amikor a sajtót mintegy második realitásnak lehet tekinteni, mely egy új realitást hoz be a primer, mondjuk természetes alapon nyugvó realitásába a társadalmi valóságnak, Werbőczy korában még a messze jövő lehetősége volt csak, de még álmodni is nehéz lett volna róla. Ma a társadalom keretében egészen szerény funkciót betöltő emberek is állandóan vonatkozásban vannak a sajtóval, legalábbis mint olvasók, főleg mint újságolvasók, sőt még szerényebb alapon: mint munkakeresők, vevők vagy eladók, bérlők: hirdetők stb., stb. A mai ember — még nagyon szerény helyzetben levő ember is — nehezen képzelhető el nyomtatott papiros nélkül. Werbőczy idejében azonban még nagyon közel volt a kor, amelyben még híre sem volt a sokszorosító technikának, amikor a szellemi mű is látszólag beleolvadt a materiális szubsztrátumba, amely hordozta, a kéziratba. Victor *Hugó* a maga gazdag nyelvén csodálatos haladásnak jelzi azt, hogy a sajtó, a könyvnyomtató gép kiküszöbölte az „egyetlen példányt“ és biztosítékot nyújtott a szellemi mű elenyészése ellen, mely addig amiatt következett be gyakran, hogy a mű egyetlen példánya elpusztult vagy elveszett. A kéziratok világában azonban nemcsak a szellemi mű elveszésétől kellett tartani, hanem deformálódásától is, a szöveg megváltozásától a másolók kezén. Főleg pedig abban volt alapvető különbség a sajtónélküli korban és a sajtó korában, hogy a szellemi mű — általában a gondolat — terjedése rendkívül lassú és nehéz volt a könyvnyomtatás feltalálása előtt, míg a könyvsajtó lehetővé tette a nagytömegű és gyors többszörö-

sítést, a gondolatnak szédítően gyors és térben is óriási arányú elterjedését, amellet a szöveg állandóságát és valamennyi példánynak egységes szövegét is. Az újkor egész életvitele, egész gondolkodásmódja és eredményei szoros kapcsolatban állanak a könyvnyomtatás találmányával, a sajtó működésével. Ma, amikor a sajtó jelentősége a modern élet szempontjából nemcsak alapvető, hanem ilyen jelentősége már tudatos is, közismert és magától értődő, ma már egyenesen banalitásszámba megy, ha valakinek a sajtóhoz való viszonyáról beszélünk. Legfeljebb anynyiban lehet ennek a viszonynak — vagy inkább e viszony emlegetésének — a banálison túlmenő értelme, hogy — legalábbis a sajtó működésének jogi korlátok közé nem szorított állapotában — bizonyos kedvezőtlen mellékiz kapcsolódott ahhoz, ha valakinek a sajtóhoz való viszonyát emlegették, bár ez kétségtelenül egyoldalú felfogást jelent, mert hiszen egészen széles skálája lehetséges a jogilag nem korlátozott sajtóhoz való viszonynak is, anélkül, hogy ehhez a viszonyhoz bizonyos negatív képzeteknek kellene csatlakozniuk. Inkább az időszaki sajtó irányában szokták ilyen kedvezőtlenül megítélni egyeseknek a viszonyát, szintén nagy egyoldalúsággal. Amennyire banalitásszerű azonban a személyiségnek a sajtóval való kapcsolatbáhozatala ma, annyira sajtóságos hatást kelt és szinte az anakronizmus vádját idézheti fel egy olyan megállapítás, amilyent Werbőczyre vonatkozóan tettünk, hogy a sajtóhoz való viszonya megvolt. Ez ellen az önként kínálkozó vád ellen kell tehát tisztáznunk magunkat most már és ki kell mutatnunk, hogy Werbőczy és a sajtó viszonya semmi groteszket nem mutat, semmiféle karrikaturisztikus jellege nincs az e viszonyra vonatkozó állításnak, hanem ez a viszony valóban fennállott, ha nem is úgy, amint ma szoktak gondolni — sok egyoldalúsággal — a sajtóhoz való viszonyra. Ez a viszony — Werbőczy és a sajtó viszonya — szinte szimbolikus jelentőségű Werbőczyre és művére. Werbőczy és Hármaskönyve a könyvnyomtatás nélkül talán már a köztudatból is kiesett volna. Az első igazi találmány, az első igazi gép tehát az, ami a Hármaskönyvet megmentette és örök életét ha nem is szülte, de biztosította, lehetővé tette. A *modern* életnek ez az alapvető jellegzetessége, a sajtó volt tehát az, ami — sajtóságos paradoxonnal — a *régi* magyar jog életét megmentette, Werbőczy feljegyzésének a hatást megadta. Ma és régóta általában a hazai jog konzerválását tekintik Werbőczy ér-

demének és nem nagy súlyt vetnek arra, milyen *modern* irányban tett elhatározó lépést Werbőczy akkor, amikor a hazai jogot feljegyezte és kellő tudományos fegyverzetten ellátva képessé tette az élet alakítására és életteljes hatás kifejtésére, saját maga életének élésére. Maga a római jog háttérbe szorítása is egészen modern jelenség, de különösen modern a jog nemzeti jellegének megmentése, sőt hangsúlyozott kidomborítása, mely még ilyen tudatos aláhúzás nélkül is nagy cselekedet volna modern irányban. Nem a hazai *régi* jog feljegyzése és megmentése a lényeges Werbőczyben, hanem a *hazai* jog feljegyzése, fenntartása és megfelelő módszerek nyújtásával életképessé tétele, habár az is bizonyos, hogy az életképességet biztosító ezek a módszerek az antik világ öröksége, a római jog ajándéka, és Werbőczy is a római jogból tanulta meg azokat, amit maga sem tagad, sőt egyenesen hangsúlyoz. Werbőczy Hármaskönyve nem hiába küzd a szokásjog érvényeért, még a törvénnyel szemben is: a jog életteljes fejlődését csak a megfelelően szabad bírói gyakorlat biztosíthatja, csak a bírói gyakorlat és a belőle fejlődő vagy általa felismert és elismert szokás, tehát az eleven jogi gondolatok teszik lehetővé azt, hogy a jog lépést tartson az — étellel és másfelől — ami még fontosabb — alakítólag tudjon hatni az életre. Az életteljes jogi gondolkodásnak ez a fenntartása és erősítése az, amit a Hármaskönyv szolgált a régi jognak, tehát a hazai jogi gondolkodás emlékeinek és bizonyítékainak a felmutatásával és konzerválásával. A régi jognak csak ebből a szempontból lehet igazában jelentősége, ezenkívül pedig abban, hogy a célszerűséget szolgálja a megszokott jogi gondolatokhoz való ragaszkodás, ami megkönnyíti és biztosabbá teszi a jog funkcionálását és az életnek a joghoz alkalmazkodását. A modern életet az ilyen jog szolgálja leginkább, így egészen nyilvánvaló, hogy Werbőczy művének középponti jelentősége a modernség irányában van, nem a múlt konzerválásában. Ha szemére is vetik Werbőczynek, amint különösen a tizenkilencedik század reformerei kiélezetten vetették szemére, hogy Hármaskönyve akadályos lett a fejlődésnek és a rendiség konzerválásával útját állta a modern kor követelte újfajta társadalmi berendezkedésnek, ez nem annyira Werbőczy ellen szól, mint inkább azok ellen, akik Werbőczyben a bebalzsamozott múmiát tisztelték, a múlt túlzott konzerválását helyezték előtérbe, nem a valósághoz való alkalmazkodásnak nyújtott lehetőségeket. Ha hát-

rány származott egy bizonyos időtől kezdve abból, hogy volt Hármaskönyvünk, ez a hátrány abból eredt, hogy a Hármaskönyv is csak *könyv* volt és nem volt több, mert nem lehetett több, mint *könyv*. A *könyv* mégsem ember, mégiscsak dolog, mégha olyan paradox dolog is, amely egyúttal szellem. Az a szellem, amely a *könyvből* árad, mégis csak osztozik többé-kevésbé a dolog sorsában, mégiscsak bizonyos megmervülést jelent, ha a *könyv* szellemét túlságosan a maga konkrét jelentkezésében, határoltóságában tekintik csak. Werbőczy jelentősége mindenképpen a *könyv* jelentőségével forrt össze, előnyös és hátrányos módon egyaránt. Lényegét tekintve a *könyvíró* Werbőczy a nagy Werbőczy, nem az a pszichofizikai Werbőczy, aki nagy hatással volt korának politikájára és jogéletére, úgyszintén egyéb viszonyaira, de ezek a hatások jórészt eltűntek vele együtt. A magyar világ fenekestől felfordult Werbőczy halála után, sőt már életében is, a romok közt azonban épen maradt *EL* *könyv*: Werbőczy Hármaskönyve, Werbőczy szimbóluma. A *könyv*, a dolog jelentősége a primer Werbőczyt illetően, az ember — ha szabad ebben az összefüggésben is azt a kifejezést Jhasználunk, amelyet általában a dinamikus dologi gondolkodásra mondtunk — függvényévé vált a dolognak. Werbőczy, az élő ember bizonyára ellene szegült volna a múlt, konzerválásának .akkor, amikor az élet nem érhetette be többé a múlt emlékével. De Werbőczy, a *könyv* századokon át megővta a magyar jogot az elnemzetietlenedéstől és évszázadokon át szolgálta a magyar jogéletet. Werbőczy és a *könyv*, Werbőczy és a sajtó viszonya tehát pozitív, sőt szimbolikus Werbőczy jelentőségére.

Mert az a *könyv*, amit Werbőczy Hármaskönyve jelent, valóban *könyv*, az a *könyv*, amelyet a modern ember is *könyvnek* tart: *nyomtatott* *könyv*. Egy kéziratos Werbőczy bizonyára egészen más reális hatást tett volna, mint a *nyomtatott* Hármaskönyv. És igazán szimbolikus a *könyv* és Werbőczy viszonyában az, hogy ezt a viszonyt Werbőczy tudatosan hozta létre, tudatosan kívánta műve fenntartását lehetővé tenni azzal, hogy kinyomatta. Werbőczy csodálatos éleslátással gondolkozott a *könyvről*, a sajtóról úgy, ahogyan a modern ember gondolkozik — sőt már voltaképpen nem is gondolkozik — a sajtóról, mert teljesen beléidegződött a sajtó hihetetlenül nagy hatása, már egészen magátólértetődőnek tekinti a sajtó hatalmát és így tudatos reflexió tárgyává sem igen teszi, mintegy reflexszerű a beállí-

tottsága a sajtóval szemben. Ebben a tudatos állásfoglalásban rejlik a magva annak a felismerésünknek, hogy Werbőczy már nemcsak renaissance-ember, hanem ennél több: valósággal modern ember, aki tisztában van a sajtó óriási reális jelentőségével és ezt a tudatos álláspontját gyakorlatilag is értékesebb, a reflexió teréről átlép a cselekvés terére és a sajtó hatalmával biztosítja, művének örök életét, már amennyire földi viszonylatban örök életről egyáltalában beszélni lehet.

Közismert történeti tény, hogy Werbőczy a régi hazai jog feljegyzésével és jogkönyvének megírásával tételes forrást akart nyitni a jogélet számára, hogy abból merítsen a bírói gyakorlat. A törvényhozási apparátus egy bizonyos határig funkcionált is ebben az irányban, de politikai szempontok útját állották annak, hogy Werbőczy Hármaskönyve, ez a magyar jogkönyv valóságos kódexszé váljék, hogy bekerüljön a törvénytárba. A királyi pecsétet nem kapta meg a nagy mű és törvényerőre formálisan nem is emelkedett. (Csak Erdélyben vált jóval később tételes joggá.) Így Werbőczy meg volt fosztva attól a biztonságtól, amit művének törvénné válása nyújtott volna arra nézve, hogy a jogélet valóban alkalmazkodni fog a Hármaskönyvhöz. Hogy ez mégis lehetővé legyen, Werbőczy egészen sajtóságot, modern utat választott: a sajtóhoz fordult, kinyomatta művét és példányait széles körben terjesztette el az országban. Ebben az összefüggésben lehetetlenség megállani, hogy ne hivatkozzon az ember egy egészen modern megnyilatkozásra, mely szoros kapcsolatban van a sajtó jelentőségével, habár annyira modern a beállítottsága, hogy már a sajtó jelentőségén is túlnő és a sajtónál is modernebb tömegközlelési módokra is kiterjed. Kissé aggodalmas is, hogy ebben az összefüggésben foglalkozunk Werbőczy jelentőségével, de ha azt a tételünket akarjuk bizonyítani, hogy Werbőczy modern ember, éppen a sajtó igénybevétele révén, akkor nem mulaszthatjuk el a szóbanlevő modern megnyilatkozásra való utalást, amely a tömegekre hatás mai módjaira vonatkozik, és pedig egyenesen a tömegek befolyásolására a rend irányában, a realitáskövetelte cselekvési módok tömeges kieszközlése terén. Ki kell mondanom: a modern reklámról mondja *Mataja* Viktor¹⁵⁾, hogy a tömegszuggerciónak annyira hatásos eszköze, hogy ma már sokkal nagyobb az értéke annak, ha a társadalmi életben szükséges új cselekvési módokat a reklám eszközeit felhasználva igyekszünk a tömegek-nél elérni, mint a jogszabályok alkotása és a jogkövetkezmények-

kel való fenyegetés. Egyenesen megdöbbenő az analógia eközt a megnyilatkozás és Werbőczy eljárása közt, aki a sajtó útján igyekezett tudatosan hatni az — akkori értelemben vett — tömegre, helyesebben a nemzet széles rétegekre, lényegileg hasonlóan, mint *Mataja* mondja a modern reklámról, amelyet a jogszabállyal állít — a reklámra előnyös — párhuzamba. Werbőczyről ugyanis fel van jegyezve, hogy nem is csupán azért fordult a sajtóhoz, mert műve nem tudta elérni a teljes törvényi elismertetést, hanem szándékosan választotta a kinyomatást a királyi pecsét megszerzése és a törvényként való szétküldés helyett, amit elérhetett volna egy bizonyos időpontban. Mielőtt erre rátérnék, egy pillanatig időznöm kell még a reklám jelentősége és az ezt kidomborító említett tanítás mellett, mintegy azért, hogy enyhítsem a — látszólagos — élet és szokatlanságánál fogva talán illetlennek látszó mivoltát annak, hogy Werbőczyt a modern reklámmal hozom gondolati kapcsolatba.

Ma már egyáltalában nem szokatlan, sőt közismert és közhasznúsága is elismert annak a gyakorlatnak, hogy az állami élet megnyilatkozásai bizonyos mértékig és megfelelő korlátok között, de igen előnyösen és közhasznúan élnek azokkal a tömeghatást előidéző módszerekkel, amelyeket a modern reklámtechnika fejlesztett ki. Igaz, nemzetközi viszonylatban, kiélesedett helyzetben, így háború idején sok a panasz egyes hadviselő felek ilyenfajta megnyilatkozásai ellen, de ezek a panaszok nem annyira a szóbanlevő módszerek használata ellen irányulnak, hanem a velük való valóságos vagy vélt visszaélések ellen. A nagy tömegek érdeklődésének kielégítése és tájékoztatásuk szükségessége a dologi tényező túlnyomóságának mai korában a reklám terén kifejlesztett módszerek használatával nem probléma többé. Ezeket a módszereket használni kell, mert más mód nincs a dologi tényezővel annyira átszőtt mai társadalom életében a gyors és hatásos tájékoztatásra és a közérdekű tömegviselkedés kieszközlésére, mint amilyen ezeknek a reklámeregetű, de nem szükségképpen és nem fogalmilag reklámtechnikáknak igénybevétele.

A reklámművészet valóban a tömegtájékoztatás és tömegszuggesztió nagyszerű eszköze és mint élettelses valami csakugyan jó segítője az absztrakt jogszabálynak, melyet ma gyorsan és erőteljesen kell az életbe átvinni, hogy hatását közérdekűen kifejthesse. És rendkívül érdekes, hogy ezen a téren a

reklámszerű módszer, mondjuk ki nyíltan és egyszerűen: a reklám bámulatos összefüggést mutat a jogszabállyal, már ami a formulázást, a szövegezés módját illeti. A modern reklám rövid pregnáns mondatai, sőt szavai csodálatosan emlékeztetnek a régésrégí, kőbevésett, „lapidáris“ törvényszövegekre. Ebben a tekintetben igen érdekes fejlődési menetet állapíthatunk meg. A modern életet illetően ma a legnagyobb szövegező művészetnek a reklám szövegezési technikáját tartja *Mataja* Viktor, akiről az imént beszéltünk. Erre vonatkozó állítása azonban nincs minden előzmény nélkül, s ez az előzmény maga is kapcsolatban van vagy kapcsolatba hozható a reklámmal. *Keyserling* az „Új világ születése“ című munkájában azt hirdeti, hogy a zszurnalisztika teljesítménye a modern világban egészen magasrendű, sőt egyenesen a tetőpontja a fejlődésnek 'a szövegezést illetően. A gondolatnak rövid pár szóval való kifejezése az igazán tökéletes közlésmód *Keyserling* szerint, nem a hosszú lapokon, sőt egész könyvön át folytatott fejtegetések. Ennél — mint látjuk — tovább megy *Mataja*, amikor már nem is az újságstílust, hanem egyenesen a reklámot, a hirdetést tekinti a szövegező művészet tetőfokának. Mindenesetre megállapíthatjuk azonban, bármi legyen is a véleményünk a szóbanlevő megnyilatkozásokról, hogy a reklámstílus a maga lényegét tekintve valóban igen közeláll a régi törvények rövid, tömör, szűkszavú, lapidáris, eredetileg a szó teljes értelmében kőbevésett szövegezéséhez. A cél is ugyanaz volt a régi törvények illetén fogalmazásában, mint ami a reklám célja: a tömegek befolyásolása, a szövegnek a lelkekbe vézése. Nem a lényegre tartozik az a, különbség, ami a kétféle irányban jelentkező távolabbi célban található. A közvetlen cél, a tömegek befolyásolása azonos. Természetesen más a tömeg fogalma az egyik és másik vonatkozásban, de lényegileg tömegről van szó mindkét esetben. A lapidáris stílus ugyanarra a célra törekszik a primitív — sokszor versbe foglalt — törvényszövegben és a reklámszövegben egyaránt. Az igazi különbség nem is ebben a közvetlen célban van, hanem a módszer dologias segédeszközeiben. A modern reklám dologi szubsztrátuma a dinamikus dolog, a gép, míg a primitív törvény dologias szubsztrátuma a sztatikus dolog, a kő, ha egészen korai szakra gondolunk. Semmi illetlen nincs tehát abban, ha *Werböczy* modern jellegének kidomborításául szóhozuk a reklám modern intézményét, amelyhez ugyan bizonyos mellékíz tapad, de nem fogalmi szükség-

szerúséggel. A reklám is lehet jó reklám, sőt nagyrészt az is. Csak a reklámnak egyes megnyilatkozásai jelentenek visszaélést vagy enyhébb esetekben ízléstelenséget, de maga a reklám — lényegét tekintve — hasznos, sőt szükséges eszköze a gépi és egyébként is sokban mesterséggel eszközökkel fenntartott társadalmi együttélés rendje és békéje fenntartásának és veszélyei elhárításának.

A modern sokszorítási technika, a sajtó igénybevétele mint történeti tény valóban azt a képet mutatja, ami közeláll Mataja felfogásához, hogy t. i. Werbőczy a törvényerőre emelés helyett szándékosan választotta a Hármaskönyvvel való hatás eszközének a kinyomatást. Amint *Fraknói* Vilmos mondja „Werbőczy István életrajza“ című munkájában (1899): „Személynöki állásában Werbőczynek alkalmá nyílt, hogy az 1514-ik évi országgyűlésen tett királyi ígéret teljesülését, a Hármaskönyv megpecsételt példányainak a vármegyék részére szétküldését kieszközölje. Ezt nem tette. E helyett, hogy általános használatba vételét biztosítsa, más utat választott. Könyvét sajtó útján bocsátotta közre...“ Még az is egészen modern jelenség, hogy a kinyomatást Werbőczy az akkori fogalmakhoz képest rendkívül siettetete. A nyomdász — mint *Fraknói* írja — a sajtóhibák mentségéül egyenesen hivatkozik arra, hogy a nyomtatás negyven nap alatt ment végbe: „Est enim opus hoc diebus quadraginta excusum totum“! *Fraknói* megjegyzése, hogy erre „ez idő szerint is csak nagy nyomda lehet képes“, szintén a modernséget juttatja fokozott kifejezésre a, Hármaskönyv technikai hatását és ennek eszközét illetően. De a sajtó igénybevételenek tudatosságára és a sajtó útján való hatás kifejtésének célként kitűzésére vall az is, amit Werbőczy maga mond a Hármaskönyv nyomtatott szövegének az olvasóhoz intézett előszavában, amit *Fraknói* is kiemel: „Hogy az annyi igyekezettel és fáradtsággal kidolgozott munka, mely a királyi hatalom legmagasabb megerősítésével és jóváhagyásával el van látva, csak a pecsét ráfüggesztése maradván el, — elrejtve ne maradjon és lassanként az emlékezetben elmosódva meg ne semmisüljön — aminél az országra hátrányosabbat, főképen a peres ügyek elintézésére és az igazságszolgáltatásra veszedelmesebbet gondolni sem lehet — : a hazai szokásokat és törvényeket... könyvsajtó útján kinyomattam...“ Ebben a bejelentésben kétségtelenül kifejezésre jut Werbőczynek világos látása a sajtó jelentőségéről: tisztában van vele,

hogy a kinyomatás alkalmas arra, hogy a mű fennmaradjon és feledésbe ne merüljön. Ezt a tudatosságot mutatja Werbőczynek az a magyarázata is, amit arról ad, hogy miért nem látták el a Hármaskönyvet királyi pecséttel és mint törvényt miért nem küldöttek szét a megyéknek. Ennek oka, — mint Kolosváry Sándor és Óvári Kelemen mondja a Magyar Törvénytárban közölt fordítói előszóban —, az, hogy „a műnek ötvennél több példányban való leírása igen hosszas munkába került volna“. Nem kevesebről van itt szó, mint a kézirat és a nyomtatott szöveg tudatos szembeállításáról a technikai szempontot illetően. Semmi kétséget nem hagynak Werbőczy tulajdon szavai arra vonatkozóan, hogy teljes tudatában volt a könyvnyomtatás nagy előnyeinek és különösen annak, hogy a szöveg változatlan alakban gyors elterjedését és fennmaradását a könyvnyomtatás tökéletesen biztosítja, és hogy könyvének hatását egyenesen a nyomtatott formától várta. Ennyiben tehát Werbőczy mindenestre modernül gondolkozott, tehát nemcsak előfutára volt a modern embernek, amilyen a renaissancé-ember általában, hanem Werbőczy már valósággal modern ember, korát jóval megelőzve. Az, hogy Werbőczy mint szerző mutatkozik be, szintén modern jelenség ugyan, de ennyiben már a renaissance is modernnek tekinthető, amennyiben a renaissance már szakít a középkori felfogással, mely egyenesen titkolja, rejtegeti az egyéni szerzőséget és azzal igyekszik hitelt szerezni művének, hogy ennek más tekintélyekkel való összhangját állítja. A renaissance korában már fellép az egyéni szerző, de a sajtó jelentőségével még kevés renaissance-ember van tisztában. Ezek egyike Werbőczy, aki így az első modern emberek között van, de *magyar* viszonylatban egyenesen ő az *első* modern ember.

CSEKEY ISTVÁN:

**WERBŐCZY ÉS A
MAGYAR
ALKOTMÁNYJOG**

Balsorsodba ki meghaltál még élve hazádnak,
Győztél! s most honnunk lelkibe halva is élsz.¹⁾

1941 október 13-án volt négyszáz esztendeje, hogy Werbőczy István, minden idők legnépszerűbb magyar jogásza, a töröktől néhány héttel előbb megszállt Buda várában lelkét visszaadta Teremtőjének.²⁾ Születése 1458 tájára, Mátyás király uralkodásának kezdetére esik. Minden jel arra mutat, hogy a nagy király és Vitéz János alapította *Academia Istropolitana*-n. Pozsonyban végezte egyetemi tanulmányait. Szerencsés körülmény volt ez lelki fejlődése szempontjából, mert így magyarsága nem olvadt föl a reneszánsz-kor nemzetközi humanista eszméiben. Ez a magyarsága pedig elhatározó lett élete célkitűzéseiben, politikájában és jogászai, valamint tudományos működésében is. Bizonyos, hogy Werbőczy maga is korának gyermeke. A reneszánsz-kor a történelem két korszakának fordulójára esvén, tele van ellentétekkel. A reneszánsz-ember még egyszerre antik és középkori, pogány és keresztyén, univerzalista és individualista. Werbőczy egész élete, munkája és tevékenysége ezeknek az ellentéteknek harcát tünteti fel.

Ifjúsága a nemzeti királyság fénykorára esik; élete alkonya pedig már „Nemzeti nagy létünk nagy temetőjé“-n át vezet a sírhoz. Mátyás példájából meríti azt a lelkesedést, mellyel a nemzeti királyság eszményéért élete végéig küzd. Mire azonban eléri, Zápolyai János már csak a szétépett nemzet egy részének királya. Fiatal korában még csodálhatja Mátyás hűbériségellenes abszolutizmusát, hogy aztán az igazságos király Halála után megérje az oligarchia nemzetbomlasztó uralmát, melyben a gyöngye király is csak játékszer. Egyfelől a szánmagyarságot képviselő köznemesség érdekeinek zászlóvivője,

¹⁾ Ennek az epigrammának szerzője nagybányai Perger (Pergel) János, aki a disztichont a Hármaskönyv tőle készített magyar fordításának kiadásához Werbőczy rézmetszetű arcképe-alá nyomatta. (Pest, 1830.)

²⁾ II. Szolimán szultán 1541 szeptember 2-án vonult be ellenállás nélkül Buda várába.

másfelől az 1514-i parasztlázadás után a jobbagység röghöz kötöttségéről szóló törvény megalkotója. A „jobbágytipró“ cikketek utólag még Hármaskönyvébe is felveszi. (III, 25.)

Irodalmi és történelmi előképzettségét első közhivatalában mint a királyi kancellária levéltárőre (*conservator*) szerzi, később pedig 17 évet töltve el a királyi törvényszék jegyzőjeként (*curiae regiae notarius*), alapos gyakorlati jogi ismeretekre tesz szert. A hazai jog mellett jártas a római és kánon jogban, megszerzi korának humanista műveltségét, ismeri a latin és görög klasszikusokat. Mint Fraknói Vilmos találóan írja: „Tudós lett, mint egy bolognai professzor; magyar maradt, mint akármelyik szabolicsmegyei köznemes.“³⁾ Folyékonyan és választékosan beszél anyanyelvén kívül görögül, latinul és németül.“⁴⁾ Mint igazi világfi diplomáciai téren is működik. Küldöttségeket vezet Velencébe és Rómába (1519), megjelenik a wormszi birodalmi gyűlésen (1521)⁵⁾ és hitvitát folytat Lutherrel, majd követségben jár Nürnbergben (1522), Pózenben (1530), Bécsben (1535) és Krakkóban (1538). Megnyeri kora nagy egyházfejedelmének, Medici pápának tetszését, V. Károly császár-

³⁾ Fraknói Vilmos, **Werbőczy István életrajza**. Magyar Történelmi Életrajzok XV. Budapest, 1899, 12- 1-

⁴⁾ „Stephanus de Werbewcz, qui ipse non solum summe eruditus est, sed et lingvas plures uti: latiam, grecam, germanam, ungaricamque fluente perinde ac eleganter loquitur“ — írja róla Chrysologus de Valle Mariae szerzetes, aki többször be szélt vele Singrenius bécsi könyvnyomdásznál, amikor Hármaskönyvét 1517-ben sajtó alá rendezte. **Tractatus speciális de lingvarum scientie utilitate, jucunditateque, exemplis sat plurimis illustratus**. Vienne 1518, 5. l. Chrysologus e 8 lap terjedelmű művét gróf Kemény József találta az idős Páriz Pápai Ferenc enyedi könyvtárában és tette közzé. (Új Magyar Múzeum VII. évf., 1857, 529. l.) — Werbőczy nevét az idegen írók Verbetius, Verbeucius alakban írják, ő latinosan a de Werbewcz vagy Werbeucz alakot használta. Nálunk Veiboci, Verböcy, Verböczy és Werbőczy változatban is találjuk. Egy időben a M. Tud. Akadémia is az utóbbi alakot fogadta el helyesírásában, újabban azonban a Werbőczy alakot, ragaszkodva a tőle használt formához. — Kesserő Mihály püspök és húga pőrében (1523) egy hivatalos latin oklevélbe foglalt magyar szöveg alá tisztán olvashatóan Werbőczynek írta magát alá. Hasonmásban közölte Zolnai Gyula, **Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig**. Budapest, 1894, 226—228. l.

⁵⁾ L. Idevonatkozólag újabban Martin Aurél, **II. Lajos magyar követsége a wormszi birodalmi gyűlésen**. Budapest, 1926. — Török Pál, **A mohácsi vész diplomáciai előzményei**. Mohácsi emlékkönyv. Budapest, 1926, 141. s k. 1. — Werbőczy helyett Aczél tollhiba. (152. l.)

nak vendége, élete alkonyán pedig a török szultán kedveltje. Mint igazi reneszánsz-ember mecénási működést is fejt ki. Többek közt kiadja Bécsben Janus Pannonius tíz elégiáját (1514) és nem egy humanista neki ajánlja munkáját.⁶⁾ E mellett vissza tudott vonulni, el tudott mélyedni és könyvet tudott írni abban a korban, amelyben a tollforgatás nem igen volt nemes emberhez illő foglalkozás. Hogy milyen társadalmi előítéletet kellett ezzel megdönteni, kitűnik Hármaskönyvének ajánlásából, ahol ezeket írj?: „Jobban látszottak ősapáink és elődeink az ilyenféle tanulmányoktól idegenkedni. Mert a mi nemzetünk országa keletkezésének kezdete óta folyton csak a hadi ügyek iránt érdeklődött, egyéb tanulmányokkal pedig nem igen foglalkozott.“⁷⁾ Amikor végre 1502-ben országbírói ítélőmesterré nevezik ki, érintkezésbe jut az országgyűléssel is és több jelentős törvényjavaslatnak lesz kidolgozója. Werbőczy volt a szerzője a híres 1505-i rákosi végzésnek is, amely II. Ulászló magvaszakadása esetére a nemzeti királyságot proklamálta. Itt akkora a sikere, hogy a rendek felbuzdulásukban nemzeti jutalmat szavaznak meg neki: minden jobbágytelek után két dénárt. Ez példátlan volt előtte a törvényhozás történetében. Kortársa, Verancsics Antal érsek írta róla: „hatalmas szónoklatú, nagy, sőt rendkívüli tekintélyű, elmére egyébiránt inkább csupasz és egyszerű, mint ravasz és ügyes férfiú volt, s az úri rendből valók közül akkor a legeslegjámborabb.“⁸⁾ Szónoki képességével fel tudta korbácsolni a köznemesi tömegek lelkesedését, de vezetni már nem tudta őket. Már pedig abban rejlik a politikai siker titka, hogy a vezér nagy tömegekben követőkre is talál-

⁶⁾ Több ilyen műnek ajánlását közli gróf Kemény József, **Werbőczy István emlékezete**. Új Magyar Múzeum VII. évf., 1857, 517. s k. 1.

⁷⁾ A Hármaskönyv (Hk.) idézeteit a Csiky Kálmán-féle fordításból (Budapest, 1894) közöltük csekély módosításokkal. Máig ez a Hk.-nek legmodernebb magyar fordítása. Igen értékes Csiky bevezetése Werbőczyre és a Hk.-re vonatkozólag. Kibővítve külön is megjelent **Werbőczy István és Hármaskönyve** címmel. (Olcsó Könyvtár 1106. sz. Budapest, 1899.) — Ugyancsak nélkülözhetetlen idevonatkozólag az a bevezetés, amelyet Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, a kolozsvári egyetem volt két professzora írt a **Corpus Juris Hungarici** millenniumi kiadásának a Hk.-et tartalmazó kötete elé, amely fordításukban jelent meg (Budapest, 1897).

⁸⁾ Verancsics Antal idézett helye a latin eredetiből Szalay Lajos jó fordításában: **Werbőczy István és Verancsics Antal**. Budapesti Szemle I. k., 157, 185. 1.

jon. Még ebben is ellentétek ütköztek ki belőle: jó jogász volt,, de rossz politikus, amivel különben az életben gyakran találkozunk. Politikai célkitűzéseiből semmit sem tudott Werbőczy megvalósítani, sőt kénytelen volt jórészüket később megtagadni és. gyakran ellenük küzdeni.

Amikor 1516-tól fogva mint személynök az ország egyik nagybírói tisztét töltötte be, már hatalmas vagyonnak az ura. 1502-től úgyszólván nincs esztendő, hogy három király (II-Ulászló, II. Lajos és Zápolyai János) valamelyikétől királyi adományban ne részesülne. A mai fogalmak szerint szinte elképzelhetetlen nagy vagyont szerez, amelyet még bírói tisztségei alatt is szaporít. Korában azonban a bíró fáradozásának a felek részéről való megjutalmazása közkeletű szokás volt. Ennek ellenére pártatlanságának egyik fényes bizonyítéka volt a Zápolyai—Újlaki-per, melyben azok ellen a Zápolyaiak ellen döntött, akiknek élete végéig híve volt. Egyébként a bírói tisztről vallott felfogását jellemzi az a levele, amelyet Báthory Endre szatmári főispánhoz intézett. Ebben többek közt a Kovetkezőket írja: „én mindenkinek egyformán, személyi kedvezés nélkül tartozom igazságot szolgáltatni és nem tagadhatom meg, hogy az azt keresőnek megadjam, még ha zsidó vagy cigány is, csak az ország Szent Koronájának alattvalói közül legyen, aki keresi.“⁹⁾

Fraknoi Vilmos *Werbőczy István életrajza* című könyvében függelékként összeállította annak a mintegy kétszáz falunak a jegyzékét, amelyet Werbőczy 1498-tól 1540-ig szerzett.¹⁰⁾ Egyúttal olyan térképet is közölt, amely feltünteteti birtokait Ugocsától Zágrábig és Pozsonytól Szebenig. Ebben azonban azok az adományozások is benne vannak, amelyekbe soha beiktatva nem lett.¹¹⁾ Az ilyen királyi adományoknak akkoriban sok tekintetben jelképes szerepük volt. A mai kintüntetéseket és címeket helyettesítették. Hogy az akkori gazdálkodási viszonyok és közlekedési technika mellett valami nagy jövedelem nem kerülhe-

⁹⁾ 1524 febr. 26-án Alsópetényben (Nógrád m.) fekvő birtokáról írt levelének eredetije az Országos Levéltárban (diplomatikai osztály 23.894. sz. a.). Közölte Fraknoi, i. m. 185. l.

¹⁰⁾ 353—363- l.

¹¹⁾ Ezeket felsorolja Illés József, *Bevezetés a magyar jog történetébe*. 2. kiad., Budapest, 1930, 175. l. Ugyanott több olyan vagyont juttatásra is rámutat, amely a jövőben bekövetkező eseményektől lett függővé téve. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy e feltételek később; bekövetkeztek-e.

tett ki belőlük, arra bizonyíték, hogy Werbőczy külföldi reprezentációs útjaira, bár ezek költségeit a magából óhajtotta fedezni, gyakran kénytelen volt kölcsönt igénybe venni,¹²⁾ sőt még felszerelési tárgyakat is kölcsönkérni. így mikor a wormszi birodalmi gyűlésre ment, hogy a birodalmi rendektől segítséget eszközöljön ki a fenyegető törökveszély ellen, a primástól kért kölcsön ezüst kardkötőn és lószerszámon kívül négy ezüst tálat.¹³⁾

A vagyonszerzési láz különben szintén tipikus, reneszánsz-jelenség volt. Az érvényesülés kizárólagos módja volt e korban minél több földbirtok szerzése. Az akkori államférfiaknak egészen természetes törekvése ez. Nem is, kell messzire mennünk példákért. Csaknem Werbőczy korában emelkedtek ki az ismeretlenség homályából mesébe illő vagyonukkal a Hunyadiak és a Zápolyaiak. Sőt, hogy még kétszáz év múlva is káprázatos vagyont tudott Magyarországon egy jogász szerezni, arra példa az 1694-ben Ürményhen született Grassalkovich Antal, aki oly szegény volt, hogy Pécssett a ferencesek kegyelméből végezte iskoláit. Királyi ügyigazgató korában a *neoquistica* révén akkora vagyonra tett szert, főleg a Duna-Tisza közében, hogy ő volt az ország egyik leggazdagabb embere. Ennek köszönhette azután szédületes közéleti emelkedését. Királyi személynök, koronaőr;/báró, majd gróf, belső titkos tanácsos és főlovászmester lett.

Werbőczy nagy vagyonán nem ütköztek meg kortársai. Az ellene, a nádorságtól való megfosztásakor kiadott vádiratban és ítéletben szó sincs jogtalan vagyonszerzéséről. Bizonyos ellenben, hogy a vagyont politikai befolyásának érvényesítéséhez akarta felhasználni. E politikának pedig ideális célja volt: a nemzeti királyság visszaállítása, melynek fénye ott élt még kora ifjúságától kezdve lelkében.

1525-ben a hatvani országgyűlés az ország nádorává választja. A szegény kis ugocsai köznemesi család sarja az ország

¹²⁾ L. F r a k n ó i, i. m. 290. és 314. l. — Hogy mily összegekbe kerülhetett egy-egy ilyen követtségbenjárás, arra nézve idézhetjük Sanuto jelentését, mely szerint Velencébe Werbőczy hetven személy kíséretében érkezett. L. W e n z e l G u s z t á v, Werbőczy István velencei követsége. 1519- Marino Sanuto eredeti följegyzéseiből. Pest, 1850, 6. l.

¹³⁾ Elismervényét közzétette Horvát István, Verbőczy István emlékezete. 2. k. Levél gyűjtemény Verbőczy István emlékezetéhez. Pest, 1819, 200. l. A tervezett I. k., mely Werbőczy életrajzát tartalmazta volna, nem jelent meg.

első közjogi méltóságába emelkedik, abba, amelyet eddig főúri dinasztiák tartottak hatalmukban. A siker azonban nem szédíti meg. Magát *Regni Hungariae palatinus et servus* címmel nevezi. Alig kezdheti meg azonban működését felelősségteljes állásában, tíz hónap múlva ugyanaz a köznemesség, amely mindent el-
söprő lelkesedéssel emelte őt a nádori méltóságra, most tulajdon vezérét nemcsak a nádorságtól fosztja meg, hanem „a király elleni lázadásért“ a haza ellenségének is nyilvánítja és vagyona elkobzásával, száműzetéssel bünteti.

Az ítélet, amelynek szövege ránk maradt, nem tud semmi konkrétumot felhozni ellene.¹⁴⁾ Politikai hajsza műve az egész. A bukott Báthory István nádor, aki írni sem tudott, de annál inkább értett a politikai cselszövéshez, titkos szövetséget alakított ellene az udvari vagy német párt (*factio germanica*) embe-
reiből. Ez volt a Kalendások társasága, amely az ingatag és megvesztegethető, vezetőihez és önmagához hűtlen köznemességgel megbuktatta azt a Werbőczyt, aki a köznemességnek volt a szülőtte, a vezére és törekvéseinek leghathatósabb pártfogója. Ilyen erkölcsi atmoszféra töltötte be Mohács előtt néhány hónappal a magyar közéletet.¹⁵⁾ A hanyatló kor hervadásából fakadó jelenségek egyenesen Machiavelli Itáliáját juttatják eszünkbe, ahol kicsi, kalandos társaságok állanak harcban egymással. Apró intrikákat szőnek és máról holnapra változó kény-

¹⁴⁾ Az 1526 máj. 7-1 személynöki előterjesztést és országgyűlési ítéletet Werbőczy István és Szobry Mihály hűtlenségi perében közzétette Horvát, i. m. 245—250. l. és Illés, i. m. 346—350. l. — Szobry volt a nemzeti ellenzék egyik vezére, akinek a XV. század utolsó évtizedében Werbőczy mint familiárisa szolgálatában állott. Birtokadományokat is kapott tőle, és — bár eddig oklevélszerűleg nem lehetett igazolni — sok jel szól mellette, hogy Szobrynak Katalin nevű lánya volt Werbőczy első felesége.

¹⁵⁾ E korszak szellemvilágára kitűnő Thienemann Tivadar, **Mohács és Erasmus**. Minerva-Könyvtár II. Pécs, 1925, főleg 20. és 40—41. l. — A társadalmi viszonyokra Bruckner Győző, **Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt**. Mohácsi emlékkönyv 11—40. l. — A politikai erőviszonyokra gróf Andrássy Gyula, **A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai**. Budapest, 1901, I. k., 411. s. k. l. — A köztörténetre Szabó Dezső, **A magyar országgyűlések története II. Lajos korában**. Budapest, 1909. — U. ő, **Küzdelmünk a nemzeti királyságért**. Budapest, 1917. — A közállapotokra Mohács Magyarország. **Báró Burgio pápai követ jelentései**. Fordította Bartoniek Emma. A Napkelet Könyvtára 12. Budapest, 1926.

urak zsarnoksága alatt élnek. Kalandorok emelkednek fel a -szennyos félhomályból és tűnnek le ismét. Óráról-órára változó csoportosulások, száműzés, gyilok, mérég és hitszegés ennek a politikai fertőnek az eszközei.

így történhetett csak, hogy az a Werbőczy, aki 1524-ben, miután a végvárak már sorra elestek, a köznemesség küldöttsége élén sürgeti a királynál a haza védelmét, mintegy előre látva a közeli katasztrófát, és aki éyeken át bejárta segítségért szinte a fél Európát: most száműzetésben tétlenül kell, hogy nézze, amint a mohácsi síkon egy nemzet süllyed el. Mint 1914-ben a Szerbia elleni hadjárat egyetlen ellenzőjének, Tisza Istvánnak Trianon, úgy jelenhetett meg Werbőczy lelki szeme előtt Mohács rémképe. De mekkora lehetett bensőjében a Nyugatból való kiábrándulás, amikor nem kapott egyebet segítségül, csak szavakat, — *nisi verba*, mint már IV. Béla királyunk panaszolta nagy magárahagyatottságában. Ilyen vívódások közt Werbőczy nem az idegen szellemű arisztokráciában és a korrump udvari pártban kereste nemzete megmentésének a lehetőségeit, hanem a nemzet egészséges zömében, a színmagyar kisnemességben, a nemzeti vagy szittyapártban, mely a Mátyás-féle nemzetállam eszményének volt letéteményese.

Bizonyos, hogy a nemzeti párt épen úgy részes volt annak a nemzet sírját megásó katasztrófának előidézésében, mint az udvari párt. Jogos nemzeti törekvéseit inkább indulatos kirobbanásokban élte ki. A helyett, hogy fokozatos fejlődéssel törekedett volna az ország kormányzatában a részvételre, forradalomszerűen akarta egyszerre magához ragadni a hatalmat. Szemben állott vele az udvari párt, melynek kezében a két gyöngye Jagelló csak játékszer volt. Elvilágiasodott főpapjaik és harácsoló mágnásaik egyszerűen előkészítették a Habsburgok uralmát. A maga rendi érdekeiért küzdő két párt torzsalkodása között Werbőczynek el kellett buknia. Az önző főurakat sem megtörni, sem megnyerni nem tudta. Nem is volt azoknak a tulajdonságoknak és javaknak a birtokában, amelyekkel képes lett volna erre. Bármennyire iparkodott is vagyonosodni, nem volt oly gazdag, hogy ennek arányában lett volna befolyása. nem volt katonasága. Hiába volt magas hivatalnok, kiváló bíró nagyműveltségű tudós, nem volt katona. Mint nádornak, az ország első katonájának kellett volna lennie és sohasem volt az. Már nem a középkor lovagja, aki harci érényével

lett ura vagyónának. Az újkor politikai típusának megjelenése,, akinek azonban a tömeg még nem tud engedelmessé válni. Nem a származásában volt ennek fő oka. A Hunyadiak és Zápolyaiak is az ismeretlenség homályából emelkedtek föl, de ezek harci erényeikkel lettek az ország nagyjává. Werbőczy mint a polgári pálya embere nem tudott még kellő tekintélyt szerezni magának.

Ily ellentétek közt bukása elkerülhetetlen volt. Csak kíméletlen eréllyel lehetett volna a nemzeti párt forradalmában győzedelmeskednie mind a hatalmas főurakkal, mind a feltörekvő alsóbbrendű, forradalmi elemekkel szemben. Belőle pedig éppen a tetterő hiányzott. Jó hazafi volt, igazságos bíró, képzett jogász, de nem ravasz politikus és főleg nem erélyes államférfiú. Amint az ország első közjogi méltóságába emelkedett, éreznie kellett, hogy királya és a hatalmasok nélkül semmit sem képes elérni. Viszont a feltörekvő alsó rétegek csalódva fordultak el tőle, amikor látták, hogy cselekedeteiben tekintettel van az udvarra és a hatalmasok idegen pártjára.

Mily tragikuma a sorsnak, hogy annak, akiben a nemzeti királyság eszménye szinte idegengyűlöletté emelkedett, meg kellett érnie Habsburg Ferdinánd trónralépését. Annak, akinek Mátyás hatalmas Magyarországa volt az ideálja, tetteleg kellett közreműködnie abban, hogy kétországú nemzet legyen a magyarból. Annak, aki a török elleni segítség céljából bejárta a Vatikánt meg az európai udvarokat, most Zápolyai János király mellett, aki főkancellárjává nevezte ki, a török szövetségbe is bele kellett törődnie. Annak, aki valaha Európa Nyugatát járta. a török ellen, most kétszer kellett Konstantinápolyba mennie a szultánhoz követségbe (1533 és 1540). Egyfelől éles ellenzője volt a „német hit“ terjedésének, mert abban is az idegen befolyás érvényesülésétől tartott, másfelől a szentszék haragjától kellett félnie, mert a pápa János királyt török barátsága miatt átokkal sújtotta (1538).

Még családi életében is kísértette az ellentétesség. Egyetlen életben maradt fia, Imre, kivel fiágon kihalt a családja, apja halála után ellenségükhöz, Ferdinándhoz pártolt és főispánságot kapott Tolnában.¹⁶⁾ Leányától, Erzsébettől pedig a hazai pro-

¹⁶⁾ S z e r é m i György, II. Lajos és Zápolyai János udvari káplánja, emlékiratában azt írja róla, hogy „a törökök ellen harcolt, a legkiválóbb vitéz volt, százszor jobb vitéz, mint az atya és jó volt a sze-

testantizmus egyik kimagasló alakja, Lorántffy Zsuzsanna származott le.

Élete végén még hadat is kellett viselnie. Ő védi Buda várát Ferdinánd seregeivel szemben. Amikor aztán a török odaér a vár fölmentésére, 1541 őszén csellel el is foglalja Budát. Utolsó állásában a szultán kegydíjasa, a török helytartó mellett a rabmagyarok utolsó főbírája. Nem valószínű, hogy önként vállalkozott erre a megalázó szerepre. Csak tisztességes ürügy lehetett ez a török részéről arra, hogy internálja. Itt éri el végzete 1541 október 13-án. Mint hatalmasok bírása kezdte és mint koldusoké végezte, amikor a basa méregpoharát kiitta.¹⁷⁾ Mesteri kézzel írja le végnapjait báró Kemény Zsigmond regényes korrajzában, a *Zord időkben*.

Még halála is a reneszánsz-ember halála. Mindenben korának gyermeke volt: erényeiben és hibáiban egyaránt. Mint egy hanyatló kor utolsó gyermeke csak halálával tudta létrehozni a reneszánsz-ember lelki ellentétességeinek szintézisét. Most egyszerre minden elmúlt: tudós és államférfi, világfi és a nép gyermeke, szerencsés kezű jogszabálygyűjtő és szerencsétlen politikus, gazdag, hatalmas úr és rabmagyarok kádija. Nem maradt más belőle, csak egy könyv, egyetlen könyv, amely azonban örök életet jelentett neki. A következőkben erről kívánunk szólni.

rencséje.“ **A mohácsi vész kora.** Fordította Erdélyi László. Szeged, 1941, 281. l. L. ehhez Erdélyi László, **A mohácsi vész nemzedéke.** Szeged, 1941, 175. l. — Werbőczy Imréről nézze l. még Komáromy András, **Werbőczy István és fia.** Századok XLIV. évf., 1910, 193. s. k. 1. — Tolnai főispánját az 1542: besztercebányai X. te. 5. §-a említi.

¹⁷⁾ A *Ware New Zeitung vom Türcken... Anno M.D.XLII.* c. egykorú tudósításban olvassuk Werbőczyről, hogy „am dreyzehenden tagé des Octobris gestorben ist, nicht one argwahn, als sey im von den Türcken vergeben, denn der todte Coerper sehr gros auffgeblasen gewesen ist.“ Közli Veress Endre, **Izabella királyné.** Magyar Történelmi Életrajzok XVII. Budapest, 1901, 212. l. — Werbőczy halálával sokat foglalkoztak. Az egykorú források sem egyformán adják elő. így az is lehet, hogy nem a budai török basa mérgezte meg, hanem az akkor dühöngő pestisnek esett áldozatul. V. ö. idevonatkozólag W. J [ankovich] Miklós], **Werbőczy Istvánt Igazságnak Fényében helyeztetni.** Pest, 1829. — Ifj. Lalugyay Imre, **Werbőczy István rövid életrajza.** Buda, 1842, 31. s. k. 1. — Szalay, i. m. 185. s. k. 1. — Erdélyi, i. m. 74—75. l.

Mátyás királynak a köznemesekre támaszkodó és erős kezű uralmát olyan visszahatás váltja fel, amely napról-napra közelebb viszi hazánkat Mohácshoz. Ebben a zűrzavaros korszakban, amelyben a főurak túlkapásai közt a legnagyobb jogbizonytalanság uralkodik, Werbőczy Istvánnak, a szegénysorból nádori méltóságig felemelkedett bíróembernek jut a feladat,, hogy összegyűjtse és kiadja *Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyvét*. Ez a kora jogászai műveltségének magaslatán nyugvó munkálat nem egyszerű kompiláció volt, mint a korabeli jogkönyvek, hanem valósággal tankönyv alakjába foglalt kódexnek nevezhető. Bár az egész nagyszabású művet csak kora szellemtörténeti vizsgálatából érthetjük meg, bizonyos, hogy a külföldön járt, reneszánsz-műveltségű férfiú tanulmányaihoz sokat merített a római és a kánonjogból, meg a középkori skolasztikusok műveiből. De tanításainak a hazai jogra, vonatkozó részei a nemzeti jogérzetnek legmélyéből fakadtak.. S hogy ma a hamvaiban régg elporladt országbírói ítélőmester halálának négyszázéves fordulóját ünnepeljük, annak oka, hogy élete nagy műve, a Hármaskönyv, nemcsak túlélte szerzőjét,, de annak több alaptétele ma is él és hat. Míg a magánjogi, törvények és szokások nagyrésze a viszonyok változásával elavult, addig a Hármaskönyv alkotmányjogi tanai mint történelmi alkotmányunk alaptételei ma is élő jogot alkotnak. Az. avult stílusú szövegből ma is alkotmányjogunknak évszázadok tűzpróbáját kiállott alapelvei kiáltanak felénk. Mai történelmi alkotmányunknak a népi talajból fakadó gyökereit találhatjuk meg Werbőczy Hármaskönyvében. Ha más nem, már maga az egymagában örök érdeme maradna, hogy ősi alkotmányunk alaptételeit megőrizte az utókor számára.

Mint ismeretes, Werbőczy az országgyűlés többszöri sürgetésére királyi megbízásból gyűjtötte össze Magyarország szokásjogát. A művet az országgyűlés egy bizottsággal átvizsgálhatta és elfogadta. A király megerősítő bevezetéssel és záradékkal látta el, vagyis ünnepélyes kiváltságlevél alakjába öltöztette, miként az ősidőktől fogva a mai napig is szokás. Ellenben valószínűleg a főnemesség ellenzése miatt elmaradt a királyi szentesítés korabeli leglényegesebb mozzanata, a királyi pecséttel való ellátás és a kihirdetés...

Werbőczy azonban nem azért volt modern reneszánsz-ember,, hogy ezen fennakadjon. Mint korának gyermeke, aki járta

a világot és élénk szellemi összeköttetést tartott fenn főleg a bécsi humanista központtal,¹⁸⁾ tudatában volt, hogy munkáját kora legnagyobb technikai vívmányának, a könyvnyomtatásnak segítségével nemcsak megóvhatja a jövő számára, hanem hathatósan el is terjesztheti. Mint maga írja a Hármaskönyvnek az olvasóhoz intézett előszavában: „Nehogy azonban ez a munka, mely annyi szorgalommal és fáradsággal készült, homályban lappangjon és lassanként feledésbe merülvén, megsemmisüljön: . . . azért gondoskodtam róla, hogy e hazai szokások és törvények, mégpedig, hogy e mű minél szélesebb körökben és többekre nézve legyen hozzáférhető, nyomtatás útján bocsáttassanak közre.“ Szinte bizonyos, hogy Werbőczynek, mint a kiskancellária vezetőjének és személynöknek módjában állott volna a törvényerőre emelkedés alaki kellékeinek utolsó mozzanatait, vagyis a megpecsételést és a kihirdetést is kieszközölni: ő azonban sokkal modernebb eszközökhöz folyamodott. Tudjuk, hogy élénk összeköttetésben állott Bécs akkori leghíresebb könyvnyomdászával, Singreniusszal. Mint láttuk,¹⁹⁾ nála adta ki Janus Pannonius elégiáit, és ott készült Bécs nagyírú humanistáinak több műve, amelyeket Werbőczynek ajánlva jelentettek meg.²⁰⁾ Hogy maga a híres bécsi könyvnyomtató, akinek műhelye abban az időben bizonyára Bécs humanistáinak egyesítője volt, mennyire tisztelte Werbőczyt és mily hálás volt neki, bizonyítja, hogy negyven nap alatt kinyomatta a Hármaskönyv hatalmas kötetét és pár hónap múlva neki ajánlotta egy *Petronius*-kiadványát.²¹⁾ Itt említjük meg, hogy amikor Werbőczy négy év múlva visszafelé jött a wormszi birodalmi gyűlésről, Singreniusnál kinyomatta

¹⁸⁾ L. erre Horváth János, **Az irodalmi műveltség megozslása. Magyar humanizmus.** A Magyar Szemle Könyvei XII. Budapest, 1935, 228. s k. 1.

¹⁹⁾ L. fentebb a 47. lapon és a 6. jegyzetben.

²⁰⁾ Így többek közt Camers becsi egyetemi tanár, akivel 1514-ben kiadatta Janus Pannonius tíz elégiáját, még ugyanabban az évben neki ajánlja Plinius-indexét, 1520-ban pedig Solinus-kommentárját, amelyben így nyilatkozik Werbőczyfő: „**Stephamis Verbeutius**, vir, si humanitatem queras, humanissimus, si ingenium expostules, ingeniosissimus, si studiorum amatozem exquiras, is hujus genus hominum amantissimus, si in rebus agendis consultorem expetas, Stephanus se offert consultissimus.“ Közli gróf Kemény József, i- ni- 527. l- — V. ö. Fraknói, i. m. 337. s k. 1.

²¹⁾ **Fraknói, Werbőczy István a mohácsi vész előtt.** Századok 1876. évf., 468. l.

követtársának, **Balbi Jeromos** pozsonyi prépostnak wormsi beszédét V. Károly császárnak ugyanakkor Luther ellen kiadott ediktumával együtt. Ez a ritka és becses nyomtatvány arról nevezetes, hogy az eddig ismert első francia nyelvű nyomtatvány, amely Bécsben készült. Így magyar humanistának, Werbőczynek nevéhez fűződik az az érdem, hogy Bécsben a legelső francia nyelvű nyomtatványt kiadták.²²⁾

Nincs még egy magyar könyv, amely a Hármaskönyvhöz hasonló karriert futott volna be. Háromszáz év alatt több, mint félszáz kiadásban jelent meg.²³⁾ Magyarul *először* Weres **Balázs** fordításában Debrecenben adták ki 1565-ben. 1574-ben horvátul²⁴⁾ és 1599-ben németül is megjelent, 1790-ben pedig

²²⁾ A ritka nyomtatvány címe: **Oratio in imperiali conuentu Bormaciensi, Coram diuo Carolo Caesare, ac principibus fotius Imperij, die Tertia Aprilis. 1521. per inelyti Regis Hingarie, ac Bohemie. ec. Oratores, habita. Item decretum in causa Lutheriana a diuo Carolo Caesaré in eodem Bormaciensi conuentu, coram coetu Principum eiusdem Imperii tam Galice, quam Latiné subnexum. Rursus ad eundem diuum Carolutn aliquot eorundem Oratorum Epigrammata.** Hely és év nélkül. 4°, 16 számozatlan levél. (Egy példánya a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában „Bibi. Apponyi Hung. 145“ jel alatt.) Bár a nyomtatványról hiányzik¹⁴ az impreszum, **Droszt** Olga elfogadhatóan valószínűsítette, hogy az első bécsi latin-francia nyomtatvány, amelynek hátsó lapját a stilizált magyar címer díszíti, Werbőczy rendelkezésre készült Singreniusnál 1521-ben. — V. ö. **Droszt, Les premiers imprimés en francais de Vienne (1521—1538).** Études Frangaises publiées par l'Institut Francais de l'Université de Szeged 13. Szeged 1934, 5—22. 1. (Közli a nyomtatvány hasonmását.)

²³⁾ Már 48 kiadást sorol fel pontos bibliográfiai adatokkal **Palugyay**, i. m. 13—17. 1. — Ujabb könyvészeti összeállítások a **Csíky-féle (XXV—XXX. 1.)** és a **Kolos vár i—Óvár i-féle** kiadásban (XXXIII. 1.).

²⁴⁾ **Pergossich Iván** fordította le és gróf Zrínyi György tárnokmesternek, a szigetvári hős fiának ajánlotta. A könyvet Nedelice (ma Drávavásárhely a Muraközben, Zala megyében) nyomatta ki, ahol Zrínyi György 1570-ben protestáns nyomdát állított fel. A Hármaskönyvnek ezt a régi horvát fordítását **Kadlec Károly** híres prágai jogtörténész-professzor újból kiadta a magyar irodalmat is ismertető bevezetéssel és hatalmas szójegyzékkel. Címe: **Karlo Kadlec, Sztefana Verbecija Tripartitum. (Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae.)** Szlovenszki prevod Ivana Pergossich iz godine 1574. [Pergossich Iván szlovén fordítása.] Zbornik za isztoriju, jezik i knjizvesnoszt szrpszkog naroda. Kniga V. [A szerb nép történelmi, nyelvi és irodalmi tára. V. könyv.] Szrpszka Kraljevszka Akademija. [Szerb Királyi Akadémia.] Beograd 1909. CXXIV, 267 1. Bár a Pergossich-féle fordítás szlovén nyelvet jelöl meg, ez azonban azonos a Zágráb vidéki kaj-horvát nyelvvel. — **Karel Kadlec** nek van idevonatkozólag egy cseh nyelvű tanulmánya is, amely mind-

újjöröggre lefordították.²⁵⁾ Bár a *Tri-partitum* nem magyarul, hanem akkori jogi műnyelvünkön, latinul íródott, ez a mű mégis ízig-vérig magyar. Magyar észjárás latin köntösben.²⁶⁾ A rendi magyar jogi irodalom úgyszólván körülötte mozog. Későbbi korok is gyakran szerzőjén át vagy éjig magasztalják, vagy a földig ócsárolják. Alig van könyv, amely körül a szenvedélyek annyit viharzottak volna, mint a Hármaskönyv körül. Koronként más-más volt Werbőczynek és művének az értékelése.

Jellemző, hogy az első támadás Bécsből indul meg **ellene**. Alig néhány évtized múlva megjelenése után Ferdinánd már ellenhármaskönyvet szerkesztet a *Quadri-partitum* alakjában. E munkálatnak a szentesítése azonban szintén megakadt, mert a szerkesztők nem voltak hajlandók eleget tenni I. Ferdinánd és német tanácsosai kívánságainak. *Bodenarius* Márton híres bécsi jogi professzor, aki a szerkesztés munkáját végezte, annyira Werbőczy hatása alá került, hogy valósággal igazolta Werbőczyt és művéről azt mondta, hogy *omnique¹ lande prosequendum*. Gondviselészerűnek jelentette ki, hogy a Hármaskönyv már a mohácsi vész előtt elkészült, mert különben utána jogunk egysége elveszett volna.²⁷⁾ Illés József mutatta ki újabban, hogy a bécsi udvar egy neki tetsző Négyeskönyvvel akarta becsempészni a magyar alkotmányos felfogással ellenkező tanait.²⁸⁾

máig a legalaposabb Werbőczy-tanulmány: **Werbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské slechty v nem obsazené.** [Werbőczy Tripartituma a magyar és horvát nemességre vonatkozó magánjogszabályokban.] **Rozpravy** Ce-Ué Akademie Císafe **Frantiska Josefa rocník X, tífda I, cÚlo 3.** [A Ferenc József Császár Cseh Akadémia Dolgozatai X. évf., I. k., 3. sz.] Praha 1902. N. 8°, 309 l. Ez adja a Hk. kiadásainak legteljesebb jegyzékét (91—108. l.) és legnagyobb bibliográfiáját (109—113. l.) — V. ö. még **K a d l e c, Stepán z Vrbove a jeho Tripartitum.** [Werbőczy István és Hármaskönyve.] Otisk ze „Sborníku véd právních' a státních“ roc. II. [Különnyomat „A jog- és államtudományok tára“ II. évf.-ából.] Praha 1902.

²⁵⁾ Ez nem jelent meg nyomtatásban. A kéziratos kódexet **Z a c h a r r i a e** német tudós találta meg az akkor Török-, a világháború óta Görögországhoz tartozó Athosz-hegy egyik görög kolostorában. L. **V é c s e y T a m á s, Werbőczy görögül.** Századok XXVIII. évf., 1894, 485. s. k. 1.

²⁶⁾ V. ö. ehhez **P o n o r i T h e w r e w k J ó z s e f, Werbőczy István deák műszavai régi magyarításokkal.** Pozsony, 1844.

²⁷⁾ **Quadripartitum opus juris consvetudinarii regni Hungariae.** Zagrabiae 1798, Praefatio p. VI—VII.

²⁸⁾ Illés József, **A Quadripartitum közjogi interpolatiói.** Akadémiai értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. IV. k., 2. sz. Budapest, 1931.

Később a XVIII. század végén a jozefinizmus csatlósai szintén átlátszó céllal mutatják ki a Hármaskönyv értéktelenségét. Molnár János pesti evangélikus pap és Izdenczy József államtanácsos névtelen röpiratai e korban születnek.²⁹⁾ A 48-as-törvényhozás már jórészen kiforgatja a Hármaskönyvet egyeduralmából. Széchenyi eloszlatja azt a bűvöletet, amely századokon át körülötte kialakult. Mint ócskaságot félretéti a haladás útjából. Bizonyos, hogy akkorára már elavult, de jelentősége nem is a XIX., hanem az előző, főleg a XVI. és XVII. századokban volt. E korszakban a török-német harcok miatt amúgy is. lehetetlen lett volna minden haladás. A Hármaskönyv tehát ebben az időben nem a maradiságot, hanem egyenesen a magyarságot jelentette.

Az abszolutizmus is ellene irányozza a központosítás érdekében támadásait. Az Országbírói Értekezlet már csak néhány családjogi és öröklésjogi szabályt tudott átmenteni belőle. Ezek azonban ma is élő jogot alkotnak. Legnagyobb magánjogásunk, Grosschmid Béni, amikor tanításait mélyen beleágyazta a Hármaskönyvbe, ezzel rámutatott, hogy népünk nemzeti jogrendszerének gyökerei, a család- és öröklési jog alapjai találhatók meg benne. „Nemzetünknek politikai fennmaradását a jelen és jövő számára elképzelni alig lehetséges, vagy legalább is fölötte nehéz e könyvnek hiányában.“ „Egy szervezett állami lét egésze volt e könyvben megírva.“ Ezek voltak róla a nagy magánjogásznak tanításai.³⁰⁾

Egyébként a századforduló merev jogi dogmatizmusa nem tudta kellően értékelni Werbőczy történelmi beállítottságát. A nemzeti szellem múltjának keresése nem tartozott a liberális-demokratikus kor jogászai feladatai közé. Erre Ruber József

²⁹⁾ [Molnár János], **Politisch-kirchliches Manch Hermaeon von den Reformén Kayser Joseph überhaupt vorzüglich in Ungarn.** Ge-trukt mit Wörbözischen Schriften. Hely nélkül. 1790, 250 l. — [Izdenczy József], **Etwas vom Werbőcz, dem Verfasser des sogenanntei Juris Tripartiti Hungarici.** Hely és év nélkül. [1792.] 21 l. — A XVIII. század többi Werbőczy-ellenes röpiratára nézve l. Ballagi Géza, **A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.** Budapest, 1888, 69—80., 383—385., 398—399., 405—406. és 514—517. l. — Ugyanerre Nagy- Ernő, **Werbőczy és a felvilágosodás.** Palaestra Calasanciana. A Piaristák Doktori Értekezései az 1932. évtől. 315. sz. Szeged, 1941, 28—33. l.

³⁰⁾ **Grosschmid Béni, Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Budapest, 1905, 567. és 569. l. Az 543—713- lapokon foglalkozik a Hk.-vel.**

mutat rá *Werbőczy gondolatvilága* című értekezésében,³¹⁾ amely a legragyogóbb Werbőczy-tanulmány. Szellemtörténeti szempontból méltatja a Hármaskönyvet és szerzőjét, aki korának magas műveltségével be tudta állítani a tételes jogot az egyetemes világképbe. „Ezek a nagyvonalú módszertani gondolatok adják meg a Hármaskönyv korszakos hatásának a kulcsát: egyenlő dicsőségére a szerző egyéni zsenialitásának és a nemzet kultúrképességének, amely a grandiózus munka értékét teljes mértékben méltányolja.“³²⁾ Werbőczyt egyenesen Bodin és Althusius mellé helyezi, akik vele együtt legnagyobb hatással voltak századuknak egyetemes jogi gondolkodására.

Érintenünk kell azt is, hogy a huszadik század szélső baloldali radikalizmusa és a jelenlegi szélsőjobboldali átértékelés megegyezik Werbőczy ócsárlásában.³³⁾ S ha meggondoljuk, hogy kik voltak azok, akik még szobrát is le akarták rombolni a világháborút követő összeomlás után, akkor ez már egymagában Werbőczy nemzeti értékelése mellett szól.

Werbőczy személyének és a Hármaskönyvnek téves megítéléséhez erősen hozzájárult az az életrajz, amelyet róla a liberális századforduló történetírója, Fraknói (Frankl) Vilmos alkotott. Erről a műről Werbőczy egyik legszorgosabb kutatója, Komáromy András történész már idézett tanulmányában a következőket írta: „mi olyan művet óhajtunk, mely

³¹⁾ Minerva II. évf., 1923, 99—132. l. Különnyomatban is: Budapest, 1923.

³²⁾ 104. l. Maga Werbőczy mondja a királyhoz intézett ajánlásában: „Érdemesnek tartottam pedig, Felsőged kívánságához képest, az ország összes szokásait, törvényeit és végzeményeit világos, tiszta és mindenkinek könnyen érthető nyelven megírni, hogy ezentúl országunk törvényeinek elemei . . . magából a tudományok csarnokából és szentélyéből vétessenek, a polgári jogtudomány forrásából meríttessenek s mindenkinek elméjében mélyebb és erősebb gyökeret verjenek.“

³³⁾ L. Szende Pál, **Werbőczy**. Huszadik Század XVI. k., 1907, 821—S38. l. Kl.-ban is. A Károlyi-kormány volt pénzügyminisztere u. e. cím alatt újból kiadta, megtoldva egy csomó magyargyalázzással: Második kiadás elő- és utószóval. Wien—Leipzig, 1933. — Málnási Ödön, **Werbőczy István és Hármaskönyve**. Mai magyarok régi magyarokról. A Szép Szó könyvnap kiadványa. Budapest [1936], 37—49. l. — E támadást mint „szektárius szellemű, elfogult és mérhetetlenül igazságtalan írást“ Bajcsy-Zsilinszky Endre utasította vissza: **A másik Werbőczy**. Szép Szó II. k., 1936, 7. f., 378—381. l. — Erre Málnási válasza: **Werbőczy Fiaihoz**. U. o. 8. f., 71—76. l.

Werböczy István méltó helyét történelmünknek korszakalkotó nagyjai között örök időkre, igazságosan kijelölje. Ilyen műnek pedig — Werböczynek téves felfogása, politikai egyéniségének jellemzése s félszázados államférfiúi működésének az igazsággal ellenkező megítélése miatt — Fraknoi könyvét nem tarthatjuk.“
 „Joggal kimondhatjuk, hogy a Fraknoi ítéletének súlya alatt görnyedező szánalmas alak *nem a história Werböczy Istvánja*. Nem az a Werböczy, akinek nagyságát a közfelfogásból semmiféle tekintélyek ki nem írhatják, mert céljainál és cselekedeteinél, lángoló hazaszeretetenél és politikai önzetlenségénél s nemzeti életünkben méltóan betöltött hivatásánál fogva még akkor is kimagasló, és igazán tiszteletreméltó alakja maradna történetünknek, ha a Hármaskönyv megírásának a dicsősége másnak a nevéhez fűződnék.“³⁴⁾

Fraknoi-ra mint egyetlen forrásra támaszkodik legújabbban Kornis Gyula is, amikor Werböczyben a reneszánszkor vagyonszerző és kapzsi államférfiát mutatja be. Ítéletét legfeljebb kora általános politikai romlottságával enyhíti.³⁵⁾

Újabb történészeink közül Szekfű Gyula Werböczy megítélésében szintén igen szigorú mértéket alkalmaz. Már első tanulmányában, amely bővebben foglalkozik a Fiármaskönyv tanításaival, szemére veti Werböczynek, hogy a magyar társadalomnak szélesesen kifejtett és egymásba folyó osztályait két skatulyába: a nemességbe és jobbagyságba gyömöszölte.³⁶⁾ Ezzel szemben bizonyos, hogy Werböczy tanítása, amely az *una eademque nobilitas* politikai tételének volt folyománya, nálunk mégis megakadályozta a főnemeseknek főhübérurakká válását és így az országnak nagybirtokok szerint való szétदारabolását. Ebben az irányban még Fraknoi is igazoltnak látta Werböczy politikáját, amikor a következő megállapításra jutott: „Fia a nemesség kezéből a vezérszerep már a XVI. században kisiklik: az ország ma talán műveltebb és gazdagabb; de valószínűleg megszűnt volna magyar és független lenni. Nagy szerencsétlenség, hogy a poli-

³⁴⁾ I. m. 194. és 197—198. 1.

³⁵⁾ Kornis Gyula, **Az államférfi**. Budapest, 1933, I. k., 187—188. 1.

³⁶⁾ Szekfű Gyula, **Szerviensek és familiárisok**. Akadémiai Értekezések a történettudományok köréből XXIII. k., 3. sz. Budapest, 1912, 119. 1. — E művének 110—122. lapjain bővebben foglalkozik a Hk. tanításával. Történelmi felfogásával jogi vitába bocsátkozik Illés, **Bevezetés** 149—153., 173—174., 177, 207., 222—223. és 251—252. 1.

tikai, műveltségi és társadalmi fejlődésben hátramaradt; de kisebb, mintha a nemzeti individualitást elvesztette volna.³⁷⁾ Legújabb nagy történelmi munkájában főleg azt kifogásolja Szekfü, hogy azok a törvények, amelyeket a nemesség 1514-ben a Dózsa-lázadás megbosszulására hozott a parasztság ellen, egészen 1848-ig szinte vasválasztófalat vontak magyar és magyar között, mert a Hármaskönyv „a politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme; a népet kettészakította, ez nagy vétke.³⁸⁾ Werbőczyt azonban aligha lehet felelősségre vonni a Dózsa-lázadás után hozott drákói törvényekért. Nincsenek rá forrásszerű adataink, mennyiben vett részt e törvények alkotásában. Bizonyos, hogy a rendeket elsősorban a bosszú érzete vezérelte a jobbágy sújtó törvények meghozatalában. De azt se feledjük, hogy e korban Európaszerte, főleg azonban Közép- és Kelet-Európában mindenütt hanyatlott a jobbágyság helyzete. A török háborúk szülte gazdasági helyzet bizonyára sokkal inkább közrehatott a parasztság állapotának megromlására, mint a jogi okok. Hogy pedig Werbőczy a „jobbágytipró“ rendelkezéseket bevette Hármaskönyvébe, annak oka kodifikátori eljárásában keresendő. Szerencsétlen véletlen volt, hogy az 1514-es törvények hozatala éppen összeesett a Hármaskönyv elfogadásának időpontjával. Werbőczynek még be kellett illesztenie ezeket a jobbágytörvényeket művének végébe, ha azt akarta, hogy az kora tételes jogának teljességét adja. Jogászilag ez az eljárása nem kifogásolható. Mivel nincsenek örökérvényű törvények, nem gondolhatta előre, hogy a Hármaskönyv nagy tekintélye a jövőben sokáig alapja marad e jog megmervítésének. Egyébként maga Szekfü is elismeri, hogy a nemesség az 1514. évi törvényeket valószínűleg jobbágylázadás nélkül is előbb-utóbb meghozta volna, annyira feléjük vitt a dolgok fejlődése.³⁹⁾

³⁷⁾ Fraknói, Werbőczy életrajza 348. 1.

³⁸⁾ Hóman—Szekfü, Magyar történet. 2. kiad., Budapest, 1936, II. k., 591. 1.

³⁹⁾ U. o. 587. s k. 1. — Ugyanígy Sinkovics István, Nemesség és parasztság Werbőczy előtt. Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerk. Eckhardt Sándor. Budapest, 1941, 38. s k. 1. — Hogy a nemesség és parasztság társadalmi ellentéte a valóságban sohasem volt olyan határozott, amilyenek a jogi tételek világánál látszik, s hogy a rendiség elemei az élesen megvont keretek ellenére sem voltak megkövesülve, hanem megvolt köztük az állandó áramlás, erre nézve I. Szabó István, Nemesség és parasztság Werbőczy után. U. o. 48. és 60. s k. 1.

Werbőczyt okolja S z e k f ű a szabadköltözködési jog elvesztéséért is, amit az 1514: XIV. tc.-be iktattak.⁴⁰⁾ Nyomok vannak azonban, hogy János király a jobbágyok szabadköltözködési jogát már 1530-ban, éppen Werbőczy tanácsára vissza akarta állítani.⁴¹⁾

I. Ferdinánd körében is vannak erre kísérletek. A későbbi országgyűléseket pedig állandóan foglalkoztatja a jobbágyok költözködési szabadságának visszaállítására. Egész sor ilyen törvényt hoznak. Nem a Hármaskönyvön múlt, hogy az életben a törvényes intézkedések nem voltak megvalósíthatók. Nem a holt betűk, hanem sokkal nagyobb erők és érdekek voltak akadályai 1848-ig a jobbágyság felszabadításának.

Viszont igaza van abban S z e k f ű nek, hogy a Hármaskönyv szakszerű kritikáját eddig csaknem kizárólag a történészek végezték. így kivülről Tagányi Károly, Eckhart Ferenc és Mályusz Elemér. A jogászok pedig, nem folytatva Hajnik munkáját, még a Hármaskönyv forrásainak felkutatásáig sem jutva, egyszerűen dicsőítő írásokat jelentetnek meg Werbőczyről és művéről.⁴²⁾ Valóban itt lenne a legfőbb ideje az egész Werbőczy-kérdés tisztázásának. Módszeresen fel kellene kutatni a Hármaskönyv egész forrásanyagát és az eredményeket tudományosan feldolgozni. Annyit tudunk, hogy a külföldön elterjedt jogkönyvek közül egyik sem volt közvetlen mintája. Bizonyos egyezéseket tüntet ugyan föl egy XIV. századelső felében Bécsűjhelyen keletkezett *Summa legum* című jogi kézikönyvvel, amelynek két példánya Pozsonyban került elő. így nem lehetetlen, hogy Werbőczy még pozsonyi jogászokodása idejéből ismerte ezt a római jogi tankönyvet. Azok az egyezések azonban, amelyek a Hármaskönyv Bevezetésében (*Prológus*) előfordulnak, arra is visszavezethetők, hogy mindketten a római jog általánosan ismert tankönyveiből merítettek. Ez az egyezés azonban csak Werbőczy művének mintegy jogelméleti bevezető

⁴⁰⁾ U. o. 588. I. és III. k., 503. s k. I.

⁴²⁾ L. A c s á d y I g n á c, **Magyarország három részre oszlásának története 1506—1608.** Szilágyi Sándor, **A magyar nemzet története.** V. k. Budapest, 1897, 161. I. Hivatkozik Kubinyi Ferenc közlésére: **János király budai országgyűlése az 1530-ik év végén.** Századok 1876. évf., 581—583. I.

⁴²⁾ S z e k f ű, u. o. II. k., 648. I.

részére vonatkozik.⁴³⁾ A Hármaskönyv igazi és nemzeti értéke a Bevezetést követő három részben van, amely már hamisítatlan magyar joganyagot tartalmaz. Az erre vonatkozó forrásoknak feltárása most már csakis az okleveles anyag levéltári felkutatásával lenne megvalósítható. Ennek egy részét H a j n i k elvégezte. Kutatásának anyaga fel is található a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Werbőczy halálának négyszázéves fordulója alkalmából nem lehetne nemesebb feladata a magyar jogtörténelemnek, mint e gyűjtőmunka befejezése és tudományos feldolgozása.⁴⁴⁾

Amíg azonban ez a munkát el nem készül, mi magyar jogászok nyugodtan rábízhadjuk magunkat a magyar jogtörténelem atyamesterének, H a j n i k I m r e n e k ítéletére, aki mégis csak legjobban ismerte Werbőczy Hármaskönyvét és okleveles anyagát. Ő pedig a következőképen foglalta össze tömören és útmutatóan a Hármaskönyvre vonatkozó ítéletét: „Országos törvényekből, a szokásból, de különösen az ország nagybíráinak ítéleteiből vonta ki Werbőczy a magyar jog elveit, melyeket összefüggő rendszerbe ő fűzött először. Római és kánonjogi jártassága őt ebben segítette ugyan, de nem a feltüntetendő jog nemzeti voltának rovására. Tiszta magyar jogot nyújt ő, itt-ott

⁴³⁾ L. erre J. A. Tomasclic, **Ueber eine in Oesterreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrechte von Wiener-Neustadt und dem Werbőczischen Tripartitum.** SA. aus den Sitzungsberichten der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften Bd. CV, Hft. 241. Wien 1883. — Ez ellen Schiller Bódog, **A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról.** Magyar jogászegylet! Értekezések XXXVI. k., 7. f. Budapest, 1908. — Ugyanígy Alexander Gál, a. ö. Professor an der Universität Wien, **Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt.** Weimar 1926, 59. s k. 1. — Ugyanígy Illés, Bevezetés 229. s k. 1.

⁴⁴⁾ V. ö. Illés, Bevezetés VI. 1. — A Hk.-re vonatkozóan igen becses kutatásokat végeztek újabban Illés professzor és tanítványai. Ennek eredményeként jöttek létre a Hk. közjogi, magánjogi, perjogi és büntetőjogi anyagára vonatkozó kiadványok, így Illés már idézett tanulmányán kívül (**A Quadripartitum közjogi interpolatiói**) a következők: Vic z i á n István, **A Quadripartitum eltérései a Tripartitumtól a nemesi magánjogban.** Az Illés Szeminárium Kiadványai 2. sz. [Budapest, 1935.] — Degré Alajos, **A Négyeskönyv perjogi anyaga.** U. o. 3. sz. Budapest, 1935. — U. ö., **A Négyeskönyv büntetőjogi elvei.** Angyal' Szeminárium Kiadványai 34. sz. Budapest, 1936.

ugyan hézagosan, de úgyszólván sohasem tévesen. Formailag is a Hármaskönyv a középkori európai jogkönyvi irodalom egyik legértékesebb terméke. De különösen becsessé teszi közjogi iránya, melyre Werbőczy politikai egyénisége nyomta bélyegét. A szent korona birtokjogi tana, és a nemesség egységének (una eademque nobilitas), közös szabadságának nagy elve lelkes kifejezést nyernek benne, valamint a királyi kegyúri jog formulálásával az ország önállóbb egyházi helyzete is... Nagy érdeme a Hármaskönyvnek, hogy a jog hazánkban magyar maradt, idegen, különösen a római jog, soha ki nem szorította, és hogy ő tette lehetségessé a magyar jog tudományos művelését. A nemzeti életnek és irodalomnak egyik fontos, szépirodalmunk után talán legmagyarabb ága tehát Werbőczynek köszöni későbbi virágzását.⁴⁵⁾

Hajnik megítéléséhez méltán csatlakozik egy másik nagy magyar jogásznak, Vavrik Bélának a felfogása, aki szerint: „Ha egyéb emléke nem maradt volna a nemzetnek a múlt századok homályából, mint Werbőczynek Hármaskönyve, ez egy magában elég volna, hogy tekintve a kort, melyben az készült, kétségtelenné tegye a magyar nemzet feltétlen kulturhivatását a benne rejlő szellemi és erkölcsi tartalomnál fogva, tudva azt, hogy valóban hű tükre volt a magyar nép gondolkodásának és uralkodó jogrendjének.”⁴⁶⁾

A visszatérő évfordulók során az újabb időkben több kisebb tanulmány jelent meg Werbőczyről és Hármaskönyvéről.⁴⁷⁾ Mind terjedelménél, mind jelentőségénél fogva túlszárnyalja ezeket az a hatalmas mű, amely a klasszikus magyar jogász, Groschmid Béni tollából mintegy hatyúdalként hagyta el a

⁴⁵⁾ Hajnik Imre, **A magyar jog és a Hármaskönyv.** (B e ö t h y—B a d i c s, **Képes magyar irodalomtörténet.** 3. kiad., Budapest, 1906, I. k., 266. s k. 1.)

⁴⁶⁾ Vavrik Béla, **Közgyűlési megnyitó beszéd a Magyar Jogászegylet huszonöt éves fennállásának évfordulója alkalmából.** Magyar Jogászegyleti Értekezések XXX. k., 7. f. Budapest, 1905, 36. 1.

⁴⁷⁾ A kiemelkedőbbek.- Günther Antal, **Emlékbeszéd Werbőczy István felett.** Budapest, 1907. — Illés József, **Werbőczy.** Jogállam VI. évf., 1907, 683—689. 1. — Medvigy Gábor, **Werbőczy és Tripartituma.** Jogállam XXXIII. évf., 1934, 369—383. 1. — Östör József, **Werbőczy István.** Ki. az Országos Ügyvédszövetség soproni VI. vándorgyűlésének irományaiból. Budapest, 1937. — Rácz György, **Az igazi Werbőczy.** Budapest, 1941.

sajtót 1928-ban *Werbőczy és az angol jog* címmel.⁴⁸⁾ Ebben az élő angol szokásjoggal hasonlítja össze a *Tripartitumban* megőrzött magyar szokásjogot. Nyilvánvaló, hogy a kettőnek nem volt egymáshoz semmi közvetlen köze és így hatással sem lehetek egymásra. Maga Grosschmid is siet kijelenteni, hogy első hallásra méltán paradoxonnak tetszhet ez az összehasonlítás. De mégis arra az eredményre jut, hogy a mai angolban annak intézményi, főképen pedig jogműveltségi jellegében több van Werbőczyből, mint mibennünk. Erre az összehasonlításra főleg az a körülmény szolgáltatott alapot, hogy a szokásjog rendszere, a *Common Law* Angliában épen olyan egyetemes, mindent magába foglaló hatállyal jelentkezik, mint nálunk a szokásjog. Ebben nyilvánul az angol és magyar történelmi alkotmány párhuzamának alapja. Ami Bracton volt Angliában, aki *De legibus et consuetudinibus Angliæ* című jogkönyvében összegyűjtötte az angol *Common Law* rendszerét, az volt nálunk Werbőczy. Jóllehet azonban Bracton III. Henrik király alatt (1216—1272) élt, semmi nyoma sincs, hogy Werbőczy bármit is vett volna tőle. így tehát Grosschmid munkája mindössze egy nagy jogász szellem játéka. Közben azonban állandóan megcsillogtathatja hatalmas jogi műveltségét és szellemét. Rendkívül érdekesek többek közt azok a tanítások, amelyeket a Hármaskönyv alkotmányjogi tételeire és az angol jog hasonló intézményeire nézve kifejt.

Könyve végén Grosschmid *kultúrplanetizmus* és *kultúrszatellitizmus* közt tesz különbséget. Az első alatt a nyugat-európai egyetemes műveltséget érti, mint valami naprendszert, amelynek bolygói (planétái) az egyes önálló nemzeti műveltségek. Ilyen planéta volt a mohácsi vész előtti magyar jogrendszer is, amint Werbőczy Hármaskönyvében összefoglalta. Ezt a magyarság a középkori közös vetőmagból vette és fejlesztette ki önállóan. Szerinte a magyar jogrendszernek úgyszólván minden idegszála duzzad a planetizmus értelmében vett nemzeti eredetiségtől. Ilyen a Szent Korona tana, a *jurisdictio Sacrae Regni Coronae*, a *decretum*, a *comitatus*, a *praefectio*, a *quarta puellaris* stb. Ezzel szemben *kultúrszatellitizmus*¹⁹⁾ akkor forog fenn, ha valamely nemzet az egyetemes kultúranagyból mint vető-

¹⁸⁾ A Magyar Jogászegylet Deák Ferenc Irodalmi Bizottságának Kiadványai III. évf. Budapest, 1928. XIX, 663 1.

¹⁹⁾ Satelles, -itis = testőr, kísérő. Grosschmid, i. m. 431. s. k. l.

magból nem közvetlenül merít, hanem egy másik nemzethez mint planétához mellékbolygói minőségben szegődik s amit az már elsődlegesen feldolgozott s ezzel nemzeti sajátjává tett, ezt kész feldolgozásban *in complexu, en masse* befogadja és másodkézből (*second hand civilization*) differenciálja és így könnyebb módszerrel teszi nemzeti tulajdonává.

Hogy mily szellemes és mennyire találó a nagy magyar jogásznak ez a megállapítása a Werbőczy alkotta Hármaskönyvre, kitűnik abból, hogy összehasonlíthatatlanul kevesebb idegen jogi hatás mutatható ki Werbőczy művében, mint modern kodifikációinkban. A Hármaskönyv a római jogból is csak a módszereket veszi át és ha a Bevezetésben követi is itt-ott a római jog klasszikus meghatározásait, „ezzel inkább csak a humanizmus jogesztétikai igényeit kívánja kielégíteni.“⁵⁰⁾ Viszont a Hármaskönyv tartalma ízig-vérig nemzeti és magyar. Szinte a mohácsi vész után széttagolt magyarság egységtudatának és vérközösségi összetartozásának volt a szentírása. Bár a nyelve latin a *'Cripartitumnak*, de a belőle áradó szellem és levegő annyira magyar, hogy nincs még egy könyv, amely a magyar jogi gondolkodást tisztábban és eredetibben tartalmazná, mint Werbőczy műve. Ezzel a magyar planétával szemben micsoda albolygói *kultúrszatellitizmus* nyilvánul meg a liberális kor jogalkotásaiban, amelyek szakítva az ősi magyar jogi felfogással, idegen kódexeket másoltak. Ezeknek hiába magyar a nyelve, ha a szellemük idegen. Nem ok nélkül nyilvánult meg nagy magyar jogászaink részéről már több alkalommal vágy ősi magyar jogintézményeinknek visszaállítása iránt.⁵¹⁾

Ami most már Werbőczy Hármaskönyvének alkotmányjogi tanításait illeti, azok nem rendszeresen és elkülönítve, hanem magánjogi és egyéb fejtegetései közé foglalva, néha egészen ötletszerűen jönnek elő. A nemzeti elnyomatás korszakában azonban ebben rejlett legfőbb erősségük. Tudományos rendszerezésnek kell belőlük összefoglalni a magyar alkotmányjogra vonatkozó tételket. Bár a Hármaskönyvvel foglalkozó munkák majd-

⁵⁰⁾ Rácz, i. m. 19. 1.

⁵¹⁾ V. ö. Kiss Albert, **Királyi Tábla és Királyi Kúria**. Jog II. évf., Szeged, 1935, 6—11. 1 — Polner Ödön, **Régi közjogi intézményeink felélesztése**. U. o. 81—95. 1.

nem kivétel nélkül érintik Werbőczy közjogi tanításait is, mégis négy olyan művet kell kiemelnünk, amely különösképen tárgyalja a Hármaskönyv alkotmányjogi rendszerét. Schiller Bódog, a korán elhalt jogtörténész, *A Hármaskönyv jogforrástana* című, 1902. évi tanulmányában, mint alcímként is megjegyezte, a Hármaskönyv közjogának első fejezetét mutatta be.⁵²⁾ Rá két évre, 1904-ben jelent meg Balogh Artúrnak, a kolozsvári egyetem tanárának könyve: *Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére*. 1907-ben látott napvilágot Vitányi Béla igazságügyminiszteri miniszteri tanácsos munkája: *A „Tripartitum“ államjoga* címmel. Végül alkotmányjogi szempontból is nagyértékűek azok a fejtegetések, amelyeket Illés József *Bevezetés a magyar jog történetébe* című, első kiadásban 1910-ben, másodikban 1930-ban megjelent könyvében fűzött Werbőczy Hármaskönyvének beható jogtörténelmi méltatásához. Sajnos a hely nem engedi, hogy részleteiben belemehessünk a Hármaskönyv alkotmányjogi tanításainak ismertetésébe. A rendelkezésre álló keretek között legyen szabad csak a legjelentékenyebb tanokat érinteni.

Werbőczy jogforrástana elsősorban azért érdekelhet bennünket, mert jogforrásaink rendszere az ő koráig kialakultnak tekinthető. Már ő írott és íratlan jogot különböztet meg: törvényt és szokást; „a jog általános elnevezés, a törvény pedig a jognak faja.“ (Bevez. 2, 1. §.) Ebből kiindulva a törvény fogalmának meghatározásánál nem követi a tételes jog alaki ismérveit, bár ismeri a formalisztikus meghatározás lehetőségét is, úgyhogy említi a római jogi *lex* fogalmát, de megjegyzi, hogy ez a meghatározás a mi alkotmányos viszonyainkra nem talál. Mint a középkori műveltség letéteményese nem elégszik meg a pozitív-formalisztikus jogszemlélettel, hanem az egyházatyák tanításai alapján erkölcsi elemeket visz be a törvény fogalmába. „A törvény az a végzés, mely a tisztességest parancsolja, a tisztességtelent és ellenkezőt tiltja.“ (Bevez. VI, 2. §.) íme a középkor keresztyén szellemiségének megnyilatkozása. E mellett a természetjog elveinek érvényesítését mutatja nála az^a tétel, hogy: „a fejedelem mindamellet nem rendelkezhetik egyedül a maga akaratából és korlátlanul, főképen az isteni

⁵²⁾ (A Hármaskönyv közjogának első fejezete.) Jogi Értekezések. Szerk. Balogh Jenő. 6. f.

és természeti joggal ellenkező és az egész magyar nemzet ősi: saziadságát is sértő dolgokban; hanem csak úgy, ha meghívja. és megkérdezi a nemzetet, hogy ilyen törvények tetszenek-e neki vagy nem; és ha a nemzet azt válaszolja, hogy igen: azután az ilyen határozatokat (de mindenkor az isteni és természeti-jog sérelme nélkül) törvényekül tartjuk meg.“ (II, 3, 3. §.)

Mint a Hármaskönyv címe is elárulja, amikor magát a nemes Magyarország szokásjogáról írott könyvnek nevezi, Werbőczy a jog forrásai közül a fősúlyt a szokásjogra helyezi.. Természetesen a középkor gondolatvilágában ennek sokkal nagyobb volt a szerepe, mint manapság. De ma is megvan a jelentősége. Az alkotmányjog területén ez különösen abban nyilvánul, hogy a magyar alkotmány történelmi alkotmány, és így alig lenne megérthető a szokásjog tekintetbe vétele nélkül. E. mellett több közjogi intézményünk nincs is törvényekben szabályozva, hanem ősi szokásokban gyökeredzik. Ebben az alkotmányos szokásjogban még eredetibben nyilatkozik nteg a nemzetnek országló és jogteremtő szelleme, mint az írott jogban. Ezért ismétlik törvényeink folyton, hogy „az ország régi szokásához képest“, ezért ígéri a király hitlevelében az ország.; törvényszerű szokásainak megtartását, koronázási esküjében pedig az ország lakosainak „régii jó és helybenhagyott szokásaiban“ való megtartását. Maga a koronázás intézménye is szokásjogi úton fejlődött ki és maradt meg századokon keresztül.

Werbőczy a szokásjogra nézve többek közt megállapítja „a következőket: „Két szabályt állítok tehát föl. Az első: midőn a szokás régibb és utána következik az ellenkező, általános-törvény, ez megsemmisíti a megelőző szokást. Második szabály: midőn a törvény régibb, és azután keletkezik a törvénnyel ellentétes szokás, ez utóbbi lerontja a megelőző törvényt.“ (Bevez. 12, 2. §.) A szokásjognak a törvénnyel való ez a teljes egyenértékűsége következik a szokásjognak abból a meghatározásából is, „hogy az annak egyforma cselekvényei által megállapított jog, akinek törvény alkotására közhatalma van.“ (Bevez. 10, 1. §.) Aki ezzel a legfőbb jogalkotó hatalommal rendelkezik, maga a nemzet. (Bevez. 12, 2. §.) Mindebből ismét csak a középkor gondolatvilágának az az alapfelfogása csillan ki, hogy valamennyi írott és íratlan jogforrásnak végső érvényességi alapja a közmegegyezés. A Hármaskönyv szerint a közösséget, a *communitást* illeti meg a törvényhozás joga. Werbőczynek a tör-

vény és szokásjog egyenlő erejéről vallott felfogása élő jogunknak ma is alaptétele. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869: IV. tc. kimondja, hogy: „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.“ (19. §.) A szokásjog törvényrontó erejéről vallott ősi magyar felfogás még ma is -él és hat. Ha a jog alkalmazása közben az alacsonyabb fokok gyakorlata eltávolodik a magasabb fokú jogszabálytól, akkor az utóbbi szokásjogi úton elhal. így azonban a jogalkalmazásban, amikor ? bíró a törvény holt betűjét az életbe átviszi, lesz az valóban élő joggá és válik az esetleg ellentétes jogforrások -egyensúlyának biztosítójává. Mindezt meggondolva elemelkedhetünk rajta, hogy mily mély bölcsesség rejlik Werbőczynek ama helyeiben, amelyekben *per consuetudinem approbatam inducta* /ex-ről beszél. (II, 6, 9. § és 73, 2. §.)

Milyen szeszélyes játéka a sorsnak és mennyire magában hordja egy nagy ember életének tragikumát, hogy éppen az a mű nem jutott el a törvényerőre emelkedés legmagasabb perfekciójához, amelynek szerzője korát meghaladó bölcseséggel tekintett bele a jogforrások tanának mélységébe. Ennek következménye, hogy míg a szokásjog jogforrási jelentőségét a mai jogtudomány Werbőczyből, mint tekintélyszerű forrásból szeretné levezetni, addig a Hármaskönyv jogforrási jellegét viszont a szokásjogra kénytelen alapítani.⁵³⁾

⁵³⁾ Annak ellenére, hogy a Hk.-ből Magyarországon nem lett törvény és így csak szokásjogi az érvénye, már a XVI. század végén bevonul a törvényhozásba is. Már az 1588: XXIV. te. hivatkozik rá és attól kezdve egészen 1791-ig a törvényeknek egész sora. Hogy mely címekre hivatkoznak törvényeink, közli a Kolozsvár i—Ó vár i-féle kiadás XXXIII. l. — Az i635:XVIII. te. azt is kimondja, hogy a Hk. megjelölt címével ellenkező későbbi törvények érvénytelenek. — II. Ferdinándnak a 1622 :II. tc.-be «cikkelyezett 1618-i hitlevele hivatkozik a Hk.-be foglalt sarkalatos nemesi jogokra és megtartásukat fogadja (11. §). — 1628 óta belekerült a **Corpus Juris Hungarici** valamennyi kiadásába, úgyhogy annak ma is első kötete. — Erdélyben forma szerint is törvény lett, mert az erdélyi fejedelmek közül többben országos törvényül erősítették meg felavató esküjükben, I. Lipót diplomája pedig 1691-ben a fejedelemség törvényei közé sorozta (3. p.). — Itt említjük meg, hogy a Tripartitum első latin nyelvű hazai kiadása 1572-ben Heltai Gáspárnál Kolozsvárt jelent meg. Előző évben Heltai rmagyar fordításában is ugyanott adta ki. 1698-ban Kolozsvárt M i s z t ó t falusi Kis Miklós is kiadta, aki az 161 i-i debreceni magyar fordítást megigazította“. — A Hk.-nek még több kiadása jelent meg Kolozsvárt

Azok az alkotmányjogi alapelvek, amelyeket Werbőczy a Hármaskönyvben megrögzített, körvonalaikban már a szokásjogról vallott felfogásában jelentkeznek. Az újkor fordulóján vagyunk, amikor a középkori keresztyén monarchia gondolatát elhalványítják a közület tagjaiból alulról feltörő individualisztikus és demokratikus törekvések. Itt már Werbőczy is leteszi a doktrinarizmust. Közjogi tanításainak alapja már inkább gyakorlati-politikai. Ettől kezdve már egy pillanatra sem hagyja el művének alapvetése és célkitűzése: az *una eademque nobilitas*., a nemesség egységének a bizonyítása.

Miként Machiavelli szeme is a múltba téved és Titus Livius könyveinek nyomán keresi a régmúlt Róma nagyságát, akként vet Werbőczy is visszapillantást a múltba s a jó magyar és vérbeli jogász intuíciójával a múlt hagyományait őrző szokásban keresi és találja meg azt a jogforrást, amelynek jogalkotó hatalma a törzsökös magyarság, a köznemesség körében, működött leginkább. Ilymódon jogpolitikai törekvéseiben is követi általános politikai törekvéseinek irányvonalát. Amikor Hármaskönyvében mindenk fölé helyezi a szokásjogot, a nemzeti jogérzetet leghívebben kifejező színmagyar köznemesség életformája jogi oldalának válik tudományos kifejtőjévé. A színmagyar jogforrásnak, a szokásnak ez a bálványozása nála már azért is érthető, mert a szokás újkori nagy riválisának, a törvénynek kialakulása kezdetben a királyi hatalomra támaszkodik.. A *decretum regist* a nemzet legelőkelőbbjeinek gyülekezetén a király alkotja. A nép részvétele csak hallgatólagos, mintegy tudomásul vevő és helyeslő: *cum testimonio populi*. A törvényhozás utóbb már csak azért sem tekinthető a nemzeti közakarat alkotójának, mert súlypontja a lassankint külön tanácskozó *Praelati et Barones* osztályakaratának kifejezőjévé válik. A XV. század dere-

és Erdélyben, valamint számos feldolgozása és magyarázata is. 1699-ben. Kolozsvárt verses kiadás is készült: **Werbőczy István Törvény Könyvének Compendiuma. Melly közönséges Magyar-Versekre formáltatván iratott, és kiadatott** Homorod Sz.: Páli N. Ferencz által. Ez a maga idejében, híres versfaragó ember, Homoródszentpáli Német Ferenc különben vizaknai alkirálybíró volt, aki az idézett munkájához írt verses ajánlásában Werbőczyt erdélyi születésének mondja. Munkája nyomán aztán. el is terjedt Erdélyben széltében ez a tévhit Werbőczy származásáról. L. Komáromy András, **Werbőczy István származása**. Századok XXX. évf., 1896, 163—167. 1. — Nem lenne hálátlan feladat, a Hk. sorsát Erdélyben a rávonatkozó gazdag irodalommal együtt feldolgozni.

kától a köznemesség egyre csekélyebb számban vesz részt a diétákon és súlyos gazdasági helyzetében magát csak kiküldöttekkel képviselteti. A képviseleti elv azonban, mint a Hk. II. részének 3. és 4. címeiből kitűnik, Werbőczy korában nem ment még át a köztudatba. Werbőczy a nemzeti politika letéteményeseként szereplő köznemesség személyes megjelenési jogában a törvényhozás súlypontját látja. Ezért tanítása mintegy tiltakozás a rendi országgyűlés két táblára oszlásának hajnalán, ami az 1608 : k. u. I. te,-ben jogilag is megtörtént.

Míg a Hármaskönyv Bevezetésében a törvény -általános tartalmi sajátságait veszi vizsgálat alá, addig a II. részben a törvény alaki kellékeit tárgyalja. Már itt a tiszta magyar fel- ^ fogás kifejezője, amely a törvénynek csak alaki fogalmát ismeri., A Bevezetésben a törvény általános fogalmának tárgyalásakor a középkori műveltség talaján állva, a korabeli jogkönyvek sablonját követi. Lenyűgöző tekintélyüknek annyira hatása alá kerül, hogy — mint kimutatható — gyakran szószerint veszi át markáns definícióikat. De amikor a II. részben a honi talajra lép, akkor már utat tör benne a vérbeli alkotmányjogász szelleme és igazi magyar jogérzetből fakadó olyan tanokat hirdet, amelyek közjogunknak ma is alaptételei. A hazai jogélet Talaján már minden gondja arra irányul, hogy a „kötelező alakiság“ elvét a köztudatba átvigye.

A törvényhozás útja a Hármaskönyvből már részletesen kiolvasható. Az országgyűlés egybehívásának, helyének, idejének és tartamának megállapítása királyi jog. Ennek alapja, hogy az országgyűlés történelmi alkotmányunk szerint fokozatos fejlődés eredménye. A királyi tanácsból és a székesfehérvári törvenynapokból fejlődött ki. Ugyancsak a II. rész 3.. címében találunk utalásokat a törvénykezdeményezésre, a törvényszentesítésre és a törvénykihirdetésre nézve. Az első már korában is a királyon kívül a politikailag jogosult nemzetet is megilleti. Nemcsak a király tehet *propositiókat*, hanem „sokszor meg maga a nemzet határoz“ bizonyos dolgokat, amelyeket a király törvényerőre emelhet. (II, 3, 4. §.) Valamely országgyűlési határozat azonban csak akkor válik törvénnyé, ha a király szentesíti. „Mindezeket azonban a fejedelem, nem pedig a nemzet rendelkezéseinek hívjuk azért, mivel ha a fejedelemnek jóváhagyása és megerősítése egyik vagy másik módon hozzájuk nem járulna: az olyan határozatot semmi jogerővel bírónak

nem lehetne tekinteni.“ (II, 3, 5. §.) A törvény, keletkezésének utolsó mozzanatát, a kihirdetést a II. rész 5. címének 5. §-ában inkább csak következményeiben említi. Utal rá azonban a Bevezetés 4., 5. és 7. bekezdésében. A kihirdetés ebben az időben olymódon történt, hogy a királytól ünnepélyes kiváltságlevél formájába foglalt és szentesített (vagynis megpecsételt, majd később a Habsburgok óta alá is írt) törvényt az országgyűlésnek ünnepélyesen átadták és ott felolvasták (*solemnis editio legis*)⁵⁴⁾

A szokáson és a törvényen kívül érinti a Hármaskönyv a rendelet (II, 3, 3. §) és tárgyalja a privilégium (II, j—12) és a statútum (III, 2) fogalmát is a legnagyobb szabatossággal és szinte korát meghaladó jogi műveltséggel.

Közjogi tanításaiban Werbőczy egyesíti a koronaeszmét az organikus államfelfogással és kiegészíti a hatalomátruházásnak gondolatával. (I, 3—4.) Mindezt megelőzve pedig jogi meggyőződésének alaptételül állítja a Hármaskönyv élére az *una et eadem libertas* elvét. „Az ország jogainak és szokásainak“ tárgyalását azzal kezdi, hogy Magyarországon minden főpap, báró és nemes ugyanazon jogokat és kiváltságokat élvezzi; „és nincs sem az urak közül senkinek nagyobb, sem a nemesek közül senkinek kisebb szabadsága.“ (I, 2, 1. §.) Hogy ezt a tételt bizonyítsa, nyomban össze kapcsolja vele a nemesség eredete történetének az előadását. (I, 3.) E szerint a magyarok mind egy nemzetségből, Hunortól és Magortól származtak és szabadság dolgában eredetileg egyenlők voltak. Amikor Scythiából kijöttek, , azokat, akik a gyűlésbe vagy hadba hívó véres kard parancsait nem követték, örökös szolgaságra kárhoztatták. Mikor

⁵⁴⁾ Schiller téved, amikor azt állítja, hogy a vármegyéknek való megküldés és közgyűlésükön való felolvasás volt ebben az időben a törvények kihirdetésének a módja. (A Hármaskönyv jogforrástana 21—22. 1.) Az 1471:XXXI. tc.-nek az a rendelkezése, hogy a dekrétumokat a vármegyéknek megküldjék, nem ment kihirdetésszámba, a törvény hatálybalépéséhez nem kívánták meg, célja egyszerűen a törvény hiteles szövegének megismertetése volt. V. ö. Csekey István, **A magyar Pragmatica Sanctio írott eredetijéről.** Akadémiai Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből I. k., 7. sz. Budapest, 1916, \38. s k. 1. — U. ö, **Über das handschriftliche Originál der ungarischen Pragmatischen Sanktion.** SA. aus dem Archiv des öffentlichen Rechts Bd. XXXVI. Tübingen 1916, 46. s k. 1. — Werbőczy is megküldte Hkl.-ét a vármegyéknek, mint ez az 1518: bácsi XLII. te. 4. §-ának rendelkezéséből kitűnik.

azonban a keresztyén hitre tértek és Szent Istvánt önként királyukká választották, majd megkoronázták, az uralkodással együtt a nemesítés jogát is a Szent Korona⁵⁵⁾ joghatósága alá helyezték, illetőleg a koronázással a királyra ruházták át. Tanítása szerint tehát az uralkodói hatalom a közösségtől (*communitas*) ered. A fejedelmet a nemesek választják, a nemeseket pedig a fejedelem teszi azokká. A hangsúly a viszonzóság elvén nyugszik, mert az egész nemesség a királytól van, viszont a királyi hatalom az egész nemességtől.

Íme a Szent Korona tana, amint Werbőczy XVI. század eleji fogalmazásában reánk maradt. E tannak alapelemei a rendi alkotmányok felfogásában máshol is megvoltak.⁵⁶⁾ Nálunk Szent István Intelmeitől kezdve négy századon át az István-legendák, *gesták* és oklevelek szövegében gyakran előfordulnak. A *corona*, a *corona sacra* még az Anjouk alatt is a „királyi hatalom“, a „királyság“, nem pedig az ország szinonimájaként jelentkezik. Amióta pedig az Árpád-ház női ága Nagy Lajos leányában, Máriában (1395-ben) kihalt, a vegyes-házbeli királyválasztások zavarai között mindinkább előtérbe lép a Szent Koronának személy (király) felett álló államszimbolizáló jelentősége. Ekkor már a korona nemcsak a királyé (*corona regia*), hanem az alattvalóké is, amit az ország koronája (*corona regni*) kitétel fejez ki. A Szent Koronával átruházott királyi hatalom elmélete is jelentkezik már majd egy századdal Werbőczy előtt. I. Ulászló koronázásakor a Szent Korona Erzsébetnél volt. A rendek tehát elhatározzák, hogy a koronázást a Szent István koponyájának ereklyetartójáról levett koronával fogják végrehajtani. De az országgyűlésen egybegyűlt rendek 1440 július 17-én kiadott oklevelükben azt is kijelentik, hogy „a koronázás mindig az országlakók akaratától függ, és a korona hatékonysága s ereje az ő jóváhagyásukon alapul.“⁵⁷⁾ Valóságos alkot-

⁵⁵⁾ A különféle írásváltozatok helyett, mint szent korona, szentkorona, Szentkorona stb. mi az 1928: XXV. te, mint egyik modern törvényünk írásmódjához alkalmazkodunk, amely a Szent Korona és a hozzátartozó drágaságok gondviseléséről szól.

⁵⁶⁾ Erre vonatkozólag legújabban Eckhart Ferenc, **A szentkoronaszme története.** Budapest, 1941. — Pompás összefoglalása előző kutatásai eredményeinek Bartoniek Emma, **A magyar királykoronázások története.** A Magyar Történelmi Társulat Könyvei IV. Budapest [1939] — Hóman — Szekfű, i. m. II. k., 145. s. k. 1., 417. s. k. 1.

⁵⁷⁾ Közölve Martinus Georgius Kovachich, *Vestigia comitiorum apud Hungaros.* Budae 1790, 235—243. 1.

mánylevél volt ez az okirat, amely a nemzetszuverénitás elvét a legpregnansabb alakba öntötte.⁵⁸⁾

Innen már csak egy lépés volt Werbőczy formulázása, aki a királyt és nemzetet egyesítette a Szent Koronában. A koronaeszme és az organikus államszemlélet nálunk már előzőleg két,, eredetileg egymástól teljesen különálló és külön fejlődő politikai gondolatként szerepelt. Azonban a koronaeszme és az államtest képének összekapcsolása már kizárólag Werbőczy műve volt. Nála találjuk meg alkotmányjogunkban először azt a tételt, hogy minden nemes egyaránt a Szent Korona tagja, és minden nemes egyaránt csak az ő akaratából megkoronázott királynak a hatalma alatt áll. Egyéni elgondolása volt az a történelmi magyarázat, mellyel a Szent Koronában jelképezett királyi hatalom , eredetét állapította meg. Ennek eredeti jogforrásául, a nemesség jogi elődjéül az utolsó pogány népgyűlést jelölte meg. A Szent Korona tanára pedig Werbőczynek elsősorban a nemesi egyenlőség, a nemesi köztársaság „demokratikus“ voltának bizonyítására volt szüksége.

A Werbőczy Hármaskönyvében megőrzött Szent Korona elmélet sajátos magyar alkotmányjogi szemléletté vált. P r o - h á s z k a L a j o s nemzeti öntudatunk legsajátságosabb objektivációját fedezi fel benne. A nemzeti öntudat és a vallásosság benne érett ki a kultúra egészét meghatározó intézménnyé, a magyarság örök szimbólumává. A Szent Korona elméletének különböző vonásai közül ő a *corpus mysticumot* helyezi elsővonalba s legfőbb jelentőségét abban véli, hogy egy középkori szakrális eszmét megmentett, fokozatosan fejlesztett és a modern formák számára is rugalmassá tett. „Ez az a nagy csoda a magyarság életében, — írja — amely a szétszóródástól mindig megóvta, de egyben oly lökőerőt is adott maroknyi népünknek, amellyel szemben a modern, nyugati alkotmányjog alapjára helyezkedő ellenfeleink végső eredményben éppoly tehetetlenek voltak, mint régebben a Kelet zsarnoki hatalmai.“⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ **A magyar trónöröklési jog** (Budapest, 1917, 72. 1.) című munkánkban idevonatkozólag megjegyeztük: „Óriási horderejű határozat volt ez. Hozzá hasonló közjogi jelentőségűt hiába kerestünk ugyanakkor Európa többi államában. Nem kevesebbet fejezett ki ez az elv, mint **a szent korona hatalmának nemzetszuverénitási eredetét.**“

⁵⁹⁾ P r o h á s z k a L a j o s, **A vándor és a bujdosó.** 2. kiad., Budapest, 1941, 163. 1.

A Szent Korona tannak nemzetszuverenitási elméletéből az alkotmányjogi tanításoknak olyan szelleme sugárzik felénk, amely nagy veszélyek idején is biztosan eligazítja a nemzetet. Werbőczy tanítása tette lehetővé nálunk a király nélküli királyságot is. Nekünk akkor is van államfőnk, amikor a királyságban a korona fénye nem ragyog. Amikor 1920-ban a nemzet kezébe vette önsorsa felett a rendelkezést, ezt nem holmi divatos népszuverenitási elvek alapján kellett tennie, hanem egyszerűen az ősi hagyomány alapján, amely erőt és öntudatot adott a nemzetnek.⁶⁰⁾

Werbőczy alkotmányjogi rendszerének másik alaptanítása a fejedelmi hatalom átruházott természete. Mint ősi magyar alkotmányos tételt formulázza, hogy minden hatalom ősforrása a nemzet. A II. rész 4. címében határozza meg a törvényhozó hatalom másik tényezőjének, a 3. címben említett nemzetnek (*populus*) fogalmát. Nemzet alatt „e helyen [vagyis a törvényalkotásban] csupán a főpap, zászlós, más főrendű és valamennyi nemes urat kell értened, de nem a nemteleneket. Mert jóllehet ez a kifejezés: *nemzet* tulajdonképen . . . az Összes nemeseket és nemteleneket egyformán magában foglalja: mégis a nem-nemesekről (akiket *nép* vagy *közrend* névvel szoktunk megjelölni) jitt szólani: nem esik feladatunk körébe.“ (II, 4, 1. §.) A nemesség rendi egységén túl azonban már megcsillan előtte a demokratikus fejlődés jogegyenlőségének távoli gondolata, amikor megállapítja, hogy: „A nemzet ugyanis úgy különbözik a néptől, mint a nem a fajtól; mert a nemzet neve az összes nemeseket, mind a fő-, mind az“alsóbb rendűeket, hozzájuk számítva még a nemteleneket is, jelenti.“ (II, 4, 2. §.)

A Hármaskönyv szerint így az állam egész népe, tehát nemes és nemnemes együtt alkotják a nemzetet, amelyben a nemesek mint az összességnek politikai jogokat gyakorló osztálya tette ki a politikai nemzetet. A nemesség tehát az egész nemzetet, a köznépet (*plebs*) is képviseli az országgyűlésen. E szerint a nemesség a nemzet egyetemet képviseli, míg a köznépnek nincs egyetemes állása.

A nemesítésnek alapja volt a birtokadományozás. Akik a nemességnek nevezett adományos szabadság részesei, azok vol-

⁶⁰⁾ V. ö. C s e k e y, **A kormányzói jogkör reformja.** Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscosephinae t. X, f. 5. Szeged, 1937. 18. és 53. 1.

tak „a Szent Korona tagjai“ (*membra Sacrae Coronae*). Azok a törvényesen megkoronázott király hatalmán kívül senki másénak nem voltak alávetve. Miután a nemesség minden tagjára nézve a szabad birtok egyforma közvetlen kapcsolatot létesített a Szent Korona joghatóságával, ez megakadályozta, hogy a kisbirtoka nemes a nagybirtoka hatalma alá kerüljön, és hűbéri szervezet fejlődjék ki. A nemeseknek a Szent Koronához való egyenlő és közvetlen viszonya tette lehetővé a nemzet fogalmának kialakulását oly időben, amikor más, egykorú népek körében többnyire ismeretlen volt. A hűbériség mellett ezeknél a népeknél az állam és a nemzet fogalma háttérbe szorult. Nálunk ellenben az egységes nemesi nemzet a későbbi egységes nemzetfogalom csíráit hordta magában.⁶¹⁾ Az is időtlen emléket állított a Hármaskönyv szerzőjének, hogy a nemesi nemzet büszkén nevezte magát róla *populus Werbőczyanusnak*, vagyis Werbőczy nemzetének.

E részben szemére szokták vetni Werbőczynek, hogy a nemesi jog rendszerében osztályérdekeket szolgált. Bizonyos, hogy nem volt ez a rendszer tökéletes, de az ő korában másutt sem volt ennél különb. Kétségtelen hibája volt, hogy a régi jog megmerevedett, és később a szociális maradiság gyakran menekült Werbőczy pompásan megfogalmazott jogi formulái mögé. Werbőczy azonban a köznemességben a magyarság színmagyar rétegét védte. Ez akkoriban mind lelkileg, mind vérségsileg legtisztább képviselte a magyarságot. Werbőczy az országlakóknak ezt a rétegét, amely a haditerheket szinte egyedül viselte, igyekezett gazdaságjogi szempontokból is védeni és megerősíteni, amikor birtokállományát a családi vérközösséghez rögzítette az adományrendszer és az ősiség fenntartásával. Elmondhatjuk, hogy nem is annyira a vitézség, mint inkább a Hármaskönyv hatalma volt viszontagságos korokban, amely a nemzetet fenntartotta. Mint Grosschmid szellemesen megállapítja, „a Szentkorona eszméje nem egyéb, mint sajátosan stilizált nemzeti önfennhatóság.“⁶²⁾

Werbőczy alkotmányjogi tanításai során kitűnő alkalom nyílnék még azoknak az univerzalisztikus jogeszméknek a bemutatására, amelyek a birtokjog terén a benne jelentkező közösségi

⁶¹⁾ V. ö. C s e k e y, **A magyar nemzetfogalom. Kl. a Menyhárt-hemlékkönyvből.** Szeged, 1938, 42. s k. 1.

⁶²⁾ Grosschmid, **Werbőczy** és az angol jog 432. 1.

eszmék révén valósággal átnyúlnak a magánjogból a közjog területére. Mindezeket azzal a hivatástudattal indokolja a Hármaskönyv szerzője, amellyel Magyarország mint a nyugati keresztényiség védőbástyája minden nemzetnél vitézebbül küzdött az undok „pogányság ellen. (Ajánlása a királyhoz.) Hogy azonban a Szent Korona elméletén nyugvó birtokjogi rendszer nagy nemzeti érdekei mellett milyen érzéke volt Werbőczynek a nemzettagok egyéni erősítése iránt, kitűnik a Hármaskönyv *primae nonus* címen közismertté vált helyéből. (I, 9.) Itt a nemesek négy fő és kiváltságos jogáról elmélkedve, „vakító sugárkévével világít a középkor végéről az újkori emberjogi deklarációk elé.“⁶³⁾

Nincs a magyar alkotmányjognak úgyszólván egyetlen fontosabb tanítása sem, amelynek kiindulójául ne hivatkoznánk a Hármaskönyvre, amelyet általában is, de ma meg sokkal inkább tarthatunk közjognak, mint magánjognak. Így, hogy a röviden tárgyaltakon kívül még csak néhány alkotmányjogi kérdésre rámutassunk, szempontokat találunk benne a törvény kötelező erejére (II, 5, 5. §), a törvényt magyarázatra (II, 2, 10. §), a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztására (II, 3, 3. §), a rendeletalkotás korlátaira (I, 3, 6. § és II, 3, 3. §), az önkormányzat mint helyi államigazgatás helyes felfogására (III, 2), a mentelmi jogra (I, 14, 12. §), a király tisztelet jogaira (I, 14, 1—2. §§ és II, 39), a főkegyúri jogra (I, 10—11), a bírói felségjogokra (I, 16, 20, II, 3; 30, 7. § és III, 25) stb.⁶⁴⁾ Ha még újból idézzük a II. rész 3. címét, amely a törvényalkotás módjáról rendelkezik, akkor elmondhatjuk, hogy alkotmányunk legmélyebb jelentőségű alaptételeit találjuk meg a Hármaskönyvnek ezekben a helyeiben. Maga Werbőczy is a magyar alkotmány legnemzetibb sajátosságainak tartotta ezeket az alaptételeket, amelyek történelmi alkotmányunk további élete során hosszú nemzedékek közjogi és politikai eszményeit alkották. Egyben pedig a nemzet nem csekély erőforrását jelentették azokban a küzdelmekben, amelyeket állami önállóságáért és alkotmányáért kellett folytatnia.

Werbőczy jogszemlélete is a reneszánsz-ember kettősségét mutatja. Jogelméletileg még a hagyományos theocentrikus középkori

⁶⁴⁾ Ruber, i. m. 131. l.

⁶⁴⁾ Részletesebb tárgyalásuk! Vitányi, i. m.

felfogás képviselője. E mellett a spiritualisztikus szemlélete mellett azonban megjelennek már nála a humanisztikus jogszemlélet profán elemei is. (Bevez. 6, i. §.) Transzcendentális jogelméletében a végső célt az isteni örök célok megvalósításában látja. Jogszemléletében pedig ezen belül már a földön a közjót (*bonum publicum*) akarta mint államcél-t biztosítani. (Bevez. 2, 8. § és 10, -3. §.) Nem tagadja az egyéni javak jogosultságát, de fölöt-tük a közösségi érdekek érvényesülésének primátusát vallja. E részben Aquinói Szent Tamás tanítványa.⁶⁵⁾

Míg Werbőczy jogelméleti megalapozása mélyen a középkor theocentrikus világában gyökerezik, addig állam jogi felfogása már nélkülözi a metafizikai alapozást és erősen gyakorlati-politikai jellegű. Közjogi felfogásában már jellegzetesen rene-szánsz-politikus, egyenesen kortársa Machiavelli nek, akinek *Il Principe* című könyve ugyanabban az évben jelenik meg, amelyikben Werbőczy az országgyűlés elé terjeszti a Hármaskönyvet (1514). A korforduló individualisztikus-demokratibus eszméinek következményeképpen jelentkezik Werbőczynél a nép-felség elve, amely kapcsolatba hozva a Szent Korona elméleté-ben a hatalomátruházási elvvel, valamint a hatalmi egyensúlyra törekvés elvével (*una eademque libertatis, exemptionis et immu-nitatis praerogativa*) a magyar nemzetszuverénitási koncepció-nak válik alapjává.

Werbőczynek ez a közjogi alapvetése, főleg összehasonlítva az egykorú külföldi államfelfogással, felbecsülhetetlen pozitív értéket jelentett a magyar államiság jövő fejlődése szempontjából. Az egyetlen baj az volt, hogy mint a reneszánsz-kor embere és politikusa ő sem tudott rendi érdekein felülemelkedni. Bizonyos ugyanis, hogy ha nem kizárólag a köznemességet tekinti egyedülálló nemzetfenntartó erőnek és kívülre a szegény népet is a Szent Korona egyenjogú tagjává lépteti: akkor közjogi államszerkezete megnyitotta volna az utat egy nagyvonalú jövőndő alkotmányfejlődés irányában. Ennek a lehetőségnek azonban a történelmi fejlődés erőtényezői útját állották. A Kelet-tel és Nyugattal egyszerre folytatott élet-halálküzdelem meg-akadályozta a Mátyással kezdődő öncélú magyar állam kialakulását. A magyar állam életéből kiesett a kontinentális állam-élet egyik legjelentékenyebb szaka, a nemzeti abszolút monar-

⁶⁵⁾ V. ö. R u b e r, i. m. 103. s. k. 1. — Nagy Ernő, i. m. 7. s. k. 1.

chiáié, amely a nyugati nemzeteknél vérükből származó, erős kezű uralkodók alatt a partikuláris rendi államból modern központosított államot létesített. Így a Werbőczy-féle közjogi államszemlélet más téren mutatta pótolhatatlan és gondviselészerű hivatását. A magyar nemzeti megrázkódtatások idejében megóvta az országot a nemesség egységén keresztül attól a veszedelemtől, hogy a feudalizmus karjába süllyedve darabokra hulljon szét. E mellett a nemzeti öntudatot képviselő köznemesség széles rétegeit egyesítve a főnemességgel, utat nyitott a nemesi nemzeten belül a szabadság- és egyenlőségeszme kifejlődésének, majd alapjává vált a XIX. századbeli emberi egyenlőségtudat megvalósulásának.

A nemzeti Jeldaraboltság korszakában tehát a Hármaskönyvben lefektetett Szent Korona tanban jelentkező köz- és magánjogi koncepció döntő jelentőségű volt a nemzeti lét szempontjából. Ez biztosította a Kárpátok medencéjében a földrajzi és gazdasági egységet, a mesterséges határok spiritualizálását, a jogok, szokások és hagyományok, összetartó erejét, a politikai nemzet közösségi tudatát. Werbőczy hatalmas művének örök érdeme marad, hogy magába zárta a magyar humanizmus különleges kettős világát: a középkori szakrális hagyományokat és a reneszánsz-eszmék világi jogszemléletét. Werbőczynek sikerült kodifikációs munkájában szerencsés kézzel összhangba hozni a középkori hagyományt a reneszánsz-kor humanista reformeszméivel. Ez a Hármaskönyvnek pártok, rendek és politika fölött álló időtlen érdeme.

Werbőczy, a magyar jogász ezzel az alkotmányjogi alapszemléletével megelőzte Jean Bodint, aki a köztársaságról szóló művében (1576) rendszerbe foglalta a reneszánsz világias jogszemléletét. Igaz, hogy a nagy francia államfilozófus nemcsak a nemességre korlátozta nemzetfogalmát. Ne feledjük azonban, hogy ez is csak elméleti alapvetés volt, mert 1789 júniusában a harmadik rend még hosszasan tanácskozott, hogy nevezheti-e magát *nemzetgyűlésnek* s nem csak a francia *népnek* képviselő-e.

Büszkén szokta a magyar magát jogásznemzetnek vallani. Történelmi alkotmányunk egyedülálló az európai kontinensen, *Corpus Jurisxmik* páratlan törvénytár az egész világon, de Werbőczyvel sem tud sok nemzet dicsekedhetni. Hármaskönyvének még talán a magánjogi szokásjogi szabályainak megőrzésénél is nagyobb alkotmányjogi jelentősége, hogy reánk hagyta alkotmányunk ősi alaptételeit. Magánjogi szabályai elavultak, felettük tovasiklott az élet, de azok a közjogi tanítások, amelyek a Hármaskönyvből sugároznak felénk, biztos útmutatásul szolgáltak őseinknek is és nekünk is nemzeti életünk formálásában. Hogy a magyarság, bár többé-kevésbé német közvetítéssel kapcsolódott bele az Európát egyetemesen átalakító latinításba, mégsem recipiálta a római jogot, ennek legfőbb oka a *Tri-partitum* ban keresendő. Hozzá a nemzet mint hazai joghoz mindig hűen és szívósan ragaszkodott. Ma, amikor a népiség újraébredésének korszakában a németek nem győzik eléggé fájlalni, hogy az idegen római jog náluk kiszorította az ősi törzsi germánjogot, mi jogos büszkeséggel hivatkozhatunk az ősi magyar jogérzék csalhatatlanságára.

Keresztyénség, európaiság, közösségi gondolat és a nemzeti hagyományoknak minden idegen eszmével szemben való megőrzése és a jövő számára való átmentése a magyar államiság bibliájának azok az eszmei kincsei, amelyekből nemzetünk lelke sugárzik felénk. Ezért nem avulhat el a Hármaskönyv,, ezért örök az élete, mint magáé a nemzeté.

Dé volt Werbőczy nagy művének még egy rendkívüli jelentőségű hatása. Mintha az isteni gondviselés akkorára rendelte volna elkészültét, amikor az lett a hivatása, hogy az ország három részre szakadásának idején megmentse a magyar jog egységét. Ezt a misztikus hatását továbbra is sugározta akkor, amikor az országot több, mint két évtizeddel ezelőtt újból szét-darabolták. A Szent Korona hatalma, az eszméjén felépülő közjogi tan továbbra is él és hat, hogy magához vonzza a Szent Korona testének azokat a leszakított darabjait, amelyeket „az irigy sors és egyesek vakmerősége“ ideiglenesen eltávolítottak. Nemzedékek egymást felváltó hosszú sora lett itt egyetlen jogászi géniusz szellemiségének hordozójává. Megbecsülésük patinája be-

vonta az ítélőmester szobrának ércalakját, amelyet *Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyvével* emelt a később születő századok számára önmagának.“⁶⁶⁾

⁶⁶⁾ Werbőczy emlékét őrzi az a márványtábla is, amelyet alsópetényi kúriájának helyén egy gúlaalakú emlékműre helyeztetett el 1791-ben nemzetségének egy késői utóda, Gyurcsányi Ignácné. Werbőczy a nógrádmegyei Petényt 1507—14 közt kapta Szobry Mihálytól. Állítólag ide visszavonulva dolgozott a Hk.-ön. A Zsitvay Tibor igazságügyminisztertől renováltatott és 1933 jún. 29-én országos ünnepség keretében a községnek megőrzés végett átadott emlékművön a régi vörösmárványtábla szövege a következő:

Leges hic Patriae scripsit Werbőczius olim,
 Lex manet, at cecidit scriptor, et ipsa domus,
 Rudera nunc arcis cursus tolluntur in altum,
 Paci non liti, Saxa data locum.
 Hic ponam curis finem, hic cum stirpe quiescam,
 Spes vana hic solvat, spes mihi sola Deus.
 erezia Blaskovics Vidua Ignatii Gyurcsányi Piis gentis suae manibus
 posuit.

SZÁSZY ISTVÁN:

WERBŐCZY
ÉS A MAGYAR MAGÁNJOG

„παντα ρεει“, „minden folyik, minden változik“, „kétszer nem léphetünk ugyanabba a folyóba“, „a testek folytonos folyásban, szünet nélküli mozgásban és változásban vannak, a nyugalom, csak látszat“ — írja az ókor véleményem szerint egyik legnagyobb, eddig sajnos nem eléggé értékelt filozófusa, Herakleitos „περι φύσεως“ című, csak töredékekben megmaradt, mély gondolatokkal telt művében. S valóban a világon minden alá van vetve az örök változás, az örök mozgás törvényének. Nemcsak az anyagi világ, hanem a szellemi világ is. A történelem hatalmas színpadán népek tűnnek fel és népek tűnnek el; nemzeti kultúrák keletkeznek és nemzeti kultúrák semmisülnek meg; eszmék születnek és eszmék halnak el; azt, aminek ma nagy értéket tulajdonítunk, egy későbbi kor értéktelennek, sőt károsnak fogja tekinteni.

Mégis vannak ebben az örökös változásban és mozgásban szilárd, fix pontok is. Vannak értékek, amelyek mindenütt és minden korban értékek maradnak, amelyeknek jelentőségét nem szünteti meg az idő. Ezeknek az örök értékeknek az értékelése is változik a különböző korszakokban, de ez az értékelés — és éppen ez mutatja ezeknek az értékeknek örök becsét — *ilyenkor egyben mindig a szellemükben változó korok önértékelése is*. Amely kor egy ilyen örök értéknek jelentőségét nem ismeri fel, önmagáról mond szigorú bírálatot.

Ilyen örök érték a magyar nemzeti kultúra történetében Werbőczy István és hatalmas, páratlan műve a Tripartitum. Werbőczyt és művét is különbözőképpen értékelték az egyes korok. Támadták a jozefinizmus irodalmi uszályhordozói (Izden-czy¹⁾)» Grossing²⁾, a centralizmus szószólói (Gustermann³⁾), a

¹⁾ Etwas vom Werbőcz. 1792. című névtelen, de kétségtelenül Izden-czytől származó röpirat.

²⁾ Grossing: Animadversiones in jus publicum Hungariae. 1786. 31, -47—50.

³⁾ Gustermann: Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn. 1811 I. 355-356. 1.

80-as éveknek a túlzott alkotásláztól áthatott és a magánjogi kodifikáció ma is vívódó gondolatától megrészegeedett ultraliberális nemzedéke (Dell' Adami Rezső⁴), a 90-es évek egyházpolitikai harcaiban küzködő korszak és végül a XX. század első évtizedének hamis prófétái (Szende Pál⁵). Ezek a támadások azonban, amelyek bizonyos körök részéről ma sem szűntek meg,, nem tudták elhomályosítani a Tripartitum igaz értékét és dicsőségét. Ezekben is mindig önmagát értékelte a Tripartitumoni keresztül egy alacsony szellemi nivóju korszak. Ezek a támadások világnézeti alapon állanak. Werbőczy Hármaskönyve a nyugati keresztény civilizációra épített magyar nemzeti állam, elvi alapjából indul ki, ezek a támadások pedig a magyar nemzeti állam eszméjével ellentétes gondolatirányok talajából nőttek ki. Szemére vetették a Tripartitumnak, hogy a középkort Magyarországon 1848-ig megörökítette. Vádolták, hogy a rendi megkötöttség, a társadalmi és jogi egyenlőtlenség fenntartásával megakadályozta a magyar nemzet kulturális fejlődését. Az embertelenség súlyos vádját is felhozták ellene.

Ezekkel a támadásokkal nem érdemes foglalkozni. Jelentőségük letűnt azzal a korrallal, amelynek világnézeti felfogásából eredtek. Ma már a szabadság és az emberi jogegyenlőség gondolata, amely ezeknek a koroknak vezérlő ideálja volt, nem? tűnik fel nekünk oly szent és sérthetetlen dogmának, mint egy-néhány évtizeddel ezelőtt. Ma már új rendiség felé látszik haladni az emberiség. Különben sincs ok támadni ezt az annyira, kifogásolt és ostorozott rendiséget, amely nemcsak hogy bölcs, politikai érzékkel megalkudott a jobbágysággal, hanem vele és. a városi polgársággal együtt vértett abban a titáni küzdelemben amelyből aztán a XIX. század új világa megszületett.

Hogy ezek a világnézeti alapon álló támadások mennyire-alaptalanok voltak, azt legjobban bizonyítja azoknak a külföldi és belföldi kiváló tudósoknak a bírálata, akik sem a magyar nemzetnek, sem a Hármaskönyvnek nem voltak barátai és a Hármaskönyv értékét mégis elismerték. így Bodenárius bécsi jogtanár, a Quadripartitum szerkesztője, a Tripartitumot minden dicséretre méltónak, „omni laude prosequen dum“-nak mondja. Ugyanez a véleménye Tomaschek osztrák tudósnak,

⁴) Dell'Adami Rezső: Magánjogi codificatiónk és régi jogunk. Magyar-Jogászeyleti értekezések. 1885. XXIII. XXVII. 1887. XXXIII. tc.

⁵) Szende Pál: Huszadik század. 1907. évf. 821—838. 1.

a Werbőczy részéről állítólag forrásmunka gyanánt használt „Summa legum“ felfedezőjének is, aki szintén elismeri, hogy Werbőczy e munkájával nagy, el nem tagadható szolgálatot (ein grosses, nicht wegzuleugnendes Verdienst) tett hazájának. Ezen az állásponton áll Kollár Ádám, a bécsi császári könyvtár igazgatója is, aki elismeri, hogy a Tripartitum egyes állításait egykorú okmányokkal igazolni lehet, „possideri a se diplomata Werbőczio vetustiora ex quibus singulas pene eius propositiones comprobare possit“.

A Hármaskönyvet azonban nem csupán világnézeti alapon hanem szigorú tudományos alapon is bírálták. Habár ezek a támadások már komolyabbak voltak, nagyrészt mégis nélkülözik a kellő alapot.

Így először is szemére vetik Werbőczynek, hogy művében sok ténybeli tévedés található. Így tévesnek minősítik azt az állítását, hogy törvénykezési eljárásunk Róbert Károly útján „Galliából“, azaz a mai Franciaországból eredt volna (II. r. 6. c. 12. §.). Grosschmid tévesnek minősíti Werbőczy legtöbb etimologikus szómagyarázatát is.⁶⁾ Werbőczy például a „posthumus“ szót a „humatio“ szóból származtatja és így arra a következtetésre jut, hogy a törvényes származás feltétele, hogy a gyermek a férj eltemetésétől, facta humatione viri, számított tíz hónapon belül született legyen (II. r. 62. c. 3. §.), holott ez az idő a halálozás tényétől számítandó, mert mellékes, hogy az apát eltemették-e vagy nem. Ugyanígy helytelenül származtatja Werbőczy a „causa“ (jogügy) szót a „casus“-tól; az „actort“ az „accusatortól“; a „superstites“ (tanú) szót abból, hogy a tanuk super statu causae vagyis az ügynek állásáról adnak felvilágosítást (Prolog. 13. c. 3., 5. és 6. §!); a „jurisdictio“ szót a ditio, potestas vagyis a „juris potestas“ (Prolog. 14. c. 2. §.) szóból; a „possessiot“ a „pedum positio“ szóból (I. r. 24. c. 2. §.) stb.

Kétségtelen, hogy ezek a megállapítások részben helytállóak, de nem tekintve arra, hogy csak csekély jelentőségűek, a mű értékét semmiesetre sem kisebbítik, mert egyrészt a Hármaskönyv tételes anyagával kevéssé függnek össze, másrészt mert a mű értéke nem az egyes intézményeink történeti ismertetésében rejlik. Különbösen is perjogunk eredete ma is vitás és bár

⁶⁾ Grosschmid: Magánjogi előadások. Jogszabálytan. 1905. 708 és köv. 1.

Kossutány Ignác Werbőczy felfogásának tarthatatlanságát bizonyítja⁷⁾, Hajnik igazolta, hogy a magyar perjog fejlődésének új szaka az Anjoukkal kezdődik a francia, nápolyi és szicíliai peres eljárás átalakító hatása alatt. Ugyanígy autentikus Werbőczy a királyi és hiteles helyi pecséteknek történelmi kialakulását tárgyaló fejtegetéseiben is (II. r. 14. c. 1—82. §.).

Hasonlóképpen nincs nagy jelentősége annak a bírálóknak sem, amely azt veti Werbőczy szemére, hogy műve aránylag kevés szabályt tartalmaz, nem eléggé „jogász jog” (Juristenrecht), kazuisztikája nem eléggé absztrakt, sok benne az ismétlés, és nem szabatos a stílusa sem. Ez a bíráló a német BGB. absztrakt kazuisztikájáért, részletes szabályozásáért lelkesedő, minket megelőző nemzedéktől ered, amely még a 2385 §-ból álló BGB.-t sem tartotta eléggé részletes törvénynek, hanem ha jobban ismerte volna, Carmer és Suarez kitűnő alkotásáért, a 17.000 §-t tartalmazó porosz Allgemeines Landrechtért és a 4.600 §-t tartalmazó liv-eszt és kurlandi kódexért lelkesedett volna. Pedig igaza van-e ennek a bírálóknak? Nem helyesebb-e a BGB. rendszerénél a svájci ptk. rendszere, amely csak az alapelvek kodifikálására szorítkozott? A Code civil sohasem hódította volna meg a félvilágot, nem maradt volna meg több, mint száz éven át Belgiumban, Luxemburgban, a kongresszusi Lengyelországban, 1900-ig a rajna balparti német területeken és Badenben, nem érezte volna döntő befolyását a portugál, olasz, spanyol, román, németalföldi, ioni szigetekbeli, bulgár, görög, egyiptomi, közép- és délamerikai kódexekre, ha nem lett volna aránylag oly rövid, áttekinthető, könnyen érthető és könnyen használható kódex. Ma sok a jogszabályunk. A jogász is alig tud eligazodni azoknak tömegében. Vájjon helyes-e ez? Helyesebb-e, mint ahogy Werbőczy fogta fel a maga feladatát?

Igaz, Werbőczy stílusa nem tökéletes; ez a középkori vagy, ahogy nevezik, konyhai vagy kriminális, krudeus latinság. De hiszen éppen ez teszi a Hármaskönyv olvasását vonzóvá. Grossschmid helyesen mutatott rá, hogy éppen ez a stílus adja meg a Hármaskönyv elevenségét. „Jóízűség van ebben a nyelvben, — írja — ami olyan, mint az Alpeselek üde frissítő levegője.“ Az igazi klasszikus nyelv tökéletes, de van benne valami „szárító“ és „fagyasztó“. A Hármaskönyv nyelve és stílusa olyan, hogy

⁷⁾ Jogászegyleti értekezések. XIX. k. 3. füzet.

még én magam is emlékszem gyerekkoromból öreg urakra, akik a Tripartitum tételeit olyan átérzéssel emlegették, mintha Petőfi, Arany vagy Vörösmarty verseit szavalták volna⁸⁾.

Nem tartom nagyon komolynak azt a bírálatot sem, amely a Hármaskönyvnek különösen perjogi részeit kritizálja. Kétségtelen, hogy Werbőczy perjogi rendszere nem tökéletes. De vajjon szemére vethetjük-e éppen mi ezt? Vájjon az 1930. XXXIV. tc.-et, a Te.-t megalkotó nemzedék tehet-e szemrehányást ebből a szempontból Werbőczynek? Sőt merem állítani, hogy bizonyos vonatkozásokban Werbőczy perjoga felette áll a mai perjogunknak. Medvigy Gábor helyesen mutat rá, hogy a Hármaskönyv „odáig ment a liberalizmusban, a szabadságban, hogy az anyagi igazság érvényesülése érdekében az ügyvédszót visszahúzni, visszavonni is engedte“ (II. r. 79. c.). A Te. ezzel szemben számos helyen már elhangzani sem engedi az ügyvédi szót. Werbőczy a királyi döntéstől függő perújítás lehetősége érdekében a hatósággal szemben is megengedte az egyszeri jelképes repulsiót is (II. r. 73. a). Ezzel szemben a Te. a bírói joghatóság kíméletében ezt értékhatárok szerint számában és fokozataiban is korlátozza⁹⁾.

Nem helytálló nézetem szerint az a bírálat sem, amely az eredetiség hiányát veti szemére a Hármaskönyvnek és azt igyekszik kimutatni, hogy nem hazai szokásjogunkat kodifikálta, hanem a római, kánon- és hűbéri jogok szabályait vette át. Igaz, „Werbőczy mint korának egyik legműveltebb jogásza kitűnően ismerte a római és kánonjogokat is. Igaz az is, hogy merített is belőlük. Ez áll különösen a Prológusra, amely tipikusan doktriner munka; de áll a többi részre is, így különösen a gyámsággal és gondnoksággal, az apai hatalommal, az agnatio és cagnatio meghatározásával foglalkozó címekre. Lehetséges, hogy — amint Tomaszek és mások állítják — a római jog alapelveit nem közvetlenül Justinianus törvénykönyveiből, hanem a középkori bécsújhelyi Summa legumból merítette, bár ez a kérdés még ma sincs teljesen eldöntve. Mégis mindez a Hármaskönyv eredetiségén nem változtat, mert oly csekély benne a római, kánon- és nyugati hűbéri jogi közvetlen hatás, hogy ez a kérdés jelentőségét teljesen elveszíti. Hogy Werbőczy elsősorban az abban

⁸⁾ Grosschmid: op. cit. 583. l. ,

⁹⁾ Medvigy Gábor: Werbőczy és Tripartituma. Jogállam 1934. nov.-dec szám.

a korban élő magyar szokásjogot kodifikálta, azt Werbőczy saját nyilatkozatán és a királyi jóváhagyáson kívül egyrészt Werbőczy egész élete bizonyítja, aki levéltárnoki, majd 17 évi kir. curiai jegyzői minőségében alaposan ismerhette a magyar jogot, másrészt bizonyítja maga a Hármaskönyv egész szövege, amely kétségtelenül mutatja, hogy oly szerzővel állunk szemben, aki csak rostálja és leírja azt, ami az ő korában a gyakorlatban volt. Különösen kitűnik ez abból, hogy számos helyen közvetlenül utal a gyakorlat jelenségeire, a fennálló véleménykülönbségekre, így többek közt a következő helyeken: I. r. 23. c. pr., 28. c. pr.⁷. 37. c. 5. §., 45. c. 1. §., 58. c. 1. §., 60. c. pr., 70. c. 2. §., 71. c. pr., 73. c. pr., 74. c. pr., *JJ.* c. 82. c. 2. és 7. §., 86. c. 1. §., 87. c. pr., 117. c. 2. §., II. r. 14. c. 21. és 49. §.¹⁰⁾ De bizonyítja ezt az is, hogy bíróságaink oly gyorsan használatba vették, ami lényeges újítások mellett alig következhetett volna be. Bizonyítják továbbá azok az oklevelek, amelyek Werbőczy tételeit mind alátámasztják, és amelyeknek felkutatásában Illés Józsefnek kétségekívül nagy érdeme volt.

Kétségekívül érezhető a Werbőczy részéről kodifikált jogon külföldi jogrendszerek hatása is, de *ennek nem az az oka, hogy Werbőczy ezeket a tételeket a külföldi jogrendszerekből merítette, hanem az, hogy ezek a külföldi jogrendszerek hatottak arra a szokásjogra, amely Werbőczy idejében életben volt.* Magánjogászaink és jogtörténészeink többsége még ma is vitatja, sőt alaptudománynak tekinti, hogy a Werbőczy idejében életben volt magyar jog eredeti, nemzeti alapokon épült jogrendszer volt, éppúgy mint az angol jog. Ez a felfogás éppoly helytelen, mint az a másik szintén túlzó felfogás (Krajner Imre, Dell'Adami Rezső¹¹⁾), amely a magyar jogban egyszerűen a germán jogfejlődés hasonmását látja; vagy magának Werbőczynek felfogása is, amely szerint hazai jogunk túlnyomóan az egyházi és a császári (római) jog forrásaiból eredt.¹²⁾ Az igazság a középúton van. Helyesen állapítja meg Szladits, hogy a „közös európai művelődés, azonos életviszonyok, sűrű államközi érintkezés szükségképpen az intéz-

¹⁰⁾ így Grosschmid: op. cit.

¹¹⁾ Krajner Imre: A magyar nemesi jószág természete Werbőczy koráig. 1843.; Dell'Adami Rezső: Az anyagi magyar magánjog kodifikációja. I. A nemzeti eredet problémája. 1877.

¹²⁾ *Quamquam omnia fere jura regni hujus originaliter ex Pontificii, Caesareique Juris fontibus progressum habeant.* (II. r. 6. c. pr.).

ményi alapgondolatok közösségére vezettek“.¹³⁾ A magyar nemzet áthasonító ereje azonban oly nagy volt, hogy az idegenből vett jogi alapgondolatokat önálló hazai intézményekké fejlesztette. *Így a Werbőczy korabeli magyar jog a középkori hűbéri jogok családájához tartozik ugyan, azonban annak teljesen önállósult ága.*

A magyar magánjog alapja a honfoglaló magyarok törzsi joga, amelyről kevés adatot ismerünk csupán — főleg Gardezi perzsa utazó feljegyzéseiből, aki különben inkább csak házasságjogi, adatokat gyűjtött. A magyar törzsi jog másik két forrása, Biborban született Konstantin és Bölcs Leó „De administrando imperio“ és „Taktika“ című művei ugyanis csupán, alkotmány jogi adatokat nyújtanak.

A római művelődés Magyarországon már a honfoglalás előtt teljesen elpusztult. Ennek meg volt a maga jó és a maga rossz következménye. Előnyös következménye volt, hogy így nálunk nem volt meg a jogrendszernek az a kettősége, amit a nyugat-római birodalomban megtelepült germán államalapításoknál találunk; nem volt szükség megkülönböztetni a leges romanae-t, amelyek a római lakosságra és a leges barbarum-ot, amelyek a hódító törzsekre voltak irányadók. Hátrányos következménye volt azonban ennek, hogy a törzsi szokásjogok feljegyzésének szüksége nem merült fel. Magyarországon tehát nem volt párja sem az Edictum Theodorici regisnek vagy a Lex Romána Burgundionumnak és a Breviárium Alaracianumnak, de nem volt párja a Lex Salica-nak, a Lex Ribuarianak, a Lex Alamannorumnak, a Lex Baiuvariorumnak, a Lex Frisionumnak, a Lex Saxonumnak, Angliorum et Werinorumnak sem. Ennyiben a mi helyzetünk inkább a skandináv (svéd, norvég, dán, finn) és a szláv népek jogfejlődéséhez hasonlít, amelyek szintén nélkülözik a jogrendszernek ezt a kettőségét, azzal a különbséggel azonban, hogy ez utóbbiak hamar a bizánci jog befolyása alá kerültek, úgyhogy az 1832-ben közzétett és 15 kötetből álló orosz „Szvod Zakonov“-ban már sokkal több a bizánci, mint a szláv elem.

Ha tehát a Werbőczy idejében életben volt magyar jog önálló forrásból, a magyar törzsi jogokból eredt is, ez nem jelenti azt, hogy külföldi jogrendszerek nem hatottak rá. A magyar jogra befolyással voltak: 1. a római jog a káptalanok és konventek útján a szerződési jog kialakulására; 2. a kánonjog az egyházi bíraskodás

¹³⁾ Szladits-. Magyar magánjog. Általános rész. 1938. I. k. 70. 1.

útján a házassági jogra, a végrendeletek alakszerűségeinek szabályozására; 3. a szláv, jelesül a cseh-morva jog Szent István várszerkezete útján közjogi berendezkedésünkre, de nem magánjogunkra; 4. a germán jog a német telepesek, hospesek közvetítésével városi jogunkra (Buda város jogkönyve. 1241.) és a közönös városi joggá lett tárnoki jogra, valamint a városjogokon kívül is a szerződési házassági vagyonjogra, a szerződések megjelenési formáira; 5. a longbord hűbéri jog az Anjou királyok közvetítésével az ősiség, az adománybirtok és az urbériség kialakulására.

Hogy a Werbőczy korabeli magyar jog is elszenvedte külföldi jogrendszerek hatását, ezt nem kell szégyenlenünk. Ez áll a nagy külföldi jogrendszerekre is, mégpedig még sokkal inkább, mint a magyarra. A germán-római jogcsaládhoz tartozó jogrendszerekben (német, osztrák, cseh, balti, japán és kínai jogok) a germán törzsi jogi elemeken kívül sokkal több a római, egyházi, longobard hűbérjogi elem, mint a magyar jogban. A francia és a román jogcsaládhoz tartozó jogrendszerek szintén a germán eredetű contumes-eken kívül a római jogon alapulnak. Ugyanúgy az angolszász jogrendszer is két germán jogrendszernek: az angolszásznak és a frankonormannak egybeolvadásából állt elő.

Az eddig ismertetett szemrehányásoknál sokkal komolyabb az, amely a jogász rendszer hiányát veti a Hármaskönyv szemére. Valóban a rendszer Werbőczynek nem nagy erőssége.

A Hármaskönyvet, a „Tripartitum opus juris consuetu dinarii inclyti regni Hungariae“-t megelőzi a praefatio auctoris, a comitiendatio vagy ajánlás. Ez lényegileg nem más, mint annak a beadványnak a szövege, amellyel a mű szerzője a munkát a királyhoz hivatalosan benyújtotta. Ebben szól Werbőczy a reá-bízott feladat nehézségéről, jogunk „szakadozottságáról“, „elhanyagolt voltáról“, a törvényeinkben található ellentmondásokról, bírói Ítéleteink egymásnak ellentmondó indokolásáról stb. Majd rátér a magyar nemzet viszontagságos történetének rövid ismertetésére. Ezután magasztalja a törvényt és kiemeli annak jelentőségét. Végül a király pártfogásába ajánlja munkáját és kéri, hogy azt figyelmesen olvassa el és „javítsa ki“.

A praefatio után következik az Approbatio tripartiti operis juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, a királyi Hozzájárulás, amely nem más, mint a királyi szentesítő levélnek előírása. A királyi szentesítő levél második része „Regis con-

sensus“, „királyi jóváhagyás“ cím alatt a Hármaskönyv végén van. Ezt követi az Epilógus, „Lectoribus salutem“, „Üdvöt az olvasónak“ cím alatt, amelyben Werbőczy ismerteti a Hármaskönyv történetét. Elmondja, hogy a pecséttel ellátás miatt maradt el, és hogy a művet miért nyomatta ki. Egyben felkéri az olvasót, hogy a tévedéseket igazítsa helyre, a hiányokat pótolja ki, mert „errare saepius, ac falli, p'roprium est hominis; et minus mirum est, memóriám aliquarum rerum excidere, quam omnium constare“.

Maga a Hármaskönyv a Prológusból, Élőbeszédből és három részből, parsból áll.

A Prológus a mű tudományos, elméleti alapja. Ez tartalmazza a szerző világnézeti felfogását, jogfilozófiai megállapításait és a jogszabálytan első részét. Az i—12. cím, titulus, szól a jog, az igazság, a jogtudomány fogalmáról; a jog felosztásáról, a természeti jogról, a nemzetek jogáról és a polgári jogról; majd a magyar magánjog kútfőiről, a törvényről, a státútumról, a jogszokásról és ezeknek jogforrási erejéről.

A 13—16. cím tartalmazza a jogalkalmazás tanát. Ebben szól a bíróról, a bírói vizsgálatról, az ítélésről, a bírói joghatóságról, a bírói lelkiismeretről, a jó bíró tisztéről és kellékeiről. Ezek közül a címek közül különösen a három utolsónak van ma is jelentősége; ezeket a mai olvasó is érdekel, tanulsággal és lelki épüléssel olvashatja.

Ami a mű három részét illeti, amelyek címekre, titulusokra és ez utóbbiak Szegedy óta princípiumra és paragrafusokra vannak osztva, itt Werbőczy — amint az I. r. 1. címben maga mondja, — a római jog hármas felosztását akarja követni: personae, res et actiones. Ebből tehát az következne, hogy az első résznek kellene tartalmaznia a személyi jogot, a második résznek a dologi, a harmadik résznek pedig a perjogot. Ez azonban csak elvileg van így. A valóságban eltér ettől a felosztástól. Az első részben van személyi jog is, de van ezenkívül családi jog, birtokjog, öröklési jog és van házassági vagyonjog is. A második részben van perjog és végrehajtási jog (18—86. cím) és van jogforrástan is (1—17. cím). A harmadik részben beszél Werbőczy a státútum alkotási jogról (2. cím), a Magyarország területén hatályban levő partikuláris jogokról (3—4. cím), a homagiumról (5. cím), a megyei ispánok székeiről (6—7. cím) és a városi jogról (8—20. cím). Van ebben büntetőjog is (21—

24. cím), van jobbágyi jog is (25—31. cím), van perjog is (35. és 36. cím) és van szó arról is, hogy miképpen kell a megyei ispánoknak a gonosztevőket megbüntetniük (32. cím), miképpen kell a marhák és barmok által okozott károkat megtéríteni (33. cím), és hogy mi történjék az ellopott és táborban vagy táboron kívül talált lóval (34. cím). Helyesen mondja tehát Grosschmid, hogy a Hármaskönyvben „előrecsuzamlás ment végbe“.¹⁴⁾ A dologi jog, amelyet a második részben kellett volna Werbőczynek tárgyalnia, előrecsuzott az első részbe, a polgári perjog pedig, amelyet a harmadik részben kellett volna tárgyalnia, a második részbe.

De nem csak az „előrecsuzamlás“ szempontjából lehet a Hármaskönyv rendszerét kifogásolni, hanem egyéb szempontokból is. Így Werbőczy az egyes részekben belül sem viszi keresztül rendszerét; nem alkalmazza — mint Grosschmid írja — a „pedáns purizmus“ elveit, hanem „per associationem idearum“ fűzi bele az egyes részekbe az egyes jogintézményeket, amelyeknek egészen másutt volna a helyük. Ez különösen kitűnik az első résznél. Igaz, hogy éppen Grosschmidnek nem volna joga ezt Werbőczy szemére vetni, mert hiszen előadásában és írásában ő is mindég így járt el.

Werbőczy a Hármaskönyv első részében a magyar jog tárgyalását a személyi jogon kezdi és szól mindenekelőtt a személyek jogállásáról, mégpedig elsősorban a nemességről (2. cím). Azután beszél a nemesség eredetéről, négy fő kiváltságos jogáról (előzetes idézés, perbehívás és törvényes elmarasztalás nélkül nem tartóztathatók le, csak a törvényesen megkoronázott király hatalma alatt állanak, törvényes jogaikkal és minden jövedelmükkel szabadon élhetnek, *ius resistendi*) (9. cím, *primae nonus*), a pápa joghatóságáról, a főpapok és egyházi személyek hűségi kötelezettségéről és a nemesség szerzésének különböző módjairól (3—12. cím). Itt áttér a királyi adományrendszer tárgyalására, aminek az a magyarázata, hogy a királyi adomány a nemesség szerzésének főcíme (13—39. cím). A 40. címben már azon az alapon, hogy a királyi adományok elágazásairól kell szólnia, áttér az atyafiak közötti osztály tárgyalására (40—46. cím). A 47. címben újból az ősiségről kezd beszélni, mert ennek alapja a vérrokonok között végbe ment osztály (47—54.

¹⁴⁾ Grosschmid: op. cit. 621. 1.

cím). Az 51., 55. és 56. címekben áttér az apai hatalom tárgyalására, majd az 57. és 58. címekben fejtegeti, hogy az apa mennyiben van jogosítva vagyónáról gyermekei kizárásával rendelkezni. Ez alkalmat szolgáltatott Werbőczynek arra, hogy az 59. címben visszatérjen az ösiség különböző kérdéseinek, a kir. jóváhagyás, az invalidatio, a szavatosság, a csere kérdéseinek fejtegetésére (59—*γj.* cikk). A 78. és 79. cikkekben az elévülést tárgyalja, majd azon az alapon, hogy némelyek szerint a zálogos javakban és a határjárású ügyekben nincs helye elévülésnek, a zálog-birtok (80—83. cím) és a határkérdések tárgyalására (84—87. cím). A 88. címtől kezdve a 110. címig a nők jogi helyzetét fejtegeti (hajadoni jog, res paraphernales, tiitbér, özvegyi jog, özvegyi öröklés, hitvestársi öröklés), miközben azon az alapon, hogy a hitbér mennyisége függ a férj rangjától, a 94. címben meghatározza az ország zászlócsait. A in. címtől a 132. címig a gyám és gondnoksági jogot tárgyalja, amit követnek a 133. és 134. címek a dolgok becsfijéről. A gyámságról és gondnokságról szóló részben szól Werbőczy a cselekvőképességről is. Érdekes, hogy a végrendeleteket több helyen említi, azoknak alakjaitól azonban nem emlékezik meg.

Werbőczynek tehát a jogász rendszer nem nagy erőssége. De valóban oly nagy hiba-e ez? Frank megállapítja, hogy „a rendszer hibáit pedig tűrni és elnézni könnyen lehet”.¹⁵⁾ Grosschmid pedig megjegyzi, hogy „tulajdonképpen a Hármaskönyv fényoldalai legalább is részben talán éppen e rendszerbeli fogyatékosagra vezetendők vissza”, „mert ha a Hármaskönyv s illetőleg annak szerzője elkezdte a fejét törni a beosztáson, szóval pedáns módon maga elé állítja a systemabeli kérdések nehézségeit és skrupulusait, alighanem ez a tartalomnak s különösen a tartalom élethűségének, elevenségének és gondolatgazdagságának a rovására vált volna.”¹⁶⁾

Habár Grosschmid felfogását egészen nem oszthatom, és a jogász rendszer hiányában a Hármaskönyv egyik, talán egyetlen fogyatékoságát látom, mégis azon az állásponton vagyok, hogy ez a fogyatékoság a Hármaskönyv értékéből nagyon keveset von le. Igaz, ebből a szempontból a Hármaskönyv sem

¹⁵⁾ Frank: Az osztó igazság törvénye magyarhonban. 1845. I. 69. I.

¹⁶⁾ Grosschmid: op. cit. 609. I.

tökéletes. De vajjon van-e igazán tökéletes emberi alkotás? Azt hiszem, egészen nyugodt lelkiismerettel megállapíthatjuk, hogy „sem keletkezése előtt, sem keletkezése után, egészen a hirtelen elmúlásáig, szerte a világon nem volt nála külön munká”.

Különben is nem szabad elfelejtenünk, hogy éppen a rendszer szempontjából Werbőczy sokkal nehezebb helyzetben volt, mint a mai jogi író. Ma könnyű megírni egy rendszeres magánjogi munkát, mert az írónak rendelkezésére állanak a német pandektajogtudomány részéről kidolgozott különböző rendszerek. Ha pedig ezeket nem helyesli, a latin vagy angolszász tudományos művek vagy a nagy külföldi kódexek rendszereit veheti alapul. Nem is kell önálló rendszert megalkotnia. Ott van a hármás római felosztáson alapuló rendszere a BGB-nek, amelyet kisebb-nagyobb eltérésekkel a legtöbb új kódex követett, és amely a magánjog anyagát 5 részre (általános rész, dologi, kötelmi, családi és öröklési jog) osztja fel. Werbőczy azonban teljesen új anyagot dolgozott fel, nem könyvekből másolt, hanem az életből vezette le alapelveit. Kidolgozott külföldi rendszerek sem álltak rendelkezésére. Werbőczy úttörő volt és mint úttörőnek meg lehet ezt a kis fogyatékoságát bocsájtani.¹⁷⁾

Hogy e rendszertani fogyatékoság mennyire kevésbé érintette a Hármaskönyv értékét, vagyis hogy mennyire nem tulajdonítottak annak nagy jelentőséget sem a kortársak, sem a később jövő nemzedékek, azt legjobban bizonyítja az, hogy Bodenarius, a Quadripartitum megalkotója is híven követte a Hármaskönyv rendszerét és az előbbi munka 389 címe közül csak 94 különbözik tőle.

II

Az előadottakból láttuk, hogy a Werbőczy és Hármaskönyv elleni támadások mint kártyavárak omlanak össze a komoly és elfogulatlan tudományos kritika előtt. Most lássuk, mi volt Werbőczy igazi érdeme, miben kell látni a Hármaskönyv igazi jelentőségét a magyar magánjog szempontjából?

A Hármaskönyv igazi jelentőségét a magyar magánjog szempontjából három vonatkozásban látom. Nagy, mondhatnám

¹⁷⁾ Így Grosschmid: loc. cit.

páratlan jelentősége van e műnek: 1.) jogtörténeti szempontból: *a magyar magánjog történeti kialakulása szempontjából*; 2.) tudománytörténeti szempontból: *a magyar magánjog tudományának történeti fejlődése szempontjából*; 3.) dogmatikai szempontból: *az élő tételes magyar magánjog szempontjából*.

A magyar magánjog történeti kialakulása szempontjából elsősorban abban látom a Hármaskönyv nagy értékét, amiben a mű célját a királyi approbatio megjelölte: *a Werbőczy idejében érvényben volt magyar szokásjog összegyűjtésében és kodifikálásában*. „Fideli nostro egregio magistro Stephanus de Werbőcz, judicis curiae nostrae protonotario, curam omnium ipsius regni nostri jurium, legum et consuetudinum, constitutionumque receptorum atque approbatarum, earum videlicet, quae in ipso regno nostro, et praesertim in aula nostra regia judicandis, et decidendis causis, ac sententiis ferendis, sequi, ac observari consuevissent, in unum colligendi, atque in titulos (ut fit) et capita distinguendi: ut ea postea nobis oblata, ac per ceteros magistros protonotarios, et sedis nostrae judicariae juratos coassessores revisa, discussa, ac diligenter trutinata, in unum volumen redigerentur.“

Azzal, hogy Werbőczy az akkor élő szokásjogunkat kodifikálta, ötszáz év jogi munkájának eredményét tartotta fenn. Helyesen jegyzi meg Illés,¹⁸⁾ hogy a Hármaskönyv egész jogi fejlődésünk központjában áll. Nem véletlenül került az ezer évi történetünk közepébe: „mindez ami megelőzi, előkészület hozzá“. Werbőczy magánjogunkat rendszerbe foglalhatta, mert már érett volt arra. Az országos jognak három ága: a nemesi, a polgári és a jobbágyi jog már kialakult. Werbőczy tehát már ötszáz éves fejlődés gyümölcseit értékesíthette.

Azzal, hogy Werbőczy kodifikálta, írásba foglalta a korabeli magyar szokásjogot, *megóvta a magyar magánjog egységét, megakadályozta az országos jog szétesését apró partikuláris jogokra és így megakadályozta a római és a kánonjog recepcióját*.

Európa jogi térképe Werbőczy korában az apró helyi szokásjogok saktáblájának képét mutatja. Mióta a X. században a germán település nyomán kialakult új országokban a törzsszervezetet a hűbéri berendezkedés váltotta fel, a törzsi jog-

¹⁸⁾ Illés: Jogállam. 1907. VI. évf. 685. 1.

vidékek és így különösen a három frank jog (száli, ribuári, chamari), a sváb (alemann), a bajor, a burgundi, a nyugati gót, a longobard és a szász tartományi jogok, egyre kisebb szokásjogi területekre töredeztek annak következtében, hogy a hűbér úr tartományában önállóan bíraskodott és így a tartomány szokásjogát is önálló alapokon fejlesztette tovább. Ugyanígy önálló alapokon fejlődtek a szabad városok jogai is. Heylesen jegyzi meg Szladits, hogy csak a „szélek“ mutattak ettől eltérő képet: Anglia, a skandináv országok, Magyarország és Kelet-Európa.¹⁹⁾ Hogy ez Magyarországon így volt, az Werbőczy érdeme.

Sokat vitatkoznak a jogtudósok azon, hogy mi volt a tulajdonképpeni főoka annak, hogy elsősorban a római jogot, de a kánonjogot is, értve ez alatt nem csupán a mai egyházjogot, hanem az egyház részéről alkotott jogszabályok összességét, a nyugati és főleg a középeurópai államok a XV. század végén és a XVI. században recipiálták, vagyis élő, kiegészítő, közönséges jogként (gemeines Recht) saját jogrendszerükbe bekebeleztek.

E tekintetben általában hivatkozni szoktak arra, hogy a római jog, Justinianus Corpus Juris Civilisének ismerete sohasem ment teljesen feledésbe, még a népvándorlás sötét századaiban sem. Így a római jog egyrészt több-kevesebb hatást gyakorolt a területi szokásjogok kialakulására, másrészt a keletrómai birodalomban, Bizáncban és Itáliának bizánci hatás alatt álló déli és középső részeiben mint élő jog fenn is maradt. Ezenkívül megakadályozták a római jog feledésbe merülését — tanítják — az itáliai egyetemek is. Így a páviai lombard jogászok után, akik a longobard jogot a X. és XI. századokban Lombardia nevű rendszeres jogkönyvben a római jogi emlékek felhasználásával dolgozták fel, az noo-ban megalakult bolognai egyetemen Irnerius vezetésével a glosszatorok iskolája (quatuor doctores: Martinus, Bulgarus, Hugó, Jacobus, továbbá Aso és Accursius (1182—1260.)), majd a XIII. és XIV. századokban a perugiai, páduai és páviai egyetemeken a posztglosszatorok vagy kommentátorok iskolája (Cinus, Bartolus, Baldus) rávetették magukat a római jog tanulmányozására és azt nagyszabású tudományos és gyakorlati rendszerré fejlesztették ki.

¹⁹⁾ Szladits: op. cit. 44. 1.

Mármost az új kor fordulóján a német tanult bírói osztály azokból a fiatal diákokból egészült ki, akik jogi tanulmányukat ezeken az itáliai egyetemeken végezték, a helyes jognak, a *ratio scriptanum* a római jogot tekintették és hazatérve, ahol nem találtak erőteljes nemzeti jogra, ezt alkalmazták. Ez volt az uralkodó felfogás szerint a római jog recepciójának első főoka.

A második főoka — az uralkodó elmélet szerint — a római jog recepciójának a német-római császárságnak abban a felfogásában volt keresendő, hogy a császár a római császár utóda, a római jog tehát a császár joga. Ezzel magyarázzák, hogy a XV. század végén megalakult birodalmi törvényszék, a Reichskammergericht V. Károly császártól azt az utasítást kapta, hogy a „birodalom joga“ szerint ítéljen mindenütt, ahol nincs más elismert jogrendszer.

A római joggal együtt recipiálták a kánonjogot is, amit az uralkodó felfogás az Egyház nagy befolyására vezet vissza a középkorban, és a longobard hűbéri jogot, amelyet a glosszatorok „*libri feudorum*“ néven illesztettek a *Corpus Juris Civilis*hez.

Ezt az uralkodó felfogást a magam részéről nem egészen oszthatom. Kétségtelen, hogy a római jog fennmaradásában az itáliai egyetemeknek nagy szerepük volt. Kétségtelen az is, hogy az a körülmény, hogy a német diákok itáliai egyetemeken tanultak, és hogy a német-római császárság magát a római birodalom utódjának tekintette, hozzájárultak — bár nem olyan mértékben, ahogy gondolják — a római jog elterjedéséhez. De a római jog recepciója nem ezeknek a tényezőknek hatásaképpen következett be. Ha ezek lettek volna a főokai a recepciónak, akkor mért nem következett az be Magyarországon, ahol a jogászok és a bírák szintén itáliai egyetemeken tanultak és szintén ismerték és csodálták a római jogot? És miért nem következett be a keleti szláv népeknél, amelyek Bizánc befolyása alatt állottak? Bizánc is pedig, mint a német-római császárság, szintén a római birodalom utódjának tekintette magát.

Nem oszthatom az egyházi és longobard hűbéri jog recepciójára vonatkozó uralkodó felfogást sem. Ezeknek a jogoknak formális recepciója oly értelemben, mint a római jogé, sehol, még Németországban sem, következett be. A kánonjog inkább csak befolyásolta a keresztény államok jogfejlődését. Így különö-

sen a családi jog egyes intézményein: a házasság megkötésén és felbontásán, a törvényes származáson és a törvényesítésen, továbbá a birtokjog egyes intézményein: a jogbirtok fogalmának általánosításán, a birtokvédelem hatályosításán, végül a bona fides fokozott hangsúlyozásán, különösen az elbirtoklás és elévülés, valamint a szerződési jog körében, a gazdasági egyensúly (aequalitas dati et accepti) követelményének aláhúzásán és így a laesio enormis elvének kiszélesítésén, a kamatszedeési és uzsoratilalom közvetett hatásaképpen a váltó és a betéti társaság kialakulásán és a végrendelkezési jogon érezhető a kánonjog hatása.

A római jog recepciójának — nézetem szerint — két főoka volt: i.) a jog feldaraboltsága apró hézagos helyi szokásokra, 2.) oly erős központi hatalom hiánya, amely képes lett volna a hűbérurak önálló bíraskodását korlátok közé szorítani, és egy általános kiegészítő jogrendszer, egy országos szokásjog kialakulását előmozdítani és biztosítani. Ahol nem volt meg, a jog feldaraboltsága vagy ahol volt egy erős központi hatalom, ott a római jog recepciója nem következett be. Ezért nem következett be úgy, mint Németországban, Észak-Franciaországban, ahol a Bourbonok alatt erős központi hatalom alakult és a királyi rendeletek (ordonnances) egységet tudtak hozni a coutume-ök egyvelegébe. És ezért nem következett be a keleti szláv, az északi skandináv országokban, Spanyolországban, Angliában és Magyarországon sem, mert ott sikerült megakadályozni a túlságos partikularizmust. Hogy ez Magyarországon sikerült, az nem a központi hatalomnak az érdeme volt, mert Mátyás király halála óta ez a hatalom mind többet vesztett erejéből, hanem egyesegyedül Werbőczy érdeme volt. Igaza van Bodenariusnak, ha Werbőczy nem kodifikálta volna a magyar jogot, egységes magánjog 'Magyarországon a mohácsi vész után, amikor az ország három részre szakadt, többé nem fejlődhetett volna ki. Werbőczy azzal, hogy a római jog recepcióját megakadályozta, egyúttal megőrizte a „magyar jog fejlődésében működő“ földrajzi, néprajzi, gazdasági, politikai és szellemi tényezők működésének eredményeit, vagyis egyszóval a magyar jog nemzeti egyéniségét.

Werbőczy érdeme azonban — véleményem szerint — nem csak a római jog recepciójának és a partikularizmus megakadályozásában, tehát a magyar jog fennmaradásának biztosítá-

sában volt, hanem ennél sokkal többen, abban, hogy *biztosította nemcsak a magyar fog, hanem az egész magyar nemzet fennmaradását is*. Majláth György országbíró a Tripartitum felett gyászbeszédet tartva, az Országbírói Értekezleten megállapította: „Hogy a maroknyi magyar népfaj annyi sok elleneséges elem között is ezer évig fennmaradhatott, ennek titka a SZÍVÓS erély és ildomosság azon ritka vegyületében állott, melynél fogva egyrészt törvényes jogaihoz állhatatosan ragaszkodott, másrészt pedig, hogy előforduló esetekben a körülményekkel megalkudni is tudott“. „Hazánk fennállása — írja Grosschmid — a Hármaskönyvön alapszik; a munka egyike azon eszközöknek, melyeket mintegy a gondviselés küldött az országnak, hogy a nehéz idők és századok súlyával szemben a belső felozlástól és megsemmisüléstől megóvja.“²⁰⁾

Jogtörténeti szempontból külföldön is csak egy nagy jogász felentősége hasonlítható össze Werbőczy jelentőségével és ez a jogász az angol Bracton volt. Bracton nagy műve: *De legibus et consuetudinibus Angliæ* (The laws and customs of England) párja a Tripartitumnak. Ő is kodifikálta, összefoglalta a XIII. század folyamán az akkor élő angol jogot. Ő is megakadályozta művével a jog túlságos felaprózódását. Ő is megakadályozta Angliában a római jog recepcióját. Holdsworth „History of English law“ című nagyszabású munkájában kifejezetten arra az álláspontra helyezkedik, hogy az angol nép a recepció elmaradását elsősorban Bractonnak köszönheti. Kár, hogy ezt a hasonlatosságot Werbőczy és Bracton között eddig senki sem vette nálunk észre, aminek talán az az oka, hogy jogtudósaink legnagyobb része eddig figyelmét csak a német jogtudomány felé fordította, az angol jog fejlődése nem is érdekelte, de nem is értette azt meg. Pedig ha van jogfejlődés, amely a magyar jog fejlődéséhez hasonlít, az az angol jog fejlődése! Nincs adat rá, hogy Werbőczy Bracton munkáját ismerte volna. Bár az egyáltalában nincs kizárva. Ebből a szempontból nagy feladat vár még a jogtörténésezekre. Érdemes volna a Hármaskönyvet alaposan összevetni Bracton művével, talán akkor ki lehetne mutatni a két mű közötti összefüggést. De ha nem is ismerte, ő is, mint Bracton megérezte a kor szavát, megérezte, hogy ha nem gyűjti össze a magyar szokásjog szabá-

²⁰⁾ Grosschmid: op. cit. 568. 1.

lyait, közel áll a veszély, hogy a magyar, jogot elnyelje egy; külföldi jogrendszer, amely nem eredt a magyar néplélek mélységeiből és így sohasem jutathatja kifejezésre azokat a népi,, faji sajátosságokat, amelyek a magyar népet a többi néptől megkülönböztették. Werbőczy és Bracton, ez a két szellemóriás, egymástól különállva ugyanazt a feladatot végezték el, ugyanaz, az érdemük, ugyanaz a jelentőségük, ugyanaz nagyságuknak az oka. Sőt talán *Werbőczy nagysága még felette áll Bracton nagyságának*. Angliát nem fenyegette a török veszély, Anglia, területe nem szakadt három részre, az angol népnek nem kellett küzdenie a fennmaradásért, mint ahogy Werbőczy magyar népének kellett évszázadokon át küzdenie. *Bracton csak az angol jogot mentette meg a római jogtól, Werbőczy a magyar jogon kívül megmentette a magyar nemzetet is az elpusztulástól.*

III.

Werbőczy jelentősége páratlan a magyar magánjog tudományának története szempontjából is.

Helyesen mutatott rá Illés, hogy a Hármaskönyv kiindulópontja magánjogi irodalmunknak is.²¹⁾ Werbőczy nemcsak lehetővé tette jogunk tudományos művelését, hanem ő vezette azt be. A Hármaskönyv az első nagyjelentőségű tudományos-munka magánjogi irodalmunkban. Tehát nemcsak kodifikációs munkát, hanem elméleti jelentőségű, tudományos mű. Werbőczy előtt a Kovachichok kutatásai révén csak egy kis értekezésről tudunk, amely az elévülésről szólt, és amelyet, sajnos, nem ismerünk.

Hogy a Hármaskönyv elméleti tudományos munka, az — mint fentebb már rámutattam — kitűnik nemcsak abból, hogy a magyar jog történeti kialakulását is vizsgálja, és hogy az egyes kérdésekkel kapcsolatban fennálló különböző véleményekkel szemben tudományos érvekre támaszkodva állást foglal,, hanem elsősorban abból, hogy *Werbőczy nem elégszik meg a fennálló tételes jogszabályok feldolgozásával, hanem tisztában van azzal, hogy a merőben tételes jogtudomány contradictio in adjecto, hogy a jog megismerésének a tételes jog körén felülemelkedő, metajurisztikus előfeltevésekből kell kiindulnia*

²¹⁾ Illés: op. cit. 686. 1.

Werbőczy nemcsak ismerteti az ő korában életben volt tételes jogot, hanem azt jogfilozófiai alapra helyezi, egyetemes világ-Képbe illeszti be, kapcsolatba hozza az általános emberi igazságokkal.

A Hármaskönyv és különösen annak Prológusa, nemcsak tételes jogi, hanem jogfilozófiai munka is. A Hármaskönyv világnézeti alapon áll. Ebben látom én Werbőczynek mint jogtudósnak nagyságát. Werbőczy megérezte azt — amiről én is meg vagyok győződve — hogy a tételes jog sem művelhető másképen, mint jogfilozófiai alapon, világnézeti síkon, beleillesztve egy határozott világnézeti képbe. „Ein Jurist, der nichts mehr, denn ein Jurist ist, ist ein arm Ding“ — mondja Luther. „Jurisprudencia est divinarum ac humanarum rerum notitia^u. A történeti iskola, az „unphilosophises Zeitalter“ jogtudománya megtanított bennünket arra, hogy a jogtudomány, ha a világnézeti síkból kiemeljük, sekélyes relativizmussá, üres formalizmussá lesz.

Mi volt az a világnézet, amelyen a Hármaskönyv alapszik?

Ruber József Werbőczy gondolatvilágáról írott kitűnő tanulmányában helyesen mutat rá arra, hogy Werbőczy gondolatvilágát az a tény határozza meg, hogy a középkor és az újkor határmezsgyéjén élt.²²⁾ Ez a magyarázata annak, hogy *jogszemléletében találunk középkori, azaz skolasztikus, keresztény és univerzalisztikus elemeket és találunk újkori, azaz humanisztikus, profán és individualisztikus elemeket is. Werbőczy a két világfelfogás között fennálló ellentéteket igyekezett áthidalni, főtörekvése arra irányult, hogy a középkor és az újkor jogszemléletét egy magasabb szintézisbe foglalja össze.*

Werbőczy világnézetének az alapja a középkor világnézete, amelyet Szent Ágoston, aquinóit Szent Tamás és Chrysostomus a görög filozófia és főleg Aristoteles befolyása alatt épített ki⁷ és amelynek a Péter szikláján épült egyetemes egyház adott tekintélyt. Ez a világnézet a tekintély elvén nyugodott, theocentriféül^t és univerzális jellegű volt, s jogszemléletében a jogot az istenség fogalmára vezette vissza. E szerint a világfelfogás szerint a *lex aeterna*, amely nem más, mint a világot kormányzó isteni ész, a *ratio divinae sapientiae*, áll szemben egyrészt a *lex-naturalíssal*, amely az észnek megfelelő©- emberi magatartást szabja meg, és amely a *lex aeternával* nem állhat ellentétben,

²²⁾ Így Ruber: Werbőczy gondolatvilága. Minerva. 1923. évf. 103. 1.

másrészt a lex humanaval, amely a külső kényszer alkalmazásával tartja vissza a rossztól azokat, akik önmaguktól, nem tartózkodnának tőle.²³⁾

Az emberi törvény azonban csak akkor köti lelkiismeretünket, ha igazságos.²⁴⁾ A földi állam is alá van vetve az ember túlvilági üdvét szolgáló egyháznak.

Werböczy világnézetének azonban csak az alapja a középkor univerzális theizmusa. A középkor vége felé már kezdett utat törni magának az a felfogás, amely a világi hatalmat függetlennek tartja az egyházi hatalomtói, és így a jogfilozófiai és politikai gondolkodásnak elváltását készíti elő a teológiától. Ebből a felfogásból, amelynek Marsilius Patavinus, Nicolaus Cusanus és Occam az előfutárjai, és amely Dantén, Duboisn, a tyrannomachokon vagy monarchomachokon (Buchanan, Június Brutus, Althusius János), Morus Tamáson, Machivellin és Bodinen át a XVIII. század természetjogi iskoláig és a francia forradalomig egyenes vonalban halad, Werböczy már sokat vesz át. Ez az újkori világnézet individualisztikus jellegű, a társadalmi szerződés és a népszuverenitás gondolatán alapszik, a jogot már nem az istenség gondolatára alapítja, hanem az ordo naturálisra.

A középkor jogszemlélete jut kifejezésre Werböczynek abban a megállapításában, hogy az emberi törvénynek csak addig van ereje, amíg az istenitől nem különbözik (Prol. 6. c. §. 5.), az emberi törvénynek az isteni törvényből kell erednie (§. 7.), az emberi törvény Isten ajándéka (§. 4.). De már az újkori felfogás csillámuk át Werböczy ama tételén, hogy a törvényt ember találta ki (ibid). Hogy ki, azt nem tudjuk. Egyesek szerint Mózes, mások szerint Cecrops, Solon, Phoroneus, Minős, Rhadamantus, Lycurgos, Trismegistus, Zoroaszter.

Ugyanúgy a középkor világnézetéből meríti Werböczy az *igazságosság* fogalmának meghatározását, amely Aristoteles definícióján alapszik és azonos az Ulpianustól az Institutiók I. könyve 1. címének 1. mondatában felvett meghatározással: *Justitia est constans et perpetua voluntas, jus suum unicuique tribuens.*²⁵⁾

²³⁾ Ruber: op. cit. 105. 1.

²⁴⁾ Summa Theologica. I. II. qu. 93. és 95.

²⁵⁾ ibid. qu. 96. a. 4.

Az igazságosság kétféle: természeti és törvényi. Az előbbi az az állandó és örökké tartó akarat, amely mindenkinek a maga jogát megadja, az utóbbi a törvény amely gyakran változik.

Ugyanígy a középkori jogelméletnek felel meg a *jog fogalmának meghatározása* is, amely Werbőczynél nem formális, hanem materiális elemeken épül fel. A jog nem hatalmi szó, hanem a jogeszmé szolgálatában álló normarendszer, amelynek alapja az igazságosság. Az igazságosság erény, a jog ennek az erénynek a végrehajtója. A jog a törvényes parancsolatok gyűjteménye, amelyek bennünket a jónak és az igazságosnak követésére, vagyis hasznosságra, méltányosságra vagy az igazságot jelző valóságra szorítanak (Prol. 2. c. §. 2). A jog kétféle: közjog és magánjog. Az utóbbi viszont, amely „az egyes emberek hasznára néz”, háromféle: természetjog, nemzetek joga és polgári jog (ibid. §. 3.).

A *természetjogot* is a középkori felfogással egyezően fogja fel Werbőczy. Ez egyrészt „minden nemzettel közös, azért, mivel mindenütt természeti ösztönnél fogva és nem valamely rendelésnél fogva áll fenn, amelyre a természet tanít és tanított meg minden állatot” (ibid. §. 4.), másrészt „azonos azzal, ami Mózes törvényében és az evangéliumban van megírva” (ibid. §. 5-). Ez más szóval azt jelenti, hogy Werbőczy a középkori felfogással egyezően azonosítja a *lex aeternat* a *lex Deivel*, vagyis krisztianizálja a természetjogot.

Végül a középkor szellemvilága jut kifejezésre Werbőczynek a *törvényről* és az *államról* adott meghatározásában is. A törvény — szerinte — az a végzés, amely a tisztességet parancsolja és az ellenkezőt, a tisztességtelent tiltja (6. c. §. 2.). Az állam tekintélyét sem ismeri el feltétlenül, hanem csak annyiban, amennyiben honorálja a keresztyén erkölcs követelményeit. Ennek az a magyarázata, hogy habár a középkor a tekintély kora, az államban megszervezett legerősebb fizikai hatalom előtt nem hajlott meg feltétlenül, és igazságosság nélkül az államot csak szervezett erőszaknak tartotta, amelynek erkölcsi jelentősége nem nagyobb egy nagy rablóbanda (*grandé latrocinium*) jelentőségénél.

Az első pont, ahol Werbőczy a középkori jogszemlélettől már elhajlik, nézetem szerint a *szokásjogról* és annak jelentőségéről vallott felfogása. Irodalmunk s Ruber is középkori sajátosságot lát abban, hogy a szokásjognak Werbőczy a jog

egyéb nyilvánulási formáival szemben nagyobb jelentőséget tulajdonít. Ebben íróink felfogását nem követhetem. Werbőczynek a szokásjogról a Prológus 10—12. címében kifejtett elmélete, amelyet a Prológus legértékesebb és “legeredetibb részének tartok, már az újkor bélyegét viseli magán. Különösen kifejezésre jut ez abban, hogy a szokásjog kötelező erejét a consensus populi-ra vezeti vissza, és hogy nem követeli meg az ismételt cselekvést a szokás megállapításához (Prol. 10. c.' §. 7.). A szokás Werbőczy szerint a legerősebb jogforrás, nemcsak törvényt magyarázó, hanem törvényt pótló és törvénytrontó ereje is van (12. a), érvényességének alapja nem a törvény kifejezett vagy hallgatólagos elismerése, hanem megfordítva, a törvény jogforrási ereje nyugszik a szokásjogon. Talán nem tévedek ha a consensus populi követelményében a társadalmi szerződés gondolatának és a népfelség elvének csíráját vélem felfedezni.

A másik pont, ahol szintén az ébredező újkor jogszemléletének felcsillanását vélem Werbőczyben feltalálni, a *fejedelmi hatalom átruházott természetéről* vallott felfogása. A királyi hatalmat Werbőczy éppúgy, mint minden hatalmat, a néptől származtatja, s bár a nép fogalmát a nemességre korlátozza (4. c.); e tanításában mégis a népfelség elvének válik első harcosává és a szent korona speciálisan magyar tanának megalapozójává (3. c. §. 6.).

IV.

Werbőczynek és Hármaskönyvének nem csak a magyar magánjog történeti fejlődésének szempontjából és nem is csupán a magánjogtudomány fejlődésének szempontjából van jelentősége, hanem nagy jelentősége van *a mai tételes magyar magánjog szempontjából is.*

Grosschmid legutolsó klasszikus művében, amelyben párhuzamot von Werbőczy és az angol jog között, szomorúan állapítja meg, hogy „árok, árok, de mély árok“ választja el a Hármaskönyvet a 48-at követő idők nemzedéke és mai magánjogunk között.²⁶⁾ S valóban megállapítható, hogy a *Hármaskönyv joga sokkal közelebb áll a mai angol joghoz, mint a mai magyar joghoz.* Ennek oka az, hogy a mai angol jog is

²⁶⁾ Grosschmid: Werbőczy és az angol jog. 1928. 430. 1.

megtartotta sok tekintetben rendi alapjait, rendi jellegű intézményeit, és hogy Angliában a nemzeti gyökerű, középkori hűbéri jogrendszer a polgári jogegyenlőségen, a pénz és hitelgazdaság és a szabad forgalom alapelvein alapuló modern jogrendbe nem — mint nálunk vagy általában a kontinensen — a jogfejlődés folytonosságának a megtörésével ment át, hanem megszakítatlan, egyenes vonalban fejlődött és a hűbéri rendszer formáinak megőrzésével alkalmazkodott az új társadalmi és gazdasági élet kívánalmaihoz.

Valóban meglepő a hasonlóság a mai angol jog és a Hármas-könyv joga között, mégpedig különösen az ingatlanjog és az öröklési jog terén. Elég etekintetben utalni a zálogvisszaváltási perekre (action to redeem, action for redemption, redemption suit), amelyek mind a régi magyar, mind a mai angol jogban feltalálhatók; a zálogos telek ingó minőségére; a „pignus sápit“, a záloghoz hozzárokonítás elvének érvényesülésére; az ingó és ingatlan öröklés közötti elkülönülésre az angol jog és Werbőczy szerint, ami azonban mégis kevésbé volt merev a régi magyar, mint a mai angol jogban; a haereditas fogalmára, amely mind Werbőczynél, mind a mai angol jogban, nem az örökhagyó jogainak és kötelezettségeinek összeségét, hanem csupán az ingatlan vagyont foglalja magában; a „levágott jogosultság“ (limitation, remainder after an estate tail) fogalmára, amely az átruházó kezéből az átvevőnek magvaszakadásiglan (usque ad defectum seminis) kibocsátott jószágot (jogosultságot, tulajdonjogot) jelenti; a „Base Fee“ (alacsony hűbér) intézményére; az „örököst jelölő kitételek“ nélkül való tulaj donátruházására; a vallólevelek stilbeli jellegére; a Szentkorona és az angol korona főtulajdonjogára; a creativitási szövedékre az angol jogelméletben; (hogy minden birtoklási jogkör, kivéve a koronáét valamely szélesebb jogkörből [superior estate] van kihatva s „ezzel creálva“ [created on of it], vagyis minden ember tulajdonát egy felsőbbnek kezéből bírja); Grosschmid klasszikus fejtegetéseire az „örökségek örökségéről“, a testi és tetetlen örökségről, az örökségesített (ingatlanosított) ingókról a régi magyar és az angol jogban, a domínium possessoriumról és a domínium successoriumról, a lénytani és a spekulatív birtokjogi rendszerről, a literae acquisitionalesről, a limitatorról és az inscriptióról, stb.

Annak, hogy Werbőczy és a mai jog között oly mély szakadék van, az a magyarázata, hogy az 1848. évi törvényhozás

teljesen lerombolta régi jogunk három nagy alapintézményét: az adomány rendszert, az ősiségét (1848. XV. te.) és az úrbériséget (1848. IX.), és ahelyett, hogy a jogfolytonosság szellemében fokozatosan átalakította volna a régi jogrendszerünket modern jogrendszerre, tabula rasat csinált. Ez sem lett volna baj, ha törvényhozásunknak idje lett volna a romok helyébe az új jogrendszer épületét megépíteni. Ha ezt megengedte volna a sors, ezt az új épületet nyilván nemzeti alapokon, a régi hazai jog nemes anyagának felhasználásával alkotta volna meg. Az 1848. XV. te. valóban utasította is a minisztériumot, hogy új polgári törvénykönyvet dolgozzon ki és terjessze azt a legközelebbi országgyűlés elé. Sajnos, azonban a magyar nép tragikus sorsa itt is érezte hatását. Törvényhozásunk hamarabb végezte el a lebontást, semmint az építéshez hozzáfoghatott volna. A lebontás következtében előállott légüres térbe benyomult az osztrák jogrendszer, és az abszolutizmus kora alatt az annyira begyökerezett egész jogéletünkbe, hogy a régi alapokon jogrendszerünket továbbépíteni többé nem volt lehetséges.

Nem eléggé sajnálható, hogy új jogrendszerünk régi, nemzeti alapokon nyugvó jogrendszerünkötől így elszakadt. Ilyen éles szakítás a régi joggal sehol másutt nem következett be. Nem is beszélve az angolszász és a skandináv államokról, ahol ilyen szakítás egyáltalában nem következett be, nem volt oly erős a szakítás a román népeknél sem, ahol az átalakulás forradalmi úton ment végbe. Így a Code civil például nagy mértékben támaszkodik az észak francia coutume-ökre, különösen Paris és Orleans szokásjogi intézményeire, úgyhogy a francia törvényhozás ma több germán elemet és kevesebb római jogi elemet tartalmaz, mint a német jog. A németalföldi ptk. is, mely szintén a román jogcsaládhoz tartozik, bár 1809—1810-ben. ott is erőszakkal a Code civilt léptették életbe, sok vonatkozásban viszatért a germán és római jogi elemekből álló régi roman-dutch law-hoz. Ez áll a spanyol jogra is, amely ugyan szintén a Code civil befolyása alá került, azonban a régi szokásjogokból, a fuero-kból számos elemet megőrzött, sőt odáig ment, hogy az 1889. évi ptk. a fuero jogát mint partikuláris jogokat nem is szüntette meg, hanem úgy rendelkezett, hogy a ptk. külön függelékeként tétessenek közzé a fuero törvények mindazon szabályai, amelyek végleg érvényben maradnak. Még Oroszországban és a szláv népeknél sincs oly mély árok a múlt és a jelen között,

mint nálunk, és az orosz „Szvod Zakonov“ is közelebb áll a régi szláv törzsi jogokhoz, mint a mai magyar jog Werbőczyhez. Talán a jogi műveltségben elmaradt balkáni és néhány ázsiai államon kívül egyedül a kongresszusi Lengyelország jogfejlődése hasonlítható legjobban Magyarország jogfejlődéséhez, mert ott is a Code civilen alapuló modern jog és a régi jog között alig van kapcsolat. Ezenkívül hasonlít még a magyar jogfejlődéshez a török fejlődés is, mert az 1869—76-ban készült „medzselle jahkam“ helyébe a török köztársaság 1926-ban egyszerűen átültette a két svájci kódexet.

Sajnos, alig tudott valamit megmenteni a régi magyar jogból az 1861. évi Országbírói Értekezlet is. Emiatt az Országbírói Értekezletet és a kiegyezést megelőző korszak jogászait a későbbi jogtudósok szigorú bírálatban részesítették. Pedig ritkán volt bírálat olyan igazságtalan, mint ezeknek a jogtudósoknak a bírálata! Az Országbírói Értekezlet mindent elkövetett régi jogintézményeinknek a lehetőségéhez képest megmentése érdekében s ez volt a törekvése a kiegyezési korszak jogászainak is. *Akik ezt megakadályozták, akiket ezért a felelősség terheli, azok kizárólag a gazdasági köreink voltak.* Ezek a gazdasági körök már az októberi diploma kibocsátásakor (1860.) hangsúlyozták a teljes szakítás szükségességét régi jogunkkal. Ezek a körök az Országbírói értekezlet munkájával, a jogfolytonosság elvi helyreállításával nem voltak megelégedve. Nézetük szerint az általános polgári törvénykönyv, az osztrák váltójog és különösen a büntetőtörvény, amelyet félretettek, a gazdasági élet feltételeinek jobban megfelelt, mint a magyar törvénytár, a magyar váltótörvény és a szokásbeli büntetőtörvény. „Habár a magyar fajnak sokszor szemére lobbantott öntúlbecsülést figyelembe vesszük is — írja a pest-budai kamara — mégis azon nagyszámú kitűnő és józan férfiakról, kik törvénykezésünk újrászervezésénél közreműködtek, föl sem tehetjük, hogv ők a magyar törvényeket általában jobb és időhöz mértebbnek tartották, mint az osztrák kormány által octroiáltakat; nekik a közvélemény által reájok hatott nyomásnak engedniök kellett; mert arról volt szó: az elvesztett jogtért visszanyerni s onnét mindent kiirtani, mely azon gyanút ébreszthetné, hogy annak magja nem alkotmányos hatalom közvetkeztében s nem magyar kéz által ültettetett.“

„A corpus iuris iránti legőszintébb kegyeletünk mellett — folytatja a kamara — meg kell vallanunk: hogv az a mai fogai-

mákat egyáltalában nem elégti ki s a máj jogviszonyoknak meg nem felel. Kis városaink egyikének bírása irányában teli vagyunk csodálkozással, kinek 35 évi hivataloskodása alatt egyetlen eset sem fordult elő, melyben ő magának a corpus iurisból tanácsot) ne tudott volna kérni... de gyanúnk van reá, hogy felei patriarkális együgyüségé mellett a józan ész is elegendő volt arra, hogy a bíróság elé vitt pereket elintézhesse. A corpus iurisnak eltekintve államjogi tartalmától, alkotmány-levelünkéből (magna charta), a pragmatica sanctiotól s mind, ami ezzel kapcsolatban van s melyekhez minden magyar rendületlenül ragaszkodik, megbecsülhetetlen történelmi értéke van mindazokra nézve, kik társadalmi álláspontunk s műveltségi fokozatunk fejleményei tanával foglalkoznak, de a magánjogi határozatok az újabb idők kívánalmainak semmi tekintetben sem felelnek meg többé s mai nap egy művelt állampolgár mást követel... Követel magánjoga védelmére egy határozott s bizonyos rendszer által képletezett törvényt, követeli a törvénynek lelkiismeretes alkalmazását s a bírói ítéletek gyors foganosítását... követeli, hogy a bíró tevékenysége elutasíthatatlan szabályokhoz köthessék ... egy általános emberiségi méretekhez illő büntetőjogot...²⁷⁾

Hogy a kiegyezési korszak jogászait mennyire nem terheli a felelősség azért, hogy jogunk ennyire elszakadt történelmi gyökereitől, arra nézve a legjobb bizonyíték az, hogy mikor Hódossy Imre az 1871. évi jogászgyűlésen azt javasolta, hogy vegyük át az egész optk-t, javaslata mellett mindössze egy szavazatot kapott.

Mai tételes magánjogunk és Werbőczy Hármaskönyve között tehát „mély árok“ tátong. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez az árok tökéletesen elszakította egymástól a két jogrendszert. A Hármaskönyvnek mai tételes jogunk szempontjából is van jelentősége. Ebből a szempontból a Hármaskönyv szabályait három csoportra oszthatjuk: 1. *Vannak oly szabályai, amelyek ma már teljesen elvesztették jelentőségüket és csupán történelmi értékük van.* 2. *Vannak szabályai, amelyek genetikai, eredetszerű előzményei egyes mai jogintézményeinknek.* 3. *Vannak végül olyan tételei is, amelyek ma is hatályban vannak.*²⁸⁾

²⁷⁾ Pest-budai kamara. 1860—62. 311. 324. 1.

²⁸⁾ 1. erre vonatkozólag Grossschmid klasszikus fejtegetéseit. Jogszabálytan. 633 és köv. 1.

Ad. I.

A Hármaskönyv legtöbb szabálya az első csoportba tartozik. Ide tartoznak a nemesség előjogaival kapcsolatban álló szabályok, az önjoguságra és a cselekvési képességre vonatkozó legtöbb személyi jogi szabály, az apai hatalomra és a gyámságra vonatkozó legtöbb családi jogi szabály, az adományrendszer és az úrbériség szabályozása, az ősi vagyon elidegeníthetlenségével kapcsolatos szabályok, az egész régi törvénykezési eljárásunk, stb.

A Hármaskönyvnek ezek a már hatályban nem levő szabályai sem vesztették el egészen mai jogunk szempontjából jelentőségüket. Ezek a szabályok is tanúságot tesznek jogalkotásunk szelleméről és így mai jogszabályaink magyarázatánál figyelembe kell azokat vennünk. Mert igaz ugyan, hogy régi és mai jogunk közt igen mély szakadék tátong, a *régi magyar jogot és az újat mégis lehetőleg egységesnek kell tekintenünk* s abból kell kiindulnunk, hogy a régi, ma már hatályban nem levő jogintézményeinkben megnyilatkozó szellem, amennyiben a változott viszonyok megengedik, ma is irányadó. Így pl. a II. r. 9. és 10. címeiben a Hármaskönyv felállította azt a jogelvet, hogy a királyi privilégium szerzett magánjogokat nem érinthet. Ebben kifejezésre jutott a magyar törvényhozónak az a felfogása, hogy „a közhatalomnak bár jogos, de egyesek megszerzett jogaira káros intézkedései esetében... egyéb előfeltételek fennforgása mellett a károsultnak kártalanítás jár vagy járhat akkor is, ha a törvény erről különösképpen nem rendelkezett.”²⁹⁾

Werbőczy Hármaskönyve nem a szülői, hanem a családfői, patriarkális hatalom alapján szervezi a családot, amely a fiági szervezeten (agnatio) nyugszik (I. r. 118. c). Az apai hatalom a Hármaskönyvben közelebb áll az apa érdekében fennálló római patria potestashoz, mint a gyermek érdekében fennálló germán mundiumhoz, mert bár az elidegenítés és az élet-halál jogát a Hármaskönyv már nem ismeri el, az apát mégis feljogosítja arra, hogy fiát vétke szerint fenyíthesse, szabadságától megfossza és túszul is adhassa (51. c. 5. és 8. §.). Vagyoni tekintetben viszont az apai hatalom a Hármaskönyv szerint abban nyilvánul, hogy a fiú a közös ősi javakról nem rendelkezhetik, még azokban a

²⁹⁾ Grosschmid: op. cit. 707. 1.

szükségesetekben sem, melyekben az apa azokat elidegenítheti. Sőt az apai ingókról sem rendelkezhetik, halál esetére sem, kivéve mégis a peculium castrenset és quasi castrenset (I. r. 51. c. 9. §.).

Az önjogoság feltételei és fokozatai is másképpen voltak szabályozva régi jogunkban, mint most. A törvényes kort a gyermek a 12. évvel érte el. Ez annyit jelentett, hogy ettől kezdve perbeli fél lehetett, ügyvédet vallhatott, tehát a jogi forgalomban részt vehetett. A leány a 14., a fiú a 16. évvel záloggal biztosított adósságot is vállalhatott, és a leány a 14., a fiú a 18. évvel ingóiról is rendelkezhetett. A leány 16. éves korában a fiú 24. éves korában lett teljes korúvá és ettől kezdve rendelkezhetett ingatlanairól is (I. r. 111. c). A kiskorúak ingatlan bevallásaikat teljes koruk eléréséig meggondolatlanság címén visszavonhatták (I. r. 128. c).

A teljes kor azonban nem tett önjogúvá. Viszont önjogúvá lehetett válni a teljes kor elérése előtt is. A nő mint hajadon férjhezmenéséig korára való tekintet nélkül apai vagy gyámi hatalom alatt állott (I. r. 29., 91., 92., 112. c. 1. §.), férjhezmenése után pedig bizonyos tekintetben a férj hatalma alá került. A fiú is, amíg akár büntetésképpen, akár az apa beleegyezésével kötött házasság folytán (I. r. 51. c. 1. §., 54. c. 1. §.) az osztályt meg nem ejtették, apai hatalom alatt maradt, sőt nemcsak ő, hanem a nem emancipált fiú gyermekei is (I. r. 51. c. §. 2.). Az önjogoság feltétele tehát nem a kor, hanem a családfői emancipáció (osztály vagy férjhezadás) volt.

A törvényes korú fiút atyja már bizonyos vétségi esetekben osztályra kényszeríthette a családi köztulajdont képező (ingatlan) javakban (I. r. 52. a), és megfordítva bizonyos esetekben ő is vétkes atyját (I. r. 53. c).

Gyámot halála esetére az apa szintén csak nem törvényes korú fiának rendelhetett (I. r. 56. c. 1. §.) *s gyámságot, kivéve a nőket, általában csak a nem törvényes korúak felett lehetett gyakorolni* (I. r. 113. c, 114. c, 115. c. 5., 6. §. kivétel a 112. c. 2. §.). *A törvényes korúak teljes korúig csak gondnokság alatt állhattak* (I. r. 124. c. 2. és 3. §.), de ezek is csak abban az esetben, ha ezt a törvényes korú kiskorú maga nem ellenezte. A gyámság egyébként az öröklési jogi rendet követte. Végrendeleti és törvényes gyám hiányában helye lehetett gyám-kirendelésnek is (I. r. 115. c. 1. §.).

Utóörököst is csak nem törvényeskoru fiának rendelhetett

az apa és ekkor is csak arra az esetre, ha a fiú törvényes korának elérése előtt hal meg (III. r. 30. c. 4. §.).

Az atyai hatalom az emancipáción (osztály és férjhezadás) kívül az apa halálával és abban az esetben szűnt meg, ha az apát büntette miatt vagyonelkobzással büntették (I. r. 56. c. §. 2.), kivéve mégis, ha az apa maga is atyai hatalom alatt állt, mikor is az apa halála az atyai hatalmat nem szüntette meg. Szünetelt az atyai hatalom az apa fogsága alatt (I. 56. c. 3. §.).

Másképen voltak szabályozva a Hármaskönyvben mint ma, a gyámságra alkalmatlanság esetei (önjogúság elvesztése, infamia juris, vagyon elkobzásra ítélet, ősi vagyonból tékozlás, I. r. 121. a), a gyámság alóli mentesség esetei (gyermek nagy száma, távol lakás, katonai és közhivatal, 60 éven felüli és 24 éven aluli kor, stb. I. 122. a), azok az esetek, mikor a gyámot vétkesnek vagy gyanúsna kell tekinteni (I. 123. c), a vétkes gyám elmozdítása, a kétszeres kár megtérítésére való kötelezése (I. r. 123. és 124. c.) és a gyámi felmentvény megadása is.

A Hármaskönyvnek az önjogúságra és a cselekvési képességre valamint az apai hatalomra, a gyámságra és gondnokságra vonatkozó szabályai nem egyszerre, nem 1848-ban vesztették el hatályukat, mint a Hármaskönyv más szabályai, pl. az adományrendszerre vonatkozó szabályok, hanem *elmúlásuk lassú fejlődés eredménye volt*. 1715. óta fokozatosan alakult át mind a személyi, mind a családi jogunk. Ebben az évben ugyanis az önjogúság, a cselekvési képesség, az apai hatalom és a gyámság szabályozásának új korszaka vette kezdetét. Az 1715. LXVIII és az azt követő törvények (1723. CV, 1723. CXI, 1765. XXVI, 1792. XVII, 1802. XXI. te. stb.) a német gyámállam szellemében reformálták át gyámjogunkat, és a súlypontot többé nem az apai patria potestasára, hanem a gyermek érdekére fektették. A család elvesztette patriarkális szervezetét. Az 1715. LXVIII t. c. ki-mondotta, hogy a gyámság a törvényes korú kiskorura teljes-korúságáig kötelező, és addig ingó javairól is rendelkezhetik. Az 1792. XVII. és az 1802. XXI. t. c. pedig elrendelte, hogy a kiskorúak bármely őket kötelező jogügyletet csak törvényes képviselőjük hozzájárulásával köthetnek. Ez a fejlődés az 1877. XX. tc.-el ért véget, amely aztán végleg szakított mind a Werbőczy-féle nemzeti-római jogelvekkel, mind a XVIII. századbéli törvényhozásunk által behozott osztrák-német jogelvekkel, és különösen a szász és az olasz ptk. hatása alatt családi és személyi

jogunkat teljesen új alapokra helyezte. Behozta többek közt a szülői haszonélvezeti jogot és a családi tanácsi intézményt is, és ami igen sajnálatra méltó, nem is tett kísérletet arra, hogy ezeket az új intézményeket jogrendszerünk egyéb ágaival, pl. az öröklési joggal összhangba hozza.

Amint a Werbőczy korabeli személyi és családi jog legtöbb szabálya, úgy birtokjogunk szabályai is, különösen azok, amelyek az *adomány rendszerre* és az *úrbériségre* vonatkoztak, szintén a Hármaskönyv antikvált szabályai közé sorolandók.

A királyi adományrendszert ugyan kifejezetten nem szüntette meg az 1848-as törvényhozás, azonban a közfelfogás az volt, hogy az 1848. XV. t. c. azt is megszüntette.

A *királyi adomány rendszer* lényege az volt, hogy a megkoronázott király közérdekben teljesített szolgálatok jutalmazására és közszolgáltatások teljesítése fejében földbirtokot adományozott. Ez a hűbéri rendszerben gyökeredett ugyan, de a nyugateurópai beneficiumok, feudumok rendszerétől abban különbözött, hogy nem magánjogi, hanem közjogi jellegű volt. Alapja volt a *ius regium*, a Szent Koronának az ingatlanra vonatkozó joghatósága, vagyis az a jog, hogy az ingatlan magszakadás vagy hűtlenség esetében a Szent Koronára visszaszáll, s a király azt újra adományozhatja.

A királyi adománylevél alapján törvényesen beiktatott adományos a birtokbavétellel és nemine contradicente megszerezte az adományozott birtok tulajdonát, a tulajdonost megillető teljes rendelkezés jogát; a birtokot élők közöttiügylettel elidegeníthette, elzálogosíthatta s azzal halál esetére is szabadon rendelkezhetett (Hk. I. 5. c. 51. c. 9. §., §j. c). Minden rendelkezésének hatálya azonban csak addig állott fenn, amíg a királyi jog a birtokra vonatkozóan akár magszakadás (t. i. az adománylevél szerint részesítettek körének kimerülése), akár hűtlenség miatt fel nem éledt. A *ius regium* feléledése folytán a birtok visszatért a Szent Korona joghatósága alá, a király azt újra adományozta, rá bizván az új adományosra, hogy a királyi adományozásból eredő jogát a *ius regium* alapján (tanquam cessionarius) szükség esetén per útján érvényesítse (peres adomány), vagy pedig újabb adományozás előtt a királyi fiskus indított pert a *ius regium* alapján.

A királyi adománynak kitűnő személyjogi hatása is volt, az t. i. hogy a megadományozott azzal igazi nemessé, a Szent

Korona *tagjává* lett. A magyar közjognak ugyanis sarkalatos tétele volt, hogy a nemesítő hatályú birtokadományozás csakis a Szent Koronával megkoronázott királyt illeti meg. *A királyi adomány rendszerből 1848. után mai jogunkban mindössze csak az maradt meg, hogy a nemességet ma is csak a megkoronázott király adományozhatja.*

Az *úrbériség*, amelyet szintén megszüntetett az 1848. IX. t. c, azokat a jogviszonyokat ölelte fel, amelyek a földesúr és a földesúr hatósága alatt álló úrbéres nép között állottak fenn. A nemesi ingatlan, akár királyi adományképpen, akár más-képpen szerezték: vagy *majorsági birtok* (urasági föld, fundi allodiales, nemes telek, curiae nobilium, fundi curiales) vagy *jobbágytelek* (sessiones jobagionales, fundi colonicales) volt. A jobbágytelek gyűjtőnév alatt jogi minőség szempontjából külön-féle ingatlanokat foglaltak össze. Ezeknek a megkülönböztetéseknek manapság jórészt szintén csak jogtörténelmi jelentőségük van. (Fundí sessionales — extrasessionales; f. urbariales — contractuales; pusztatelek, sessiones desertae; maradékföldek, f. remanentiales; foglalások; irtványföldek, extirpaturae).

A jobbágyok vagy telkes-gazdák (sessionales) vagy zsellérek (inquilini, seldenarii) voltak; azt a zsellért, akinek háza sem volt, liázatlan zsellérnek (subinquilinus) nevezték. A telkes gazda, .aszerint hogy egész, fél, negyed vagy nyolcad telke volt: egész (integer), fél (dimidius colonus), negyed (quartalista) vagy nyol-'Cados (octavalista) volt; azt, akinek nyolcadnál kisebb telke volt, .az úrbéri rendezés során a zsellérek közé vették fel.

A jobbágyföldek tulajdonosa volt a földesúr, a jobbágyföld jobbágytelki minőségét azonban nem szüntethette meg. A földesúr tulajdonjogának igazi értéke azokban a szolgáltatásokban volt, -amelyeket a jobbágy tartozott teljesíteni. A jobbágy tartozásának főrésze a termés kilencede (szőlőből a hegyvám) volt, továbbá •az igás és gyalogmunka (robot).

A jobbágyokat a jobbágytelken felül megillette bizonyos mértékű legeltetés a földesúr legelőjén, fajzási, makkoltatási, gubacs-és vadgyümölcs szedési jog a földesúr erdejében, végül nádlási jog a földesúr nádasában. Már az 1836. VI. t. c. megengedte, hogy a jobbágyok haszonvételeinek megfelelő legelő, erdő, nádas a földesúr birtokából számukra elkülöníttessék. Az így elkülönített legelő, erdő, nádas az úrbéri birtokrendezés során az úrbéres közönség tulajdonába ment át, ha pedig elkülönítés még

nem volt, az elkülönítést az úrbéri birtokrendezés során vitték véghez. így keletkeztek az úrbéri közös legelők, erdők és nádasok. Az urbériség intézménye tehát szintén a múlté ugyan, de az egész jogrendszert a legkülönbözőbb vonatkozásokban átfogó-jelentősége számos kihatásában még mindig nem került le az aktualitások teréről, mert az úrbériekkel rokon természetű, sőt némely tisztán úrbéri jellegű jog és birtokviszony végleges rendezés címe alatt még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek.³⁰⁾

Ad. 2.

A Hármaskönyv azon szabályai közé, amelyek a mai jogintézményeink *genetikai, szerves előzményeinek* tekintendők, kell sorolnunk — Grosschmid szerint — *a törvényes öröklésnek az ősiségen alapuló szabályait*. Ide tartoznak ezenkívül — nézetem szerint — a Hármaskönyvnek más, kisebb jelentőségű szabályai is, például a vétkes gyám elmozdítására, a hűtlen gyám megbüntetésére és a kétszeres kár megfizetésére irányuló *actio popularis* (I. r. 123., 124. a), amely történeti alapja lett a későbbi árvaügyési tisztí keresetnek. Ide tartoznak a Hármaskönyvnek a hűtlenség esetére rendelt jószág- és örökségvesztésre vonatkozó szabályai is, amelyek genetikai alapjai mai jogunkban az. indignitás intézményének; továbbá a Hármaskönyv I. r. 77. c-ben foglalt az a szabály, hogy a fekvő jószágoknak ajándékozói és eladói, azoknak birtokosai ellen keresettel saját személyükben nem léphetnek fel, amely genetikai alapja a mai jog *exceptio rei venditae et traditiae*-jének, vagyis annak a jogelvnek, hogy saját jogérvényes ténye ellen az ember kifogásokkal nem léphet fel; nem különben a Hk. I. r. 74., 75. és 76. címei), amelyek az eladó szavatossági kötelezettségének genetikai alapjai.

Ami a törvényes öröklésnek az ősiségen alapuló szabályait illeti, meg kell jegyezni, hogy a Hármaskönyv különbséget tett ősi és szerzeményi javak között. Az előbbieket, amelyek lehettek ingók, ingatlanok, nemesi, polgári vagy jobbágyi javak, oly dolgok voltak, amelyek a nemző elődtől törvényes öröklés vagy a törvényes öröklést erősítő vagy rendező végintézkedés útján

³⁰⁾ Ebből a szempontból lásd Kolosváry Bálint klasszikus fejtegetéseit a Szladits részéről szerkesztett Magyar Magánjogban. (Dologi jog. 297 és. köv. 1.)

szálltak az ivadéokra. Az ősiségnek, amely lényegileg nem volt más, mint *fideicommissaria substitutio ex lege*, vagyis törvényen alapuló hitbizományi helyettesítés, hármasság hatálya volt: 1. *dologi hatálya*, amennyiben az ősiségen öröklésre hivatott atyafiakat védelemben részesítette az élők közötti elidegenítés ellen és az eladót kötelezte, hogy az eladni kívánt jószágokat megvételre felkínálja az összes osztályos atyafiaknak az öröklés sorrendje szerint (*praemonitio*); 2. *végrendelkezést korlátozó hatálya*, amennyiben az ősi vagyonról végrendelkezni nem lehetett; 3. *törvényes öröklési jogi hatálya*, amennyiben kizárta másnak, mint az ősiségen öröklésre jogosított atyafinak, törvényes öröklési jogát.

Az ősiségből már most a mai jogban elveszett a dologi és végrendelkezést korlátozó hatály, de az ági öröklés intézményében megmaradt a törvényes öröklési jogi hatály. Az ági öröklésnek tehát az ősiség intézménye genetikai, szerves előzménye. Meg kell azonban jegyezni, hogy bár az ősiséget elvileg az 1848. XV. t. c. törölta el. Frank és Grossschmid azt vitatták, hogy ennek a törvénynek nagylendületű szavai nem annyira az ősiség, mint inkább az adományrendszer megszüntetését jelentették. Frank és Grossschmid szerint az ősiséget az 1853. évi nyílt parancs szüntette meg.

Igaza van szerintem Grossschmidnek és Franknak abban, hogy az ősiséget nem az 1848-as törvényhozás törölte el. De már nincs igazuk abban, hogy ezt az 1853-as ősiségi nyíltparancs végezte el. A valódi ősiség eltörlése évszázados lassú fejlődés eredménye volt. Az ősiség lényege — mint azt Frank Ignác helyesen megjegyezte — az volt, hogy az „ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzetiségé“, értvén ezalatt a „jövendőbeli maradékot is“ (I. 264. §.). Az ősiség eredeti alapja tehát a patriarkális családszervezet volt, az ősiségnek is meg kellett ezért szűnnie, vagyis legalább is át kellett alakulnia, mielőtt a fejlődés ezt a családi szervezetet lebontotta. Szerencse még, hogy legalább az egyik hatályát az ősiségnek sikerült a mai jogba átmenteni! Ma már világossá kezdik felismerni, hogy a társadalmi és állami élet alapja nem az egyén, hanem a család, s mesterkélt intézményekkel (Erbhof, Bauerngut, családi birtok, paraszti-hitbizomány, stb.) igyekeznek a család vagyoni létét támogatni. Pedig ezek mind hiábavaló törekvések, mert mind ezek a családnak csupán egy tagját és egy ágát emelik ki, a család többi tagjával, többi ágával nem törődnek, sőt azt

mostohább sorsba döntik. Mennyivel helyesebb volt ennél az. ösiség, amely az egész családot felölelte és megtartotta a ver- és jogközösségben!

Ad. 3.

A Hármaskönyvnek számos olyan szabálya is van, *amely-ma is hatályban van, amely tehát ma is magánjogunkban közvetlenül kútfőül szolgál.*

E tekintetben elsősorban különbséget kell tenni az Optk. alkalmazási területe és az Országbírói Értekezlet hatályossági területe között. Az Optk. hatályossági területén a Hármaskönyvnek csupán a nemességet tárgyaló rendelkezései és különösen a nemesség szerzésére vonatkozó I. r. 4—8. címei vannak ma is hatályban, mert az Optk.-t hatályba léptető nyílt parancs 1. cikke minden a törvénykönyv tárgyaira vonatkozó korábbi szabályt hatályon kívül helyezett.

Más a helyzet az Országbírói Értekezlet hatályterületén. Itt a nemességet tárgyaló szabályokon kívül is ma is közvetlenül kútfő gyanánt szolgál a Hármaskönyvnek számos szabálya, különösen a házassági vagyoni jog és az öröklési jog terén. Így ma is hatályban vannak a Hármaskönyvnek — amint Grosschmid nevezi — a házassági vagyoni jog „*alaptételeire*“ „*alapintézményeire*“ vonatkozó rendelkezései, vagyis amelyek a férj és a feleség vagyoni viszonyait rendezik, amelyek meghatározzák a nő vagyoni függetlenségét a férj irányában (női szabad vagyoni), amelyek a házasságot szükségképpen kísérő vagyoni jog hatásokra vonatkoznak (I. r. 100. és 110. c). Ugyanúgy hatályban vannak a *törvényes hitbérre* (dos) vonatkozó rendelkezései is (I. r. 93—109. c), amelyeket az 1840. XXII. t. c. 85. §. b. pontja, csak a hitbér mennyisége tekintetében módosítottak, és amelyeket a jogszokás később az írott hitbérre is kiterjesztett. Hasonlóképpen hatályban vannak a Hármaskönyvnek az *osztályrakényszerítést* szabályozó rendelkezései, amelyeket az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. r. 7. §.-a a kitagadás eseteinek meghatározása szempontjából hatályukban fenntartott (I. r. 52. és 53. c), továbbá a *putatív házasságból származó gyermekek törvényességét* szabályozó rendelkezései (I. r. 108. c), végül az *özvegyi jogot* (jus viduale) és az *özvegyi öröklést* (succesio vidualis) szabályozó rendelkezései, amelyeken az O. É. csak az özvegyi

jog korlátozására vonatkozóan tett változtatásokat. Ide tartozik még a Hármaskönyvnek számos más szabálya, például azok is, amelyek az *elévülés határidejét* szabályozzák (I. r. 78. a).

* * *

Habent sua fata libelli!

Négyszáz éve annak, hogy Werbőczy nagy mesterünk lehunyta szemét. A világháború kitörésekor volt négyszáz éve, hogy a Hármaskönyv megjelent.

Azóta nagyot változott a világ. Új eszmék jöttek, új nemzedékek nőttek fel és pusztultak el. Az emberiség nagy válságokon és forradalmakon ment át, háborúkat vívott és békéket kötött. Igyekezett mind jobban tökéletesedni és igyekezett mind tökéletesebben berendezni életét. A Hármaskönyv ezeknek a küzdelmeknek, harcoknak tanúja volt. Évszázadokon át uralkodott a magyar jogélet felett, aztán mint ócskaságot lomtárba dobták, majd újból életrekel, s bár megcsönkítva, újból elfoglalta helyét törvénytudóinknak kezében. Megélte, hogy egekig magasztalták és megélte, hogy követ dobtak rá. Megélte, hogy a kötött ingatlangazdálkodást felváltotta a szabad ingógazdálkodás, amely az új jelzáloggal papíron jelképesen még az ingatlant is mobilizálta, és megélte azt is, hogy ez a tökéletesnek tartott szabad ingógazdálkodás a maga karteljeivei és trösztjeivel szintén megbukott.

Vájjon mi lenne a véleménye a Hármaskönyvnek a mi világunkról? Vájjon jobbnak, tökéletesebbnek tartaná-e azt az ő világánál?

Kétségtelen, hogy a világháborút közvetlenül megelőző szabad ingógazdálkodás korában idegennek, elhagyatottnak érezhette magát, és érthetetlenül nézhette ennek a kornak törekvéseit. Ma azonban — azt hiszem — már közelebb érezné magát hozzánk. Ma már mi is látjuk, hogy a Werbőczy korabeli kötött ingatlangazdálkodás a tömegek szempontjából nem volt keservebb, mint a szabad ingógazdálkodás. A kartelek és trösztök kiváltságos helyzete és felhalmozott vagyona ma nem nagyobb rossz, mint amilyen a donációs földesurak helyzete hajdan volt. Ma a jogalkotás megfeszített erővel dolgozik az ingógazdálkodás és a túlfedett hitelélet hátrányainak kiküszöbölésén. Ma már látjuk, hogy hiába igyekezett a modern jelzálogjog mobilizálni az ingatlant, azt fizikai értelemben mozgósítani még sem tudta.

És bár a jelzálogjog repült, nyargalt a papírban, a váltóban, a jelzálog maga, a föld nem nyargalt utána. És ez jól is van így, mert a föld több, mint adásvétel tárgyát képező vagyontárgy. A föld anyaföld, nemzedékeket nevel, mégpedig értékesebb nemzedékeket, mint a könnyebb fajsúlyú tőkés nemzedék.

Mi fog kialakulni ebből a mai nagy küzdelemből, amelyben gigászi erők vívják harcukat egymással a létért? A kialakulásban levő új világ milyen lesz? Ezt ma nehéz megmondani. Egy azonban már bizonyosnak látszik, hogy *ismét közeledni fog Werbőczy világához*. A szabadság elvén alapuló liberalizmus koncessziókat fog tenni a közületi gazdálkodásnak, a szabadság elve a szociális egyensúly elvének, az ingó gazdálkodás az ingatlangazdálkodásnak, a mai jogrend a Hármaskönyvnek.

Ma sokkal közelebb állunk a Hármaskönyvhöz, mint tíz évvel ezelőtt. Habent sua fata libelli.

BÓNIS GYÖRGY:

**TÖRVÉNY ÉS SZOKÁS
A HÁRMASKÖNYVBEN**

A magyar jog történetében a Hármaskönyv olyan kimagasló jelenség, hogy keletkezésének előzményei el is homályosodnak előttünk. „Werbőczyig csak Werbőczyt ismerjük s jóformán Werbőczy után is csak Werbőczyt látjuk“.¹⁾ Pedig a Hármaskönyv hosszas, évszázados küzdelmet zárt le: a törvény és szokásjog harcát.²⁾ Werbőczy műve korfordulóra esik, olyan fordulóra, amelynek megisméltlődését az európai történelem nem igen láthatja többé: a középkornak ősidőktől kezdve egyedül uralkodó jogforrása, a szokásjog trónját veszítette és helyébe lépett az újkor diadalmas ifjú óriása, a törvény. Ezt a küzdelmet, ennek a gigászi államcsínynek előzményeit szeretnők megvilágítani a Hármaskönyv alapján.

Werbőczy aktív résztvevője a törvény és szokásjog harcának, s ő az, aki később e harc döntőbírája lesz. Ha a középkort a szokásjog, az újkort a törvény uralmával azonosíthatjuk, Werbőczy első tekintetre jellegzetesen középkori ember, aki szívvel-lélekkel a szokásjog oldalán áll. Már művének címe is erre utal: Magyarország *szokásos jogának* Hármaskönyve. Ez a jelenség olyan szembeszökő, hogy már sokan említették az irodalomban: Werbőczy szokásjogon az egész magyar jogrendszert érti, vagyis a szokást egyértelműnek veszi a joggal.³⁾ De a szokásjogi címzés nem gátolja meg őt abban, hogy egész törvényeket foglaljon bele szószerint művébe, sőt a végére függesztett ajánlásban még „egészen a királyok végzeményeiből mentettnek“ mondja azt!⁴⁾

Legvilágosabban tűnik ki Werbőczy középkorias felfogása

¹⁾ Illés József: A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában (Budapest 1900), 4. 1. Ennek a találó megállapításnak a szerzője tudományos pályája kezdetén maga is több alapos tanulmánnyal járult hozzá, hogy Werbőczy előtt ne csak Werbőczyt ismerjük.

²⁾ Ennek a szellemi jelenségnek Th. Melicher adott találó nevet, egyébként a nyugati gót személyi joggal foglalkozó művében: *Der Kampf zwischen Gesetzes- und Gewohnheitsrecht im Westgotenreiche.* (Weimar 1930).

³⁾ Grosschmid Béni: Magánjogi előadások (Budapest 1905), 405. 1.

⁴⁾ Schiller Bódog: A Hármaskönyv jogforrástana (Budapest 1902), 37. 1.

a II. rész 6. címéből, amely egyéb vonatkozásban is érdekes. „Tudni kell másodszer, — írja — hogy ámbár országunknak csaknem összes joga eredetileg az egyházi és császári jog forrásaiból származott, mégis ez a mi hazai szokásunk, melyet most a törvénykezésben általánosan használunk, háromféle alapelemből áll. Először az országos törvényekből és végzeményekből. Másodszer az uralkodók kiváltságaiból. Harmadszer az ország nagybíráinak ítéleteiből“.⁵⁾ Itt tehát Werbőczy nemcsak azt állítja, hogy a magyar jog a római és egyházi jogból eredt, ami renaissance-divatú őskutatásnál egyébként nem tekinthető; hanem a hazai szokásjogba belefoglalja alakító tényezők gyanánt *magát a törvényt*, a kiváltságlevelet és a bírói ítéletet is. Ez a felfogás homlokegyenest ellenkezik mai gondolkozásunkkal, de tökéletesen megfelel a középkor eszmevilágának.

A középkori felfogás szerint ugyanis a jog része az erkölcsi világrendnek, s ezt az állam meg sem változtathatja, legfeljebb magyarázhatja, kifejtheti. A jogot az Isten adta az emberiségnek, s ezért szabályait az isteni és természeti jogból kell levezetni. A természetjogot, az igazságot azonban minden becsületes ember megtalálhatja a maga jogérzékében. Ezért „probi viri“ a középkor választott bírái is. Az öregebb, szavahihetőbb emberek nyilatkozata döntötte el, hogy mi a jog. Ennek érvényéhez tehát az szükséges, hogy régi és jó legyen. A törvény felsőbbségének mai rendszerében a kor nem jelent semmit. Régen a régi és jó jogot nem is a törvényben, hanem a szokásjogban találták meg. Ezért hivatkoztak a bíróságok is ítéleteikben a régi és jóváhagyott szokásra. Még új jogtétel megalkotásánál is arra hivatkoznak, hogy az megfelel a régi szokásnak. Az ellenkező esetben az új szabály „nem jog, hanem jogtalanság“.⁶⁾

A szokásnak a középkorban mindenütt egyedül uralkodó jel-

⁵⁾ Sciendum secundo, quod, quamquam omnia fere jura regni huius, originaliter ex pontificii caesareique iuris fontibus progressum habeant: municipalis tamen haec nostra consuetudo, qua in iudiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat. Primo ex constitutionibus et decretis publicis. Secundo autem ex principum privilegiis. Tertio verò ex iudicum ordinariorum regni sententiis. Tr. II. 6. Pr. §. 1—3. — A Hármaskönyv-idézeteket Csíky Kálmán kiadásából közlöm, (Budapest 1894), az ő fordítását felhasználom, de többször módosítom.

⁶⁾ Eckhart Ferenc: Jog és alkotmánytörténet (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman Bálint, 2. kiad. Budapest 1932), 283—285. 1. A törvény és szokás modern felfogásának ez a cikk volt úttörője hazai irodalmunknak.

legét számos adattal bizonyíthatnák. De vizsgáljuk csak közelebbiről a magyar szokást, amelyre törvényeink és okleveleink annyit hivatkoznak.⁷⁾ Talán a legjobban abból tűnik ki ennek a szokásjognak ereje, ha külföldi fórumok nyilatkozatait ismerjük meg. Érdekes például, hogy állt szemben a magyar szokásjoggal a római szentszék, amelynek annyi politikai és jogi kapcsolata volt hazánkkal a középkor folyamán.

Néhány eset meg fogja világítani a szentszék felfogását. Az egyetemes egyházjog nagyszabású kifejlődésének idején, a XIII.—XIV. században az ezzel eltérő szokások meglehetősen rosszalással találkoztak. Murarik Antal idézi III. Lucius pápa nyilatkozatát, III. Béla királyunk korából. Ez a töredék hangsúlyozza, hogy az egyházi férfiakat büntető ügyekben semmi esetre sem Ítélteti, meg más, mint az egyházi bíróság, „még ha a királyi szokás úgy tartaná is, hogy tolvajok felett a világi bírák Ítélnék“. Még a (birodalmi) törvények is szívesen utánozzák a szent kánonokat, kiált fel a pápa, hogyan ronthatná le hát valamilyen szokás ereszből az egyházjogot!⁸⁾

Ugyancsak ellentétes állást foglal el Miklós, ostiai püspök, pápai legátus, a magyar szokásjoggal szemben. Más legátusokhoz hasonlóan ő is bíraskodik Magyarországon az egyházi fórum elé tartozó ügyekben. 1301-ben történt, hogy a szepesi káptalan Pál kalocsai prépostot választotta fejévé s a választás megerősítését kérte a követtől. Ezért Miklós püspök két szepességi plébános útján mindenkit, aki érdekeltnek tartja magát a prépostság betöltésében, megidézett az értesítéstől számított nyolcadnapra; Ez a határidő összeütközött a magyar idézési szokással, amely szerint a megidézettnek a számára kijelölt napnál jóval később is módjában volt a bíró előtt megjelenni. A legátus nyilván az oktávákra céloz, melyeknek folyamán bármikor megjelenhetett az alperes, mikor a magyar jogszokás ellenére idéz.⁹⁾ Kimondja ugyanis, hogy a megjelenést pontosan érti, „nem állván ellen

⁷⁾ Egy tárgyra vonatkozóan szépen gyűjtötte össze a szokásjogra való hivatkozásokat Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában (Budapest 1904, Értekezések a társ. tud. köréből, XIII. 3.)

⁸⁾ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete (Budapest 1938, Értekezések Eckhart F. jogt. szemináriumából, 6.). 107. 1. A korán elhunyt ívaló szerzőnek e pápai oklevélhez fűzött következtetése azonban téves.

⁹⁾ Erre már Hajnik Imre rámutatott: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. (Budapest 1899) 209. 1. 9. jz.

Magyarország szokása“.¹⁰⁾ Hasonló módon idézte meg Álba comest tizedügyben néhány hónappal később.¹¹⁾ A pápai követ nem lett volna köteles a magyar jogot figyelembe venni, mert a szentszéken a kánonjog szerint járhatott el. De e szokásnak az életben kialakult nagy ereje miatt szükségesnek tartotta reá, bár negatív formában, hivatkozni.

A magyar szokást komolyabban figyelembe veszi XII. Benedek egy 1339-i oklevelében. Panaszolja a pápa, hogy a kalocsai érsekség legutóbbi üresedésekor Károly elnézésével egyes világi urak behelyezkedtek. Meg is intette a királyt, hogy ne követeljen olyan jogokat, amelyeket elődei nem gyakoroltak. I. Károly azonban arra hivatkozott, hogy Rácország szakadár királya, az ő nyilvánvaló ellensége a közelben van s ha a kalocsai érsekség területét meg nem védené, a rác azt elfoglalná; de egyébként is régi királyi jog, hogy az uralkodó a megüresedett javadalmak váraiba és birtokaiba behelyezkedhetik és azoknak hasznait élvezheti. XII. Benedek tehát meghagyja az esztergomi érseknek és az egri püspöknek, hogy a „szokásos királyi jogot“ vizsgálják ki, a királynak erre vonatkozó állításait foglalják írásba és jelentésék neki, hogy e jogok sérelme nélkül gondoskodhassak az elárvult egyházmegyéről.¹²⁾

Ugyancsak javadalom betöltése kérdésében támadt nézeteltérés 1374-ben Nagy Lajos és XI. Gergely között. A pápa tagadta, hogy a királynak joga volna a szepesi cisztercita apát kegyúri bemutatására. Egyébként is nagyjelentőségű leiratban fordult az esztergomi és kalocsai érsekhez, és megparancsolta, hogy oktassák ki a királyt jogaira, segítségül híván a magyarországi kánonjogi doktorokat. Nyilván nem fog ugyanis jogtalant követelni, ha kellően értesült a jogi helyzetről. Ajánlják neki, hogy ne csak főurakat és katonákat, hanem jogtudósokat és teológusokat is tartson udvarában, különösen ha a római szentszéket érintő

¹⁰⁾ Non obstante consuetudine Regni Ungarie, per quam dicitur observari, quod nullus ad iudicium evocatus teneatur coram iudice, coram quo vocatus extitit, nisi post lapsum certi temporis a die sibi assignati termini in iudicio comparere. Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. 529. sz.

¹¹⁾ A fentivel megegyező szöveg u. o. II. 539. sz.

¹²⁾ A király állította, hogy ... ex antiquo iure Regio ad Reges Ungarie, qui sünt pro tempore, custodiam et detencionem castrorum et prediorum huiusmodi ecclesiarum vacantium pertinere, et quod ipse in huiusmodi custodia et detencione perfruitur iure regio consueto . . . Theiner Á.: Vetera monumenta historica Hungáriám sacram illustrantia. I. 948. sz.

ügyben intézkedik. Ha azonban a királynak a jog vagy valamilyen jogilag helyeselt *szokás* valamely javadalomban kegyúri jogot biztosít, azt a pápa nem fogja tőle megvonni, hiszen tisztességét gyarapítani, nem csorbítani kívánja.¹³⁾

1457-ben többszörös pápai és küldött bírói ítélet után hivatkozik Máté prépost a magyar főurak és nemesek idézési kiváltságára. Mind privilégium, mind eddig sértetlenül megőrzött szokás alapján megilleti őket az a jog, hogy semmilyen ügyben nem idézhetőek az ország határain kívül. A pápa ezt a római kúria elvi álláspontjával és gyakorlatával ellentétes szokást figyelembe véve a már elintézett ügyet újra magához vonja és három magyar papot, az esztergomszenttamási prépostot, a nógrádi és barsi espereseket bízta meg a fellebezés kizárása mellett történő, végső döntéssel.¹⁴⁾ Ezzel a magyar szokásjog addig nem hallott elismerést és alkalmazást ért el a legfőbb egyházi fórumon.

Ezután már csak kisebb jelentőségűnek, szinte kuriózumnak tűnik fel előttünk egy csanádmegyei pap esete, amelyben a magyar szokás inkább mint enyhítő körülmény szerepel Rómában. Renechey János pap Rómából hazatérve Apátfalván rablók támadásának esett áldozatul, akik ágyában fekvő súlyosan megsebesítették és ingóságait elvitték. Azonban az ottani földesúr emberei elfogták a rablókat s az elrabolt jószágokat is bemutatták a károsultnak. Mikor ezeket felismerte, „annak az országnak a szokása szerint, amelyet romlottságnak lehet mondani“, halálos fenyegetéssel kényszerítették, hogy az úriszéken elítélt tetteseket maga akassza fel. A kegyetlen földesúr nem hajlott János pap könyörgésére, mire életét megmentendő, mégis csak végrehajtotta a halálbüntetést, s ez által irregularitást vont magára. Kérésére azután a csehországi legátus és IV. Sixtus pápa is feloldozza őt az irregularitás alól.¹⁵⁾ Hasonló feloldozást kapott

¹³⁾ Si autem iam dictus Rex de iure vei aliqua consuetudine, que non sit reprobata a iure, in aliquibus beneficiis ius habeat patronatus, de illis nos et eundem Regem vos informetis: quod in illis non denegamibus iuri suo... Theiner II. 284. sz.

¹⁴⁾ Máté szerint .. . Barones et alii regnicole dicti Regni tam ex privilegio quam consuetudine hactenus inviolabiliter observata habent, quod ipsi extra dictum regnum super quacunque re in litigium trahi non possint... Theiner II. 474. sz.

¹⁵⁾ A földesúr . . . iussit, ut iuxta consuetudinem illius patrie, que corruptela dici potest, et que eidem Iohanni incognita erat, latrones predictos manibus suis previa sententia iudicis suspenderet... Theiner II. 628. sz. 1474. jul. 8.

Thabiásy László erdélyi egyházmegyei plébános is halálos ítéletnek még kancelláriai írnok korában „iuxta morem patrie“ törvényt végrehajtásáért.¹⁶⁾

Ezeknek a pusztán jellemzésül kiragadott eseteknek tanulsága, hogy az egyház legfőbb fórumán sem vették semmibe Magyarország szokását, ami egyúttal az egész magyar jogot is jelentette. Mert a szokásjog Werbőczy jogforrástanában magába olvasztja a törvényt. Az idézett címben (II. 6.) elmondja a Hármaskönyv szerzője, hogy kik alkottak törvényt a magyar királyok közül, s ezek közt Szt. Istvánt, Szt. Lászlót és II. Endrét különösen méltatja is. Endre végzeményeit „a magyar nemzet mindmáig szentekként a csillagokig emeli“, hiszen a nemesi szabadságokat biztosítják. A felsorolásban még az *élő király* decretumai is szerepelnek, majd ezt olvashatjuk:

„És jóllehet ezek a törvények, különösen a szentek sorába méltán beiktatott Szent István és László királyokéi, fölötté régi voltuknál fogva már csaknem elenyésztek; minthogy ők egyébként is inkább az isteni, mint az emberi jogról rendelkeztek, a többi következő királyok végzeményei pedig bizonyos cikkeikben megváltoztak és módosultak; mégis a hosszas gyakorlat már több mint száz esztendőn keresztül jóváhagyott szokásjogunkba majd minden boldogult királyunk rendelkezéseiből vett és vitt át valamilyen törvényt“.¹⁷⁾ Eszerint a szokásjogot a hosszas gyakorlat alapítja, ez a gyakorlat pedig szabadon válogat a királyok végzeményei között és viszi át közülük (az élő király törvényeit is beleértve) az alkalmasakat a nemzeti szokásjog egyedül érvényesülő nagy testébe.

Mint művében általában, Werbőczy itt is nemzeti hagyományokat követett. Már 1276-ban olvassuk IV. László egy oklevelében Szent István törvényének idézését. Aki a tizedet csalárdul elvonja, kilenc részt tartozik odaadni és csak egytized részt tarthat meg; „mint a legszentebb István király, mint mondják,

¹⁶⁾ Theiner II. 646. sz. 1479. febr. 3.

¹⁷⁾ Et licet huiusmodi constitutiones ac leges praesertim Sanctorum Stephani et Ladislai regum, qui catalogo sanctorum adscribi digne meruerunt, vetustate nimia iam pene sint abolitae; qui cum et alioquin magis de divina, quam humana lege tractasse dignoscuntur, reliquorumque subsequentium regum decreta, in certis clausulis et articulis mutata variataque habeantur: tamen ex omnium fere ipsorum divorum regum constitutionibus per longum usum aliquod legis in consuetudinem nostram, plus quam per centum annos iam approbatam, derivatum traductumque esse dignoscitur. Tr. II. 6. §. 9.

valaha e tárgyban rendelkezett, s ez az ésszerű szokás tudvalevően mindmáig folytonosan és sértetlenül megtartatott“.¹⁸⁾ Ugyancsak királyi rendelkezést nevez szokásnak az Aranybulla 27. cikke, amikor a nyestbőradónak Kálmán királytól behozott „szokását“ fenntartani kívánja.¹⁹⁾ De később is egybeolvad a nemzeti köztudatban szokás és törvény: az 1439-i országgyűlés rendjei megígérik, hogy az Alberttől kivívott jogbiztosításon felül semmiféle engedmények „szokásba és törvénybe iktatását“ nem fogják kérni.²⁰⁾

A szokásjog mindent magába ölelő egyetemes rendszerié hazánkhoz hasonlóan csak Angliában valósult meg.²¹⁾ A tételes jogalkotás ott is úgy jelent meg, mint a szokás magyarázata, kibővítése és pótlása. Ma is fennáll az a vélelem, hogy a Common Law nem változik törvény által: tehát a bírói gyakorlatnak az új törvényt a régi szokásjoggal összhangba kell hoznia. Számos új törvényt hoz tanács és parlament, míg a XV. században beismerik, hogy ez már nem jogmagyarázat, hanem jogalkotás. Még 1500 körül is azt jelenthették az olasz követek hazájuknak, hogy ha a király régi jogszabályon akar változtatni, minden angol úgy érzi, mintha életét ragadnák el tőle.²²⁾ Mikor az Istentől kapott egyetemes jog helyébe a tételes jog lép, s emberi akarat és világi tanács változtathat már a társadalom alapjain, a középkor letűnt s a parlamenti szuverenitás újkori gondolata jelenik meg.²³⁾

¹⁸⁾ ... prout sanctissimus Rex Stephanus olim circa hoc dicitur statu-
isse, que consuetudo racionabilis hactenus continue et inviolabiliter nossicitur
(sic) observata. Mon. eccl. Strig. II. 44. sz.

¹⁹⁾ Marturinae iuxta consuetudinem a Colomano rege constitutam sol-
vantur. (Corpus Juris). Erre már Joó Gyula felhívta a figyelmet: A magyar
törvény fogalma és Jogi természete (Kecskemét, 1908), I. 137. 1.

²⁰⁾ Promittimus nullo unquam tempore. . . qualescunque in posterum
concessiones nobis tradi seu in consuetudinem et legem adscribi nolle nec
debere. 1439-i rendi decretum; Kovachich József Miklós: Sylloge decretorum.
comitatium I. 58. 1. nyomán id. Schiller i. m. 39. 1. és Ferdinandy Gejza:
A rendi elemek a magyar alkotmányban (Budapest 1907, Értekezések a társ.
tud. köréből, XIII. 9.) 37. 1.

²¹⁾ Bracton fol. 1.: Sola Anglia usa est in suos finibus iure non scripto
et consuetudine... (Woodbine ed. New Haven 1915. I.)

—) S. B. Chrimes: English constitutional ideas in the fifteenth century
(Cambridge 1936), 193—195. 1., A. F. Pollard: The evolution of parliament
(2. ed. London 1926), 219. 1.

²³⁾ Pollard i. m. 175. 1.

Az angol szokásjogi rendszer, a Common Law alapjait köztudomás szerint a kiválóan fejlett királyi bíróságok rakták le. Még a XIV. században is úgy fogták fel az új törvényeket, mint bírói alkalmazás révén kifejtendő, általános elveket. Az emberek sokszor nem is tudták a törvény szövegét, s az ítélő - székből nyugodtan inthette le a jogalkotásban résztvett nagybíró a jogmagyarázó ügyvédet: „Ne magyarázd a törvényt, mert mi jobban tudjuk náladnál: mi alkottuk.“²⁴⁾ Még a XV. században is kijelenti Velverton bíró, hogy jogszabály nem léteben a kánonisták mintájára a bírónak is a természetjoghoz kell folyamodnia, hogy tételes jogot alkosson. Egy másik királyi bíró, Scrutton, ugyanekkor nyíltan szembeállítja a bírák nemzeti jogalkotását a parlament osztály-törvényhozásával.²⁵⁾ A szokásjog tehát itt is „a nagybírák ítéleteiből“ származik, mint Werbőczynél.

A magyar szokásjog háborítatlan uralmát is a középkori bírói szervezet fejlettsége magyarázza meg. E szervezet kialakulását Hajnik Imre alapvető művéből jól ismerjük. Megalkotása óta nagy reformok alakították és tették az új idők követelményeinek megfelelővé. Javítottak rajta az Anjouk, Zsigmond és Mátyás, de mindazok a névtelen nagybírák és ítélőmesterek is, akiknek véleményei, sajnos, nálunk nem maradtak fenn úgy, mint Angliában. Az okleveles gyakorlat kibontakozása, a bizonyítási eljárás átalakítása az Anjouk idejében nálunk is hatalmas lendületet adott a szokás jogi fejlődésnek. Talán nem ok nélkül hisszük, hogy a Hármaskönyvben foglalt magyar szokásjog lényegében a XIII. és XIV. században alakult ki a királyi bíróságok gyakorlatában. Ez a gyakorlat jogkönyvet még nem kívánt, egyeduralmát a törvény feltűnése nem veszélyeztette. A küzdelem csak akkor következett be, amikor a tételes jog Zsigmond idején nagyobb igényekkel lépett fel a szokásjoggal szemben.

A magyar törvény története már első keresztény királyainkkal kezdődik.²⁶⁾ „Régi és új uralkodókat utánozván“ egymás-

²⁴⁾ T. R. T. Plucknett eredményei. Ld. Bónis György: Az angol alkotmánytörténetírás tegnap és ma (Klny. Századok 1940, Budapest 1940) 25. 1.

²⁵⁾ Chrimes i. m. 198. 1., Pollard i. m. 251—252. 1.

²⁶⁾ A magyar tételes jog történetével többen foglalkoztak. Joó Gyula lelkiismeretes munkája (fent 19. jz.) több találó megállapítása ellenére sem használható már, mert túlságosan befolyásolta a századforduló közjogi isko-

után hozzák a tanács megkérdezésével decretumaikat a XI. század nagy királyai: Szent István, Szent László és Kálmán. De ezek a törvények szükségképpen kezdetlegesek, első próbálkozások csupán, a frank kapitulárék, az angolszász jog emlékeinek nivóján.²⁷⁾ A XII. században a törvényalkotás megszűnik, s a szokásjog egyedül érvényesül. Amikor a tételes jog újra megjelenik, már a hűbéri kornak megfelelő új alakban és új tartalommal lép a jogélet porondjára. A feltörekvő új társadalmi rétegek, a királyi szerviensek igényeit elégti ki az Aranybulla három kiadása, s ez a decretum már nem a szentistváni értelemben vett törvény, hanem éppen olyan szabadságlevél, mint az egyeseknek vagy városi közösségeknek adott privilégiumok. Ugyanilyen szabadságlevél Nagy Lajosnak 1351-ben kiadott decretuma, az Anjouk törvényhozásának egyetlen emléke is.²⁸⁾ A törvény fogalmának kialakulását az országgyűlés megjelenése segíti elő. Ez a főurakból és nemesekből álló gyűlekezet 1290-ben vesz részt először a törvényhozásban, de rögtön biztosítani akarja magának az államügyek intézését: minden évben össze akar jönni, hogy az ország báróit felelősségre vonja tetteikért.²⁹⁾ 1298-ban már külön tanácskoznak a főpapok a nemességgel, s maguk szövegezik meg a végzeményt, amelyet csak jóváhagyás végett terjesztenek a király és a bárók elé.³⁰⁾ A rendi országgyűlés későbbi kettős felosztásának előképe áll itt előttünk, készen a hatalom átvételére és a törvényhozás gyakorlására. De a rendi próbálkozások megszűnnek az Anjouk

lájának történetetlen szemlélete. A statikus közjogási gondolkozástól figyelemreméltó módon mentes Ferdinandy Gejza, akinek eredményei éppen ezért még ma is nagyrészt helytállóak. Az aranybulla (Budapest 1899) és A rendi elemek a magyar alkotmányban (fent 20 jz.) c. munkáiban nagybecsű új mutatókat találunk a magyar törvény történetére. De az alábbiakban leg-többet Eckhart Ferenc jogtörténeti előadásainak köszönhetjük, amelyek számos új szempontot vetettek fel ebben a tárgyban is. (Budapest 1932, kézirat).

²⁷⁾ Bónis György: Szent István törvényének önállósága (Budapest 1939, klny. Századok 1938, Értekezések Eckhart F. jogt. szemináriumából, 7.) és Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog (Budapest 1939, klny. Regnum 1939).

²⁸⁾ L. ezekre bővebben Ferdinandy: Az Aranybulla c. munkáját és Eckhart F. előadásait.

²⁹⁾ Ferdinandy: Az aranybulla 91.

³⁰⁾ Kovachich M. Gy.: Supplementa ad vestigia comitorum, (1798), 91., 93.

kemény uralma alatt s csak Mária és Zsigmond idején élednek újra.

Máriától 1384-ben az országgyűlés követek útján kéri az Aranybullának és Lajos decretumának megújítását. Ez a megújítás semmiben sem különbözik a szabadságlevelek szokott típusától. De az országgyűlés rohamosan fejlődik: egy év múlva már négy-négy nemest hív össze Mária vármegyénként s még egy évre rá a királynő fogsága idején maguk jönnek össze törvény alkotása végett a rendek, hivatkozva a szentkirályoktól nyert szabadságukra.³¹⁾

A rendi országgyűlés bátorságát a *képviselési elv* elterjedésével magyarázhatjuk. Már Nagy Lajosnál úgy jelennek meg a kérelmezők, mint akik az „ország egyetemességével azonosak“, s ezt a kifejezést ismétlik Mária és később Albert decretumaikban.³²⁾ Zsigmond is „a főpapok, bárók és az ország megyéi által küldött és küldöket teljes hatalommal képviselő nemesekből“ álló gyűlésnek határozata alapján adja ki 1397-i végzeményét. Majd az 1435-i decretumban „főpapjainknak és báróinknak, nemkülönben országunk nemeseinek, kik azon ország-egész testét, a távollevőket is teljes hatalommal képviselik, egyértelmű szavazata, tanácsa, megfontolása és megegyezése“ szerepel.³³⁾ Az organikus gondolat bevonult a magyar közéletbe.³¹⁾

Éppen a törvénynek ez a szélesebb megalapozása ad nagyobb erőt a szokásjoggal szemben való állásfoglalásra. A XIII—

³¹⁾ Ladányi Gedeon: A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig. I. (Debrecen 1871), 214—223. 1. és Eckhart Ferenc előadásai.

³²⁾ 1351. decr. Pr. §. 4.: . . . praelatorum, baronum nec non procerum ac nobilium regni nostri coetus et universitatis idemptitas, nostrum regium conspectum adeundo . . . exhibuerunt nobis . . . (Corpus Jurisj Marczali Henrik. Enchiridionában — Budapest 1901, 216. 1. — a praelatorum szó nélkül!) — 1384. decr. §. 3.: ...praelatorum, baronum nec non procerum et nobilium regni nostri coetus et universitatis idemptitas, missis ad nos . . . nunciis . . . exhibuerunt nobis... (C. J.) — H39- decr. Pr. <§. 1.: ...praelatorum et baronum, nec non procerum et nobilium regni nostri Hungariae coetus et universitatis identitatis, nostrum regium conspectum adeundo . . . humillime supplicarunt. (C. J., Marczali 242.) — Itt megjegyzésre érdemes, hogy az egymást követő megerősítések a megelőző decretum fogalmazását is kétségtelenül átvették.

³³⁾ Ferdinandy: Az aranybulla 129—130. 1.

³⁴⁾ L. különösen az országgyűlés testnek való felfogására s az egész, kérdés szellemtörténeti hátterére Eckhart Ferenc: A szentkoronaeszmé története (Budapest 1941), 179—181. 1.

XIV. század privilégiumhoz hasonló törvényei nem jelentettek veszedelmet: egyes néposztályok, közösségek jogainak biztosítása eddig is szokásos volt és a privilégium maga Werbőczy szerint is a szokásjog egyik alakítója. De a Zsigmondkori decretumok már gyakoriságuk és bőségük folytán is többet hasítottak ki a szokásjog eddig sértetlen birodalmából, sőt mondhatjuk, egyenesen támadásba mentek át. A középkori „renovatio, reformatio“ gondolatával szakítva 1405-ben elhatározza a király, hogy „némely, inkább visszaélésnek látszó szokásokat el kell törölni, másokat mérsékelni és megjavítani, némelyeket újonnan is megállapítani .. „³⁵⁾ 1435-ben így nyilatkozik: „... Kiváltképpen arra szoktuk szívünk gondoskodását irányítani, ami által az uralkodói gondviselés az emberi gondatlanság féktelen vakmerőségét olykor egyesített erőhatalommal elfojtja és a jog épességét, melyet a visszaélők ármányossága megrontott, részint a korábbi szokások világosabb meghatározásával, részben új törvények alkotásával visszaállítja.“³⁶⁾

Zsigmond átmeneti korszakában a rendekkel együtt és a királyi elhatározás folytán végzett törvényalkotás váltakozik. Utódai alatt a rendek ki nem zárható tényezővé válnak a törvényhozás területén. A királyválasztásokkal kapcsolatos újabb és újabb engedmények szabadságlevélből szerződésé alakítják a decretumot, amelyet a király és rendek kötnek egymással. Albert törvényének két példánya maradt ránk: egyiket a király, másikat a rendek állították ki, mint „az ország egész testét“ képviselők. A rendek tartózkodni fognak a további engedmények követelésétől, a király viszont *jóhiszeműen* megtartja a cikkeket. A bona fides követelményéhez hasonlóan szerződésre utal a nádorra vonatkozó, választott bíróságra emlékeztető szakasz is. A nádort a király a főpapok, főurak és nemesek tanácsára válassza ki, mert „a nádor köteles és képes a hon-

³⁵⁾ 1405: I. decr. Pr. §. 3.: Hinc est, quod . . . quasdam consuetudines, quae potius abusiones videbantur, abolendas; quasdam moderandas, in melius reformandas; quaedam etiam de novo statuenda decrevimus, sanximus et ordinavimus, prout infra. (C. J.) Corpus Juris fordítását használtuk.

³⁶⁾ 1435: III. decr. Pr. §. 1.: ...ad ea praesertim cordis nostri curas, Innata nobis inclinatione naturae, solemus divertere: quibus humanae temeritatis audacia effraenata, nonnunquam iuncta potentia reprimatur, et iuris integritas, abutentium praevaricatione depravata, nunc apertiori priorum consuetudinum declaratione; nunc novarum utili constitutione legum; principantis providentia, reformetur. (C. J.)

polgárok részéről a királyi felségnek, a királyi felség részéről a honpolgároknak igazságot szolgáltatni.³⁷⁾ Szerződés-jellegű az 1444-i decretum is, amelyre király és rendek egyaránt meg esküsznek, s mindkét fél pecsétjét függeszti az oklevélre. Hasonlóan kölcsönös esküt tartalmaz a gyermek V. Lászlónak első törvénye is. A második végzemény megtartását egyenesen szavatolniuk kell a főpapoknak és főuraknak. E kor végzemenyeit joggal nevezhetjük „szerződészerű decretumoknak.”³⁸⁾

Ebben a korban már erősebben mutatkozik meg Zsigmond országgyűléseinek az a felfogása, hogy a szokásjoggal szemben szabadon rendelkezhetnek. Az 1439 : 1. t.-c. „az ország szokásainak megújításáról” szól: Felhívja a királyt, hogy az ország régi törvényeit és szokásait, valamint a honpolgárok kiváltságait állítsa helyre és újítsa meg, amennyiben azt az országgyűléssel együtt teheti. Ebben a cikkben bizonyára a törvényhozás felsőbbségének első emlékét láthatjuk, inkább, mint kodifikáció követelését.³⁹⁾

A tételes jog még jobban felemelkedett a szokásjog rovására Mátyás idejében. Ő kezdetben kénytelen volt a rendekkel elődei módjára szerződést kötni s a régi szokások megtartá-

³⁷⁾ 1439. decr. (rendi példány) §. 1.: Nos praelati proceres et nobiles... totum regni Hungariae corpus repraesentantes . . . Kovachich: Sylloge, I. 56. 1. Említi Eckhart: A szentkoronaeszme 181. 1., Ferdinandy: Az aranybulla 132. 1. — A nádorról: 1439:2. t. c. Insuper, quod regia maiestas palatinum regni, antiqua consuetudine ipsius regni requirente, eo quod idem palatinus ex parte regnicolarum regiae serenitatis, et ex parte ipsius regiae serenitatis regnicolis. iudicium et iustitiam facere potest et tenetur, ex consilio praelatorum ac baronum et regni nobilium pari voluntate eligat (C. J.)

³⁸⁾ Az esküre 1444: 34. t. c. (Sylloge I. 88. 1.); 1453. decr. Concl. §. 1, 2; 1454: 14. t. c. (C. J.) E jelenségekere Eckhart Ferenc előadásai hívták fel figyelmemet. A szerződési jelleg nem mai felfedezés: már Kovachich József Miklós így címezte az 1439-i rendi decretumot: vim pactorum bilateralium. habens. (Sylloge I. 56. 1.)

³⁹⁾ 1439: 1. t. c: Primo, quod antiquas leges et consuetudines huius regni, et libertates regnicolarum, ecclesiasticorum et saecularium, cuiuslibet status, ad priorem suum modum et statum, quantum de iure et cum honore, eorundemque praelatorum et baronum ac regni nobilium consilio et auxilio-possumus, reducemus, redintegramibus, reformabimus, et de caetero in eisdem manutenebimus et conservabimus. (C. J.) — E decretum szövege a régi szokásjog és szabadságok törvényhozási úton való helyreállítását célozza. A hagyományos felfogás (Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet., 5. kiad., Budapest 1917, 630. 1.) későbbi jelenséget, kodifikációs törekvést, helytelenül olvas ki belőle.

sát megígérni. De nem mondott le ezáltal a törvények megváltoztatásának királyi jogáról. Alatta állandósultak az országgyűlések és tárgyalásaik, határozatuk említését Mátyás minden decretumában megtaláljuk. Sajátságos, hogy az erős Mátyás volt az országgyűlések fejlesztője, mint az angol VIII. Henrik, „the great builder of parliaments.“ Legújabban Mályusz Elemér kimutatta, hogy a nagy király tervszerűen törekedett a köznemesség politikai felemelésére, s ezért vonta be olyan ügyek megbeszélésébe is, amelyeket a tanáccsal is elintézhettek volna. Így a diéta az ország politikai életének középpontjává lett⁴⁰⁾ Természetes tehát, hogy a törvényhozás funkciójába is fokozott mértékben beleszólást nyert.

A köznemesség széles alapjára támaszkodva Mátyás, ez a nagystílű, igazi újkori uralkodó-egyéniesség minden elődjénél nagyobb lépést tett a szokásjog visszaszorítására. Maga hivatkozik arra, hogy azelőtt minden új uralkodó trónralépésekor új törvényeket hoztak. Ez az állítása azt a nézetet támogatja, hogy a magyar törvény hatálya csak a törvényhozó életében maradt meg. Schiller Bódog ugyan tagadja ezt, mert szerinte a királyok *saját* törvényeiket is meg szokták újítani és átírni: de ez csak azt bizonyítja, hogy a törvény nemcsak az uralkodó halálával veszítette hatályát, hanem még hamarabb is elavulhatott, a politikai viszonyok változásával, vagy a törvényrontó szokásjog révén.⁴¹⁾ Tehát teljesen igaza volt Werbőczynek, hogy csak a szokásjog „vett és vitt -át“ valamit a régi törvényekből. az élő jogba.

Mátyás gyökeresen akart ezen az állapoton változtatni. 1486-i törvényét örök érvénnyel kívánta felruházni, s megtiltotta minden utódának, hogy e decretumon változtatást tegyen. Eddig is és ezután is szerepelt az örök érvény követelménye a királyok decretumában, mint Nagy Lajosnál, Zsigmondnál, magánál Mátyásnál és II. Ulászlónál.⁴²⁾ De ezek a kifejezések csak az okleveleknek régtől fogva használt örökérvényűséget kifejező záradékát vették át: hiszen a decretum maga is okle-

⁴⁰⁾ Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) Mátyás király. Emlékkönyv, Budapest (1940), I. 366, 368. 1.

⁴¹⁾ Az egyik nézetet Ferdinandy (Az aranybulla 142, 155. 1.), a másikat Schiller (i. m. 42—44. 1.) képviseli, az utóbbi példákát is hoz fel.

⁴²⁾ Schiller i. m. 41—42. 1.

vél volt, mégpedig ünnepélyes, királyi privilégium. A Mátyás nagyobb decretumában olvasható záradék azonban teljesen komoly és átgondolt, akárcsak Justinianus igénye az örökkévalóságra. Természetes, hogy a jogalkotás és jogfejlődés lényegével ellenkező *clausula* egyik esetben sem valósulhatott meg.

„Mindig azon töprengtünk és mindig szívünkben volt az, hogy azon rendellenességeket és veszedelmes visszaéléseket, amelyek ez országban a mi elődeinknek, a felséges királyoknak idejében, és a mi időnkben is mostanáig, de leginkább az igazságszolgáltatás terén fennállottak, megszüntessük és kiirtsuk, és hogy oly üdvös és állandó rendelkezéseket és végzeményeket alkotassunk, melyek Megváltónk dicsőségére és a mi egész országunk becsületére, üdvére, hasznára és békességére alkototaknak tűnének fel; és amelyek *örökké törvény ékűl és írott jogul* szolgáljanak, és azokat soha tetszés szerint változtatni, vagy bárkinek új ellenkező törvényeket hozni ne legyen szabad, mint ahogy eddig, ami nem titok, minden új királynak befo gadása alkalmával történni szokott volt.“ Ezért „örök végzemenyét“ úgy adja ki, hogy „soha, sem új király választásakor vagy koronázásakor, sem az országlakosok egyetemes vagy részleges országgyűlésein semmit se legyen szabad ezen változtatni,, hanem minden záradékában és pontjában ingathatatlanul és sér tetlenül tartassék meg.“⁴³⁾

A törvényhozás primátusának az elve győzött tehát, ha az örök érvény meg is bukkott. A Jagellók országgyűlései teljesen ki is aknázták ezt a győzelmet. A lengyel „nemesi köztársaság“ mintájára nem haboztak sokszor erőszakkal is érvényesíteni

⁴³⁾ 1486. decr. Pr. §. 2.: . . . semper in animo volvimus, semper cogitavimus, et cordi semper habuimus, ut eas inordinationes et perditas abusiones, quae in hoc regno praedecessorum nostrorum, serenissimorum dominorum regum, et nostra etiam tempestate hactenus, potissimum verò in iudiciis fuerunt, abolere et extinguere; utque statuta et decreta ita salutaria, ita stabilia condere possemus, quae ad laudem et glóriam imprimis redemptoris nostri, ac deinde nostrum, ac totius regni nostri honorem, salutem, commodum et tranquillitatem condita pláne dignoscerentur; quaeque pro legibus et iure scripto perpetuo haberentur, nec unquam illa pro arbitrio variare, aut novas et contrarias leges cuiquam ferre liceret, prout hactenus in cuiuslibet novi regis assumptione factum fuisse non est obscurum. (C. J.) — Mátyás kodifikatori működésének nemzetközi analógiáit és kiemelkedő jelentőségét ld. King Matthias the legislator c. cikkemben (Budapest, 1941, klny. Hungárián Quarterly 1940. 4. No.).

akarataikat. Ebben főurak és köznemesség nem különböztek egymástól. Soha annyi országgyűlést nem tartottak, soha annyiféleképpel nem foglalkoztak a rendek, mint a Mohácsot megelőző utolsó évtizedekben. Nem csodálhatjuk tehát, hogy Werbőczynél a középkori szokásjogi keret ellenére is megjelenik a törvény primátusának gondolata.

Itt nem a törvényt tárgyaló címeihez kell fordulnunk. Mert Werbőczy két alkalommal is részletesen foglalkozik a törvénynyel. Ebben munkájának sajátosan vegyes jellege mutatkozik meg. Először tárgyalja a törvényt a jogi alapvetésnek szánt bevezetésben. Itt a római jogi meghatározással kezdi s a középkori műveltségben jártas szerző ügyességével fejti ki a törvénytől megkívánt erkölcsi kellékeket, a törvénynek római jogi „négy tisztét“: megenged, tilt, büntet vagy parancsol.⁴⁴⁾ Az általános értelemben vett törvénnyel (lex) szemben a magyar törvény csak helyi jog (statútum), s ebben a minőségben a helyhatóságok szabályrendeleteihez áll közel. Elvi és gyakorlati szempontjainak összeütközése Werbőczy egyik legnehezebben érthető címévé teszi a vele foglalkozó részt.⁴⁵⁾ Már sokkal otthonosabban mozog a második rész elején, ahol a törvényhozói hatalommal és a törvény hatályával foglalkozik. De e részek kifejtését bizvást elhagyhatjuk, mert Goosschmid tüzetesen foglalkozott velük hatalmas Jogszabálytanában.⁴⁶⁾

A törvény primátusa ott jelenik meg, ahol Werbőczy a szokást a törvényhez hasonlítja. Mert a középkori ember még a törvény erejét mérte volna a szokáshoz. Most azonban már Mátyás proklamálta az írott jog örök érvényét, a rendi országgyűlések gyakorlata pedig kétségtelenné tette a tételes jog fölsőbbiségét. Ezért Werbőczy is így tárgyalja a jog területén valaha egycsőül uralkodó szokást:

⁴⁴⁾ Prol. tit. 6, 7, kifejti Schiller i. m. 8—13. 1. Jellemzőek Schiller megjegyzései abból a szempontból is, mennyire nem értette meg a századforduló liberális kutatója a Hármaskönyv szerzőjének univerzális, középkorikeresztény gondolatvilágát.

⁴⁵⁾ Prol. tit. 8, hozzá Schiller i. m. 16—19. 1.

⁴⁶⁾ Tr. II. 3, 5., hozzá Schiller 19—21. 1. Grosschmid a Hármaskönyvről i. m. 543—713. lapjain foglalkozik, v. ö. a 401—410. lapok fejtegetéseit a törvény és szokásjog viszonyáról Werbőczynél. A nagy magánjogász fejtegetései rendkívül tanulságosak s arra mutatnak, hogy az utolsó évszázadban talán ő hatolt be legmélyebben a Hármaskönyv szövegébe és szellemébe.

„A szokásnak pedig háromféle ereje van, t. i. magyarázó, mert legjobb magyarázója a törvénynek; ezért ha kétséges a törvény, a helybeli szokáshoz kell folyamodnunk, s nem kell azon értelemről eltávoznunk, amelyet a szokás ad, ha az nyilvánvaló. Másodszer lerontó ereje van, mert lerontja a törvényt, amikor azzal ellenkezik. Harmadszor utánzó ereje van, mivel utánozza a törvényt, ahol az hiányzik.“⁴⁷⁾ A törvényt magyarázó, törvényt pótló és törvényt rontó erőt közjogunk ma is elismeri.

Ha tehát Werbőczyt a középkori emberhez illő gondolatvilága a szokás felsőbbségéhez vonzza is, a gyakorlati élet szempontjából el kell ismernie a törvény érvényesülését a szokásjoggal szemben. Azonban eljön az állásfoglalás ideje is, amikor a szokásjog törvényt rontó erejéről van szó. Ekkor Werbőczy kimondja a két jogforrás *egyenrangúságát*, s ezzel megalapozza jogforrástanunk máig is érvényes tételeit. Szerinte a későbbi országos szokásjog lerontja az előbbi törvényt. A helyi jogforrások között ugyanez a viszony: a helyi szokást a státútum akkor is lerontja, ha nem említi meg különösen, s így rontja le bizonyára a helyi szokás a státútumot is. A helyi szokást a szerző még az országos törvénnyel szemben is érvényesülni engedi, s így (a maga helyén) az elsőrangú jogforrások közé emeli, ami ismét középkori reminiscencia.⁴⁸⁾

A Hármaskönyv tehát megszüntette és harmóniába oldotta fel a szokásjog és a törvény küzdelmét, legalább is a jogi elmélet tiszta világában. Mert a gyakorlatban, a fórumon is dúlt ez a harc, mégpedig meglehetősen elkeseredett formában, az egyes perlekedők ügyeiben. A Hármaskönyv, királyi jóváhagyása élénk színekkel festi a mű megírása előtti állapotokat:

„A bíraskodásban vagy az ítélet követelésében némelyek az országnak szokását, mások pedig a törvénybeli jogot követték s állították egymással szembe; úgy, hogy nem csupán a jogkereső felek között, hanem maguk a bírák és az ország;

⁴⁷⁾ *Consuetudo autem triplicem habet virtutem. Scilicet interpretativam, est enim legum interpres optima, ideo lege existente dubia, debemus recurrere ad consuetudinem loci; et si de ea apparet, non est recedendum ab illó intellectu, quam consuetudo tribuit. Secundo habet virtutem obrogatoriam, quia derogat légi, quando est contra legem. Tertio habet virtutem imitativam, quia imitatur legem, ubi deficit lex. Procl. n. §. 3—5.*

⁴⁸⁾ Procl. 12. Schiller (i. m. 16. 1.) helyteleníti az utolsó tételt és a német jog hatásának tulajdonítja.

jogainak ismeretében legtudósabb és legjártasabb férfiak között is olykor nagy versengés támadt az ily törvények, szabások és törvényes határozatok magyarázatára nézve. Megtörtént ilyképen, hogy azok, akik jobban bíztak saját erejükben és hatalmukban, mint a törvényekben és igazságban, a bírák ítélőszékét sokadmagukkal támadván meg, amit jogi bizonyítékkal és törvényes úton elérni nem tudtak, lármával és tömeges megjelenéssel igyekeztek megnyerni; és akiknek joga gyöngye alapon feküdt, nem az igazság útján, hanem zavargással és csődülettel törekedtek mégis felülkerülni és győzni.⁴⁹⁾

Ezek az állapotok nemcsak a törvény és szokás harcának, hanem e két jogforrás természetében rejlő okoknak is köszönhetőek. A szokásjogi rendszernek megvoltak a maga hátrányai akkor is: határozatlanság, a bírák hasonló ügyekben követett eltérő gyakorlata, a jogkeresők körében elterjedt bizonytalanság. De a középkori törvény sem rendelkezett a maiaknak formai tökéletességével; publicitása kicsiny volt. Az országgyűlésen résztvevő rendek többnyire hazamentek, mire a kancellária megszóvegezte a decretumot; a XV. századtól kezdve ugyan megküldötték ezt a vármegyéknek, de itt sem történt más, minthogy a megyegyűlésen felolvasták a végzeményt.⁵⁰⁾ Az érdekelt felek kérhettek másolatot a törvényhatóságok levéltárából, de a folytonos másolás a szöveg hűség rovására ment. Ezért olvassuk még a XVI. század végén is, hogy a bíróságnak tíznél is több eltérő törvénysszöveget mutattak be a felek egy ügyben, mert hiteles törvénygyűjtemény-még nem létezett.⁵¹⁾

A törvény és szokásjog természetében gyökerező nehézségek és a két jogforrás küzdelme már régen felkeltették a jog

⁴⁹⁾ Et quibusdam in iudicando, vei iudicio postulando, regni consuetudinem, aliis constitutionum formulám sequentibus atqua allegantibus, ita ut non inter eos solum, quorum causa ageretur, sed inter ipsos etiam iudices, ac iurium regni consultissimos et peritissimos, magna interdum super huiusmodi legum, consuetudinum et constitutionum interpretatione contentio oritur. Ut quandoque hi, qui plus viribus, potentia, quam legibus et iustitiae fiderent, tribunal iudicum magnó asseclarum agmine aggressi, quod ratione et legibus nequirent, clamore et multitudine obtinere contenderent; et qui iure inferiores essent, superiores tamen esse et vincere non iure, sed tumultu ac multitudine niterentur. Approbatio Tr. operis, Csiky kiad. 9. 1.

⁵⁰⁾ Schiller i. m. 21—22. 1.

⁵¹⁾ Mosóczi Zakariás püspök kijelentése nyomán említi Fraknói Vilmos: Werbőczy István életrajza. (Budapest, 1899) 56. 1.

egységesítésének, a kodifikációnak gondolatát a középkorvégi ember lelkében. Ennek a kívánságnak akart eleget tenni Mátyás a jogszolgáltatást szabályozó, örök érvényűnek szánt nagyobb végzeményében. Ezt célozták a Jagelló-országgyűléseknek többször megújított kísérletei a fennálló jog összefoglalására. Ezt valósította meg azután Werbőczy az ő Hármaskönyvében. Míg a szokásjog egyedül érvényesült a jól szervezett magyar bíróságok egységes gyakorlatában, jogkönyvre nem volt nagy szükség. Csak most, amikor a tételes jog hatalmas tényezővé lett, de a szokásjogot lebírni mégsem tudta, vált a jogkönyv megírása égető szükségletté. Ezzel oldotta fel Werbőczy a törvény és szokás küzdelmét a gyakorlati élet világában is.

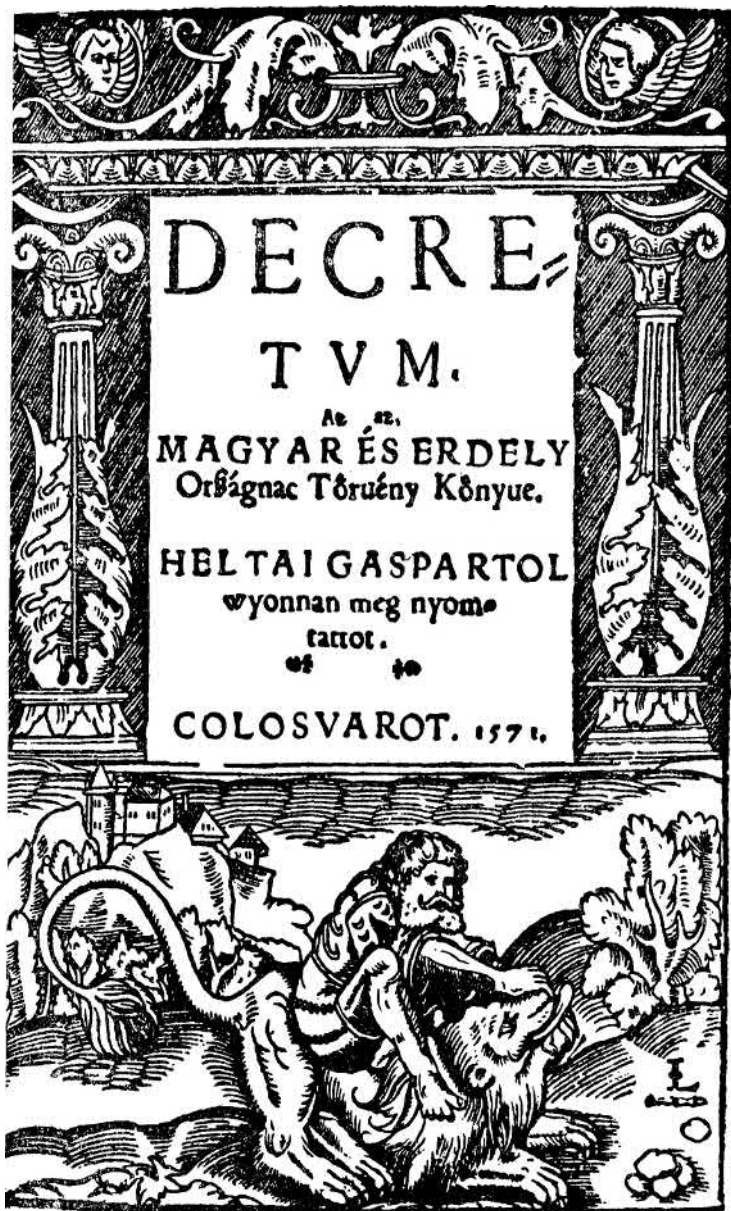
A Hármaskönyv legnagyobb része a magyar bírói gyakorlatnak felel meg. A közölt törvények terjedelme elenyésző a szokásjogi szabályoké mellett. Werbőczy így megmentette a középkori szokásjogot a tételesjoggal élő új kor számára, de az, sem maradt hálátlan megmentőjének. Az ítélmester törvényjavaslatnak nyújtotta be munkáját s becikkelyezése csak a főúri párt ellenállásán bukott meg. S akkor szárnyára vette a középkornak háttérbe szorított, de soha el nem fojtható nagy ereje, az országos szokás és a nemzeti köztudat. Ez a köztudat tette a Hármaskönyvet törvénnyé már 1535-ben, a székely prókator ajkán, az ország távoli sarkában.⁵²⁾ Már ebben az évben „generálé decretum“, törvény nevet nyert a Hármaskönyv, s 1628-ban a törvénytárba is bevonult, nem az 1514-i articulusok közé, hanem minden más törvénycikk élére. Törvény és szokás harcában végül is a Hármaskönyv lett a győztes, amely így törvény is, szokásjog is egyszerre.

⁵²⁾ Székely Oklevéltár II. 31, 33, 37, 38. 1. A Hármaskönyvnek a székely jogfejlődésben vitt szerepére bővebben ld. Magyar jog — székely jog c. tanulmányomat. Kolozsvár, 1942. (Kolozsvári Tudományos Könyvtár 1. sz.)

CSEKEY ISTVÁN:

**A TRIPARTITUM
BIBLIOGRÁFIÁJA**

A Hármaskönyv kolozsvári első magyar kiadásának címlapja

Werböczy Hármaskönyvére vonatkozó bűvárlataink közben arra az eredményre jutottunk, hogy a *Tripartitumnak* eddig megjelent könyvészeti összeállításai és leírásai nemcsak nélkülözik a teljességet, de annyira ötletszerűek, hiányosak, tévesek és pontatlanok, hogy Werböczy halála után négyszáz esztendővel szükségesnek mutatkozik egy tudományos bibliográfia összeállítása.

A Hármaskönyv első kiadását még maga Werböczy rendezte sajtó alá Bécsnek egyik, akkor leghíresebb könyvnyomtató műhelyében, Singreniusnál.¹⁾ A kiadó, akinek műhelyében szívesen gyűltek össze Bécs humanistái, maga is nagy tisztelője volt Werböczynek. A *Tripartitumnak* akkora volt a keletdősége, hogy Werböczy halála után négy évre újból kiadta Singrenius. 1545-ben bekövetkezett halála után pedig fia, ifjabb Singrenius János, 1561-ben harmadik kiadást is rendezett belőle. Oly nagy népszerűségnek örvendett a Hármaskönyv mind Magyarországon, mind Bécsben, hogy a XVI. században 10, a XVII. században 9, a XVIII. században 16, a XIX. században 14 és a XX. században 2 kiadás jelent meg belőle. Négyszáz év alatt tehát 51 kiadást ért, úgyhogy a mai napig a leggyakrabban kiadott magyar, sőt magyarországi könyvnek tekinthetjük.²⁾ A közölt számokban csak a valamennyire is teljes szövegkiadások szerepelnek. A Hármaskönyv feldolgozásainak és magyarázatainak legfontosabb és legelterjedtebb kiadásait külön adjuk. Ha azonban mindazoknak a műveknek a bibliográfiáját állítottuk volna össze, amelyek a Hármaskönyvvel foglalkoznak, akkor ez testes kötetet alkotott volna.

Érdekes még felemlítenünk, hogy melyik helyen hányszor adták ki a Hármaskönyvet. Budapest és Nagyszombat egyenkint

¹⁾ V. ö. fentebb 55—56. l.

²⁾ Vécsey Tamás (**Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez.**

Budapest, 1902, 7. l.) 56 kiadást említ, még pedig a XVI. században 11, a XVII-ben 14, a XVIII-ban 15 és a XIX-ben 16 kiadást. Ezekben az adatokban azonban kellő bírálat nélkül feldolgozások, sőt még verses kivonatok is előfordulnak.

11 kiadással szerepelnek, azonban Budapest olymódon, hogy a 11 közül csak 3 jelent meg Budapest jelzéssel, 4 külön Budán, 4 pedig Pesten. Utánuk Bécs következik 7 kiadással, majd Kolozsvár 5, Debrecen 3, Pozsony és Pest (Landerer) 3, Bártfa 2, Lőcse 2, Belgrád 1, Csíksomlyó 1, Eger 1, Kalocsa 1, Lipcse i, Nedelic 1, végül Pozsony és Kassa (Landerer) 1 kiadással. Ezek szerint a Hármaskönyvnek belföldön 42, külföldön pedig 9 kiadása jelent meg.

A Hármaskönyv bibliográfiájának összeállítását eddig négy ízben kísérelték meg. Az első száz évvel ezelőtt, Werbőczynek háromszázéves halálzási évfordulója alkalmából, jelent meg, ifj. Palugyay Imre összeállításában (*Werbőczy István rövid életrajza*. Buda, 1842, 13—17. l.). Palugyay jegyzetben 48 kiadást sorol föl, háromszáz évre visszatekintve; köztük Szegedi János *Cyrociumának* öt kiadását, a Hármaskönyv hat verses kivonatát, egy kéziratot stb. Nem ismeri azonban Palugyay a Hármaskönyvnek 1571-i kolozsvári He 11 a i-féle magyar kiadását, úgyszintén az 1632., 1637., 1639., 1805., 1815. stb. évi kiadásokat. Ebből az igen vegyes természetű könyvészeti összeállításból, amely nem is írja le pontosan a könyvcímeket, csak igen halvány képet lehet alkotni a Hármaskönyv bibliográfiájáról.

A Hármaskönyv könyvészetének újabb összeállítását találjuk Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen Hármaskönyvkiadványában, amely 1894-ben a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában, majd 1897-ben úgyszólván változatlanul a Magyar Törvénytár millenniumi emlékkiadásában jelent meg.³⁾ Így ez a könyvészeti összeállítás bizonyos tekintetben hivatalos, vagy legalább is félhivatalos jellegű. A *Corpus Jurisnak* ugyanis csak a szövege közhitelességű a szokásjogi gyakorlat folytán, ellenben a magyarázatainak és tudományos bevezetéseinek nincs ilyen jellege. Mégis sajnálatos, hogy ebben az összeállításban is több hiányt és tévedést tapasztalhatunk. Itt már a szerzők különrekesztették azokat a műveket, amelyek nem a Hármaskönyv szövegkiadásai. Az egyik jegyzetben (az 1897-i törvénytári

³⁾ V. ö. alább a könyvészeti felsorolásban 47. és 49. sz. a. — Az utóbbinak latin nyelvű címlappal ellátott lenyomása a lipcsei 1902-i kiadás, úgyhogy ezt a bibliográfia szempontjából nem is számítottuk külön kiadásnak. (V. ö. 50. sz. a.)

kiadást idézzük, XII. 1.) külön sorolják fel a Hármaskönyv feldolgozásait, magyarázatait, verses kiadásait stb. Ezekhez életrajzi és általában Werbőczyre vonatkozó cikkek és tanulmányok is járulnak. Külön történik azután (a XXXIII. lapon) a Hármaskönyv 42 kiadásának felsorolása, de csak megközelítő címléírásokkal, nélkülözve a tudományos bibliográfia pontosságát és megbízhatóságát. Hogy csak két legkirívóbb hibára mutassunk rá, a Hármaskönyv második kiadását 1532-re és Kolozsvárra teszik. Bár 1711-ig Kolozsvárt jelent meg a hazai nyomdák közül a legtöbb magyar könyv, 1532-ben annál kevésbé jelenhetett meg ott a *'Cri-partitum* második kiadása, mert Kolozsvárt az első nyomdát az idősebb Heltai Gáspár csak 1550-ben állította föl.¹⁾ Ugyanilyen hiba ebben a könyvészetben, hogy 1589-re fölveszi Laskai János fordítását, amely soha meg nem jelent, sőt kézírata sem került elő. Mindössze a Hármaskönyv 161 i-i debreceni latin-magyar kiadásának latin ajánlásához fűzött magyar jegyzetből tűnik ki, hogy Laskai János gyulafehérvári káptalani ügyész (*furium inspector*) fordította le magyarra.⁵⁾ (V. Ö. 11. sz. a.) Ugyaninnen vették Kolozsvári és Óvári, hogy 1609 és 1613 közt Kolozsvárt Imrefi János és Gellény Imre költségén jelent meg egy magyar kiadás. Ehhez csak annyit, hogy 1609-ből nem is ismeretes kolozsvári nyomású könyv, az 1610—1613-i kiadások között pedig nem fordul elő a Hármaskönyv.⁶⁾ Nyilvánvaló, hogy az összeállítók az 161 i-i debreceni kiadás előszavából vették ezeket az adatokat. Hogy mennyire ment buzgalmuk, arra jellemző, hogy még azt is *hozzáírták* ehhez, sőt még az 1532-i nemlétező kolozsvári kiadáshoz is, hogy fölióalakban jelentek meg. Hogy -erre az 1532-i kiadásra vonatkozólag honnan merítettek adatot,

⁴⁾ V. ö. Ferenczi Zoltán, **A kolozsvári nyomdászat története.** Kolozsvár, 1896, 8. l. — A tévedést Fraknói is átveszi Werbőczy-életrajzában 340—341. l.

⁵⁾ Frank Ignác (**A' közigazság törvénye Magyarhonban.** Buda, 1845—4A I r., 70. l., ahol ad egy kis összeállítást a Hk. kiadásairól) szintén felemlíti Laskai fordítását azzal, hogy gróf Batthyány Ignác (1741—1798) erdélyi püspök bizonyosága szerint Erdélyben korábban is használták. Bizonyára egyike volt a forgalomban volt kézíratos magyar fordításoknak. A d a m é s ú j g ö r ö g Hármaskönyv-fordítása is ebből a magyar szövegből történt. V. ö. Vécsey Tamás: **Werbőczy görögül.** Századok XXVIII. évf., 1894, 486. l.

⁶⁾ V. ö. Ferenczi, i. m. 32. l.

megállapítani nem sikerült. Felsorolnak még azután öt olyan Hármaskönyv-kiadását, amely fólióalakban a *Corpus Jurisban* jelent meg. Ezek: az 1637-i és 1660-i bécsi, 1690-i, 1746-t és 177 i-i nagyszombati kiadások. A magyar *Corpus Jurisnak* azonban ilyen kiadásai nincsenek, következésképpen a Hármaskönyv sem jelenhetett meg bennük. Mindezek a kritikátlanul felvett adatok csak azt igazolják, hogy a bibliográfusnak voltaképpen *nem* szabad olyan adatokat közölnie, amelyeket nem látott. Ha pedig kényszerítve van erre, legalább a hivatkozott forrást kell feltüntetni, amelyből az adatot merítette.

Magasan az eddigi könyvészeti összeállítások fölébe emelkedik Csiky Kálmán Hármaskönyv-bibliográfiája, amelyet a *Vripartitum* 1894-i latin-magyar kiadásának bevezetéseként, „A Hármaskönyv története“ című fejezetben jelentetett meg (XXV—XXX. 1.). Jelentéktelen változtatásokkal 1899-ben is kiadta Csiky Kálmán, *Werbőczy István és Hártnaskönyve* című tanulmányában. (Olcsó Könyvtár 1106. sz., 44—63. 1.) Csiky már kellő kritikával csoportosítja a Hármaskönyv-kiadásokat. Először a csupán latin szövegűeket közli, aztán a magyar és más nyelvű fordításokat, utána e 35 kiadáson kívül a *Corpus Juris Hungarici-val* kapcsolatos 8 kiadást és végül azt a 6 munkát, amely mintegy 15—20 kiadásban foglalkozik a Hármaskönyv tartalmának fejtegetésével és magyarázatával. Csiky már elhagyja a Kolos vári és Óvári-féle nemlétező kiadásokat, de viszont felveszi a görög fordítást is, amely pedig — mint maga is mondja — nem jelent meg nyomtatásban. Így a mi 51 kiadásunkkal szemben 42 a tőle közöltek száma, ami a mellett szól, hogy — eltekintve az azóta megjelent két kiadástól — hétről nem vett tudomást. Igyekszik az egyes nevezetesebb kiadásokhoz könyvészeti magyarázatokat is adni, olykor azonban igen soványan. Címközlései pedig nagyon is nélkülözik a tudományos bibliográfia pontosságát és szabatosságát. A címek javarészét lerövidítve adja. Elírásokat is találunk nála. így pl. a horvát fordítás megjelenési évét 1574 helyett 1573-ra teszi, helyét Nedelic helyett Nedelisure, a *Corpus Juris* 1779-i kiadását 1771—1779. évinek jelzi stb.

A *Tripartitum* könyvészetet legutoljára Kadlec Károly prágai jogtörténész-professzor adta ki 1902-ben, Prágában, a következő munkájában: *Verb'oczycovo 'Cripartitum a soukromé právo uberské i charvatské slechty v nem obsazené*. [Werbőczy

Tripartituma és a magyar és horvát nemességre vonatkozó magánjog.] (Rozpravy Ceské Akademie Cisare Frantiska Josefa frida I, rocnik X, cislo 3. [A Ferenc József Császárról nevezett Cseh Akadémia Dolgozatai I. osztály, X. évfolyam, 3. szám.] Praha 1902, 91—108. 1.) Általában Csiky-t és módszerét követi. Javításokat is végez Csiky közlésein. Vele szemben új adata a *Corpus Juris* 1902-i lipcsei kiadása.

Mindeneket összevéve a Hármaskönyv bibliográfiájának voltaképpen három eddigi feldolgozását ismerjük: a Palugyay-, a Kolos vári—Óvári- és a Csiky-félt. A többi kiadás kizárólag ezeken alapul.

A mi alább közölt Hármaskönyv-bibliográfiánk arra törekszik, hogy lehetőleg betűhív leírást adjon a 'ürí'partitwn eddigi kiadásairól. E tekintetben Gulyás Pál most megjelent kézikönyvének utasításait vettük alapul.⁷⁾ Mégis el kellett néhány kérdésben térnünk az ő utasításaitól. Ezeket az eltéréseket a dolog természete, hogy úgy mondjuk, könyvészetünk egyénisége követelte meg. Így a Hármaskönyv kiadásainak leírásában egyöntetűen jórészt azt a módszert kívántuk megvalósítani, amelyet Gulyás a régi magyar könyvek és egyéb könyvészeti ritkaságok leírására ajánl. Mivel a Hármaskönyv-kiadások közül csak 16 esik innen a XVI—XVIII. századon, az egyöntetűség kedvéért ezekre is alkalmaztuk a régi magyar könyvek leírására ajánlott módszert. Gulyás javallatait mindössze a következőkben mellőztük. Nem jeleztük kettős vonalából álló sorválasztókkal a címszövegek eredeti sorbeosztását. Vérbeli bibliográfus szempontjából ez mulasztás ugyan, de úgy érezzük, hogy egy jogi könyvészet ezzel túlaprólékosná vált volna. E mellett a nyomda is alig tudott volna e technikai követelménynek eleget tenni. Ez akadályozott meg bennünket az 1. és 10. számok fraktúrával való közlésében, valamint a címlapokon, bár csak elvétve, előforduló latin összevonások jelzésében is. Az utóbiakat feloldottuk s a feloldásokat, valamint a helyreigazításokat (kerek) zárójelek közé helyeztük, míg a kiegészítéseket [szögletes] zárójelek közé tettük. Annyira nem mentünk el a címlapok fotográfia-hűségű közlésében, hogy a kurzív szavakat „olasz” betűkkel (*italica*) szedettük volna. Ellenben a címlapokon előforduló nagybetűket mi is mindenütt verzálissal sze-

⁷⁾ A bibliográfia kézikönyve. I. k. Budapest, 1941, 134—135- 1-

dettük. Ez ugyan a XIX. századtól kezdve megjelent művekre nézve már nem előírásos, de ennyi engedményt tettünk az egyöntetűségnek.

Külön kikezdésben apróbb betűs szedéssel jeleztük a limináriákat: az előszót, a királyi megerősítést, a királyhoz intézett ajánlást, amelyek megelőzik a Hármaskönyv szövegét. Végül pedig a királyhoz intézett ajánlás befejezésére, a királyi kiváltságlevél befejező részére és az üdvözlő versekre vonatkozó bibliográfiai adatokat közöltük. Mindezek a járulékok a Hármaskönyv különböző kiadásaiban a legkülönbözőbb módon szerepelnek. Sokszor felforgatták, többször nem is közölték őket, vagy csak válogatás szerint közöltek belőlük. A Hármaskönyv tartalmának nemismeréséből származott, hogy a limináriák leírásában a bibliográfusok külön vették a *Prologust*^ mintha az valami előszó lenne, amely nem tartozik szorosan a műhöz. (Így pl. Szabó Károly is.) Tudjuk azonban, hogy Werbőczy a Hármaskönyv bevezető részét nevezte *Prologusnak*^ Ez pedig nemhogy nem tartozik a Hármaskönyvhöz, hanem azt is lehetne mondani, hogy ez az igazi Werbőczy. Míg ugyanis a három utána következő részben tételes jogot ad a Hármaskönyv szerzője, addig a *Prologus* annál is inkább mage-Werbőczy, mert benne világnézetet rajzol a szerző, behelyezi a magyar jogot az egyetemes világképbe és előadja jogelméleti tanításait. Hogy e tekintetben a kiadók is mennyire csak a technikai külsőségek vezették, az abból is kitűnik, hogy a 16 címet magában foglaló bevezetést (C s i k y kiadásában 59 lap) rendszerint nem is paginázták, hanem számozatlan lapokra nyomták. Sok igazság rejlik tehát abban a nézetben, hogy igazi bibliográfiát csakis a mű tartalmának ismerete mellett lehet készíteni.

Technikai okokból, hogy leegyszerűsítsük a limináriák magyarázatát, könyvészetünk előtt közöltük a Hármaskönyv bibliográfiájában alkalmazott rövidítések jegyzékét. Ezek során ki kellett térnünk a *Tripartitumhoz* készített különböző indexekre: is, amelyek részben cím-, részben név- és tárgymutatók. Ezeket a mű használhatósága okából szerkesztették, köztük olyan kiválóságok, mint Telegdi, Sámbohy, Kitionich vagy Szegedi. Amikor azután a Hármaskönyvet 1628-tól kezdve bevették a *Corpus Juris Hungarici* kereteibe, sőt annak élére állították, később ezeket az indexeket kibővítették és kombinál-

ták a *Corpus Juris* törvényanyagával. Ugyancsak a rövidítések magyarozatában emlékeztünk meg a különféle regulákról, amelyek 1581 óta szerepeltek a Hármaskönyv toldalékeként. 1696 óta ezeket a jogi regulákat a *Corpus Juris* toldalékai közé helyezték.

A Hármaskönyv egyébként azért nem jelent meg mindjárt az első, Mossóczy—Telegdi-féle 1584-i nagyszombati törvénygyűjteményben, mert Sámbock a *Tripartitumot* Bécsben 1581-ben tíz évi privilégiummal adta ki. E bécsi latin kiadás után másfél századon át csaknem kizárólag latin-magyar szövegű Hármaskönyv-kiadványok kerültek forgalomba. Mivel 1628-tól kezdve a Hármaskönyv a *Corpus Juris Hungaria* alkatrészeként jelent meg, nem merült fel többé az önálló kiadás szüksége. 1740-től kezdve jelenik meg újból a Hármaskönyv önállóan a *Werbőczius Illustratus-nak* nevezett magyarozatos formában. E tankönyv rendeltetésű és egyszerű kiadásokban már a címeknek bekezdésekre és szakaszokra (§§) való beosztásával találkozunk. Ezt a beosztást mind a *Corpus Jurisra*, mind a Hármaskönyvre az 1715:XXIV. tc. alapján kiküldött törvényelőkészítő bizottság (*Commissio Systematica*) munkálatai alapján Szegedi János alkalmazta.

A magyar fordítások közül első a Weres Balázsé 1565-ből. (V. ö. 4. sz. a.) Ez már csak azért is figyelemreméltó, mert vele kezdődik a magyar jogi műnyelv és stílus. A Hármaskönyvet azonban eléggé megcsönkítva adja. A *Prológust* és a mellékrészeket elhagyja, a szöveget pedig csak kivonatos fordításban közli. Ugyanez a hibája az idősb Heltai Gáspár-féle 1571-i kolozsvári kiadásnak is. (V. ö. 5. sz. a.) Az első teljes szövegű és a két előbbinél sokkal tökéletesebb fordítást az 161 i-i debreceni latin-magyar kiadás tartalmazza. (V. ö. 11. sz. a.) Benne megtaláljuk a Hármaskönyv teljes fordítását a zsidók esküjének (III, 36) kivételével, amely a későbbi kiadásokban is egészen a XVIII. század végéig latin szövegben marad, holott a Weres- és Heltai-féle két első magyar kiadás ezt is magyarul tartalmazta. Ugyancsak kizárólag latinul szerepel ebben az ion-i kiadásban Werbőczy előszava és II. Ulászló megerősítő levele. A királyhoz intézett ajánlás pedig egészen hiányzik. Ennek az első teljes magyar fordításnak az érdeme mindenesetre az ifjabb Heltaié, aki a Werbőczy előszavához fűzött megjegyzésben előadja, hogy a Weres Balázs- és idősebb Hel-

t a i-féle fordításon kívül a Laskai Jánosét használta. Hogy mennyiben, megállapítani nem sikerült, mert Laskai fordításának kézírata ismeretlen.

Ez az ifjabb Heltaitól gondozott magyar fordítás aztán a XVII. és XVIII. századbeli Hármaskönyv-kiadásokban úgyszólván változatlanul megmarad. Mindössze a helyesírás tekintetében megy keresztül lényegtelen változásokon. Ezt a fordítást „igazította meg“ 1698-ban Kolozsvárt Misztótfalusi Kis Miklós, aki nemcsak európai hírű nyomdász és betűöntő, hanem kiváló tudós is volt. Ennek ellenére azonban az ő magyar szövege sem igen tér el az 161 i-i magyar fordításétól. (V. ö. 19. sz. a.)

Weres Balázs és ifjabb Heltai Gáspár magyar Hármaskönyv-fordításán kívül a harmadik önálló magyar fordítás nagybányai Perger Jánostól ered 1830-ból. (V.ö. 42. sz. a.) A negyedik önálló magyar fordítás a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg 1844-ben (második kiadásban 1864-ben). (V. ö. 43. és 45. sz. a.) Ezt követte ötödik önálló magyar fordításként a Gegus Dánielé 1866-ban a *Corpus Juris Hungarici* kevéssé sikerült magyar fordításában. Sokkal jobb az a hatodik önálló magyar fordítás, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia harmadik kiadásában 1894-ben megjelent Hármaskönyvben Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, a kolozsvári egyetemi professzorai végeztek. Még modernebb nyelvezetű az a magyar fordítás, amely Csiky Kálmán műegyetemi jogtanártól még ugyanabban az évben jelent meg. Ennek az is kiváló érdeme, hogy a régi hagyományokhoz híven kétnyelvű kiadást rendezett és visszaállította az *editio princeps* alapján a Hármaskönyv eredeti latin szövegét és a mellékreszek beosztását. (V. ö. 48. sz. a.)

Ma tehát hét magyar fordításban olvasható a Hármaskönyv, de e fordítások mind elavultaknak tekinthetők. Nem lenne fölösleges munka a Hármaskönyvnek új szövegkritikai kiadása modern magyar fordítással és érvényben lévő jogunkra utaló jegyzetekkel.

A Hármaskönyv nagy elterjedtségét igazolja, hogy mindjárt megjelenésének századában két idegen nyelvre lefordították és kiadták. 1574-ben jelent meg Pergossich Iván varasdi jegyzőtől a horvát fordítás, még hozzá többféle nyomtatban, amelyek horvát nyelvjárási variánsokat tartalmaznak. Főérdekes-

sége, hogy a fordító nem az eredeti latinból, hanem Weres Balázs magyar szövegéből ültette át horvatra. A nyelvészeket még ma is foglalkoztatja a magyar jogi műnyelvnek hatása a horvatra. (V. ö. 8. sz. a.) A P e r g o s s i ch-féle fordítás iránt való nagy érdeklődést az is mutatja, hogy Kadlec Károly, a prágai cseh egyetem jogtörténelem-professzora, aki magyarul is tudott és beható tanulmányokat végzett Werbőczyre vonatkozólag, a horvát fordítást 1909-ben a Szerb Királyi Akadémia kiadásában Belgrádban újból közzétette. (V. ö. 51. sz. a.) E szerint tehát a Hármaskönyv legutolsó kiadása külföldön jelent meg. Hogy a horvátokat ma is mennyire érdekli Werbőczy, kitűnik abból, hogy a zágrábi egyetemen kötelező tárgyként adják elő a Hármaskönyv magánjogát, és Lanovics professzor 1929-ben testes kommentárt adott ki a *Xlri-partitumh.o'z*.

1599-ben jelent meg Bécsben a Hármaskönyv német fordítása Wagner Ágoston „jogtudományi doktorjelölt“-től, aki Pozsony szabad királyi város ügyeinek igazgatója volt. Ebben a minőségben művét Pozsony város tanácsának ajánlotta. (V. ö. 10. sz. a.)

Végül megemlíthetjük még, hogy a Hármaskönyvet 1760-ban Nagyszebenben újjöröggre fordította Adamés János, az Erdélyben kereskedő görögök számára. Műve nyomtatásban nem jelent meg. A kéziratot az Athosz-hegy egyik görög kolostorában őrzik.⁸⁾ A fordítás itt sem a latin eredetiből, hanem a Laska i-féle magyar szövegből történt.

Még csak annyit a Hármaskönyv bibliográfiájához, hogy a *'Cripartilum* régi kiadásai négy kivételével mind megvannak a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárában. A négy hiányzó: az 1545-i, 1572-i és 1628-i bécsi kiadások, valamint az 1574-i nedelici horvát fordítás. A bibliográfiai leírásokat —jórészt Szabó Károly nyomán — dr. Mokcsay Júlia, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztviselője végezte. Nagy szaktudással és ügyszeretettel teljesített munkájáért e helyen is hálás köszönet illeti.

⁸⁾ V. ö. fentebb 56—57. l. — A fordítás évétől ott feltüntetett 1790 sajtóhiba 1760 helyett.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE A HÁRMASKÖNYV BIBLIOGRÁFIÁJÁBAN*

Approbatio = II. Ulászló megerősítő kiváltságlevele Budáról, 1514. november 19-éről. Az első kiadásban a királyi privilégiumnak ez az első-része (amely megfelel újabb törvényeinkben is a királyi bevezetésnek), minden címfelirat nélkül következik a szerző előszava (**Lectoribus salutem**). után. A későbbi kiadásokban pedig Werbőczynek a királyhoz intézett ajánlása (**Praefatio auctoris**) után következik.

Carmina = **Hieronymi Balbi, Benedicti Bekenij ad dominum suum Epigramma, Eiusdem in Ardelionem et Zolium Epigramma**. Az első kiadásban a mű végén három, disztichonban írt latin vers olvasható. Az első-carmen szerzője Balbi Jeromos, a velencei születésű humanista, aki 1501-ben Budára költözvén, királyi titkár, majd pozsonyi prépost lett. Werbőczynek követője volt Wormsban. Költeményében magasztalja Werbőczyt és magyarázza, hogy mit jelent műve a „ferox“ Pannónia addigi jogbizonytalansága után és mint fogja szelídíteni a véres Mars híveinek szittya erkölcsseit, úgyhogy Licurgus és Solon dicsőségét vallhatja majd magáénak. A másik két kisebb epigramma szerzője Bekényi Benedek, Werbőczy pártfogoltja (familiárisa), akit a bécsi egyetemen tanítottnak ismerte. A mikófalusi Bekényiek régi. hevesi családjából származott. Több külföldi humanistával is kapcsolatot tartott fenn. A Hk.-hoz írt epigrammát egyikében magasztalja Werbőczyt, a másikban pedig előre is megleckézteti a várható ócsárlókat (Ardeliót és Zoilust), akik Werbőczy művét meg mernék irigységből támadni.*)

CJH = **Corpus Juris Hungarici** — Magyar Törvénytar.

*) Balbi költeményét közli **Stephanus Hegedüs, Analecta. nova ad historiám renescentium in Hungária litterarum spectantia**. Budapesti, 1903, 15—16. l. — A költemény egy részletének fordítása tőle (közli **Fraknói** 127. l.):

Fölkutatá a dicső ősök hagyományait István
S szerze művet, bölcsen töltve be régi reményt.
Megtanítá, hogy a szittya szokás mily drága örökség,
Meg, hogy nem becsesebb nála a római jog.

Hegedüs közli **Bekényi** két epigrammáját is. (38. l.) Ellenben tévesen tulajdonítja a 38—40. lapon lenyomatott **Bekényi-féle Werbőczy-hez** intézett levelet és epigrammát a Hk. első kiadásának elején közöltnek. Ezek nem a **Tripartitumban**, hanem **Janus Pannonius** tíz elégiájának kiadásában jelentek meg, amelyet Werbőczy adatott ki Bécsben 1514-ben. — V. ö. fentebb 47. l.

Conciusio — a királyhoz intézett ajánlás (**Praefatio authoris**) befejezése. Magát a Hk.-et tehát Werbőczynek II. Ulászlóhoz intézett ajánlása fogja közre. Az első kiadásban minden cím nélkül következik ez a Hk. szövege után. A későbbi kiadásokban **Operis Conciusio** címet adtak neki.

Enchiridion = vezérszavas tárgymutató, betűrendbe szedett jogtételek, utalással a törvényre, melyben megtalálhatók. **S á m b o k y** (**S a m b u c u s**) **J á n o s** vette föl először a Hk. 1581-i bécsi kiadásának toldalékai közé a következő címmel: **Index, seu enchiridion omnium decretorum, et constitutionum regni Hungariae, ad annum 1579. usque, per causarum locos distinctum, memóriáé usibusque fori maximé utile.** — Mint az **Enchiridion** elé függesztett megjegyzésben **S á m b o k y** elmondja, e mutatónak szerzője **Telegdi Miklós** pécsi püspök, a mű egy példányát pedig **S á m b o k y** nak **M o s s ó c z y Z a k a r i á s** nyitrai püspök adta át.

F r a k n ó i = **F r a k n ó i V i l m o s**, **Werbőczy István életrajza.** Magyar Történeti Életrajzok XV. Budapest, 1899.

G u l y á s, Könyvnyomtatás = **G u l y á s P á l**, A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Budapest, 1931.

Hk. = Hármaskönyv.

Index rerum et verborum = betűrendes tárgymutató, amelyet **Sám-boky** állított össze és vett föl először a Hk. 1572-i bécsi kiadásának toldalékába a következő címmel: **Index rerum et verborum novus.** Ehhez a kétnyelvű kiadásoknál, ha a mutató is két nyelven jelent meg, hozzátették a **novus** helyett: **latino-hungaricus.**

Index titulorum = a Hk. címeinek betűrendes mutatója, amely már a bécsi 1545-i második kiadásban megjelent (**Index in Tripartitum opus Juris consuetudinarij incltyi Regni Hungariae**). Ehhez a később bővített és kiegészített mutatóhoz, bilingvis kiadásoknál, ha a mutató is két nyelven jelent meg, hozzátették: **latino-hungaricus.**

Kolos vári—Óvári = A Hk. 1897-i millenniumi emlékkiadása a CJH-ban, amelyet **K o l o s v á r i S á n d o r** és **Ó v á r i K e l e m e n** rendezett sajtó alá, fordított magyarra és látott el bevezetéssel és utalásokkal.

Lectoribus salutem = Magister Stephanus de Werbewcz, personalis praesentiae regiae Majestatis locumtenens lectoribus salutem. [Werbőczy István mester, a királyi felség személyes jelenlétének helytartója, üdvözlöt mond az olvasónak.] — Ez az előszó nyitja meg minden címfelirat nélkül a Hk. első kiadását. A későbbi kiadásokban a mű végére helyezték és többször ilyen címfelirattal is ellátták: **Werbőczyus ad lectorem.**

P á r n i c z k y—B á t y k a — **P á r n i c z k y M i h á l y** és **B á t y k a J á n o s**, **A magyar Corpus Juris. (Az első kiadások forrásai.)** Az Illés Szeminárium Kiadványai 4. sz. Budapest, 1936.

Praefatio authoris = Werbőczy ajánlása II. Ulászló királyhoz. Az első kiadásban ez a címfelirat hiányzik. Az ajánlás nyomban a megszólítással kezdődik. A Hk. későbbi kiadásaiban **Praefatio authoris** (vagy **auctoris**) címmel látták el. Maga Werbőczy is praefatio-nak nevezi a Bevezetés 6. címének 5. §-ában.

Regis consensus = a királyi megerősítő kiváltságlevél bezáró része. Megfelel törvényeinkben a szentesítési záradéknak.

Regulae juris = S á m b o k y a Hk. 1581. évi ötödik bécsi kiadásához **De diversis regulis juris antiqui** címmel külön címlappal ellátott toldalékot csatolt, amely a Digesták 50. könyvének 17. címében foglalt római jogi szabályokat tartalmazott. Ettől kezdve benntaradtak minden Hk.-kiadásban, ellenben Szentiványi Márton 1696-ban a CJH végére helyezte azokat és kibővítette a **Regulae juris canonici-val**. Szegedi János pedig a CJH 1751-i kiadásába új anyagként vette föl a **Reguláé juris patrii-t**, amelyeket részben a Hk.-ből merített, úgyhogy így foglalta össze a regulákat: **De universis regulis juris antiqui, Hungarici et canonici**.

Szabó Károly = Szabó Károly és Hellebrant Árpád, **Régi magyar könyvtár**. Budapest, 1879—1898. 3 fc.

Vármegyék = azoknak a magyarországi és erdélyi vármegyéknek a jegyzéke, amelyek a Hk. bevezetésében (**Prológus**) előfordulnak.

Vécsey = Vécsey Tamás, **Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez**. Ünnepi előadás a budapesti kir. magy. tud.-egyetem újjáalakításának CXXII. évfordulóján Budapesten, 1902 május 13-án. Budapest, 1902.

I.

Werbőczy Hármaskönyvének kiadásai időrendben

1. BÉCS, 1517

Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie: per magistrum Stephanum de Werbewcz personalis presentie regie maiestatis locum tenentem: acuratissime editum.

2-r. [130] lev. — Elöl: címlap, lectoribus salutem, approbatio és praefatio authoris. — Végül: conclusio, regis consensus, carmina és errata.

Kolofon: Impressum Viennae Austriae, per Ioannem Singrenium. Anna domini. M.D.XVII. Octauo die Maii.

Első kiadás, melyet Singrenius, mint az Erratákban megjegyzi, 40 nap alatt nyomtatott ki. Singriener¹⁾ (Singrenius vagy Singrenius) János (f. 1545) volt Bécs egyik leghíresebb nyomdása, aki 1510-től Vietor nyomdással együtt dolgozott, 1514-ben pedig önálló nyomdát rendezett be. (V. ö. Anton Mayer, **Wiens Buchdrucker-geschichte**. Wien 1883—86, I. k., 37—41. l.) A Hk. címlapja minden dísz nélkül kizárólag a fent adott címet tartalmazza. Hasonmását közli Fraknói 56. l. — A könyv címe, valamint a részek és címek feliratai gót betűvel (fraktúrával) készültek, míg maga a szöveg nagy antikva betűvel. Az előszó első lapjának és a címlapnak hasonmását közli Gulyás, **Könyvnyomtatás** XII. mell. és 37—38. l.

2. BÉCS, 1545

TRIPARTITVM OPVS IYRIS CONSVETVDINARII INClyti Regni Hungariae. PER SPECTABILEM ET MAGNIFICVM Dominum STEPHANVM de Werbewtz, Personalis praesentiae Regiae Maiestatis olim Locum tenentem, accuratissime aeditum. Accessit INDEX Titulorum per quam diligentissimus. SVMMA cum diligentia castigatum, ac nouissime impressum,

*) Fraknói nál (125. l.) és Illésnél (Bevezetés 203. l.) tévesen Singreiner.

VIENNAE Pannóniáé, per IOANNEM Syngrenium Typographum. Anno reparatae Salutis. M.D. XLV. Cum Gratia & Privilegio.

2-r. [12] CVIII lev. — Elöl: címlap, Syngrenius nyomdász ajánlása Wárdai Pál esztergomi érseknek és Magyarország tanácsosainak, lectoribus salutem, approbatio, praefatio authoris és index titulorum. — Végül: conclusio, regis consensus és Carmina.

A magyar címerrel díszített címlap hasonmását közli Fraknói 59. 1. — A variáns-kiadáson a magyar címer hiányzik. (V. ö. Magyar Nemzeti Múzeum „App H 301“ j. a.) — Ezt a 2. kiadást Syngrenius már négy évre Werbőczy halála után bocsátotta ki.

Ehhez a 2. kiadáshoz már **Index titulorum** címmel 12 számozatlan levélen járul hozzá a Hk. címeinek egy betűrendes mutatója.

3. BÉCS, 1561

TRIPARTITVM OPVS. IVRIS CONSVETVDinarij inclyti Regni Hungariae. PER SPECTABILEM ET Magnificum Dominum STEPHANVM de Werbewetz, Personalis praesentiae Regiae Maiestatis olim Locum tenentem, accuratissime aeditum. Accessit INDEX Titulorum per quam diligentissimus. Iam denuo a mendis, quibus vndiq(ue) prior aeditio scatebat, summa qua potuit fieri diligentia erutum, & nouissime, longe(ue) exquisitori ratione quam antehac impressum Viennae Pannoniæ superioris, per IOANNEM Syngrenium Typographum. Anno reparatae Salutis. M.D.LXI. Cum Gratia & Priuilegio Romanae Caesareae Maiestatis.

2-r. [14] CXIII [1] lev. — Elöl: címlap, ifj. Syngrenius János nyomdász ajánlása gróf Nádasdy Tamás nádorhoz, lectoribus salutem, approbatio, praefatio authoris és index titulorum. — Végül: conclusio, regis consensus, carmina és Syngrenius címere. — Az index titulorum-on kívül itt sincs más toldalék.

A magyar címerrel ékesített díszes, fametszetű címlap hasonmását közli Fraknói 60. 1. és Gulyás, Könyvnyomtatás XIII. mell. 2.

4. DEBRECEN, 1565

MAGYAR DECRETVM, KYT WERES BALAS A DEÁKBÓL tudni illyk, a W E R B E W C Z Y I S T W A N Decretomabol, melyet tripartitomnak neweznek, Magyarra fordítót. VADNAK TOVÁBBÁ EZ DEcretomnak előtte egy néhány iroth articulusok, kyket azon VERES BALAS a régi

Királyok Decretomiból törvényhez való íeles dolgokat, ky szedegeteth. ESAI. LVI. Haec dicit Dominus: Custodite iudicium, & facite iustitiam, quia iuxta est salus mea, vt veniat, et iusticia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud. DEBRECENBE nyomtattott Raphael hoffhalter által. M.D.LXV.

2-r. [175] lev. — Elöl: címlap, II. János király címere, ajánlás II. János királyhoz, Némethy Ferenc címere, azután „Az Oluasonak“ címmel hibaigazítások. — Következik: „Magyar Orzagnak Decretomanak Sommaia kyth minden kyraly Decretomabol, tewrwenhez walo Ieles dolgoth reuyden ky szedegeteth Weres Balas Byhar warmegyének Iro deakya ees Warady few Byro.“ (A fordító ajánlása az olvasóhoz.) — Ezután jön a Hk. ikivonatos fordítása ily külön címlappal: „KÖVETHKEZNEK NEMYNEMEW TEWRWENYEKHEZ WALO IELES DOLGOK, KYKETH REWWYDEDÉN, WERBEWCZY ISTHWAN Decretomabol, thudny ilyk mynd az Trypartitombol, Magyar nyelwen, Magyar iras tudónak ky irtanak 1563. DEBRECENBE Nyomtattotth Raphael Hoffhalter által, M.D.LXV.“ — Végül: mutató tábla (index titulum).

Kolofon: [Az utolsó, különben egészen üres levél előlapján] DEBRECENBE NYOMTATTOTTH RAPHAEL HOFFHALTER ÁLTAL.

Az ajánlás kelte: „D. 10 Kai. Septemb. Felségednek. Alázatos szegin Hyu szolgaya W. M. I.“ — Érdekesek az ajánlás ezen sorai: „az felséged iambor hywe... az Nagyságos Nemety Ferencz, ez mwncat inditá, szerezteteté, es gongyawal, kewlchegewel segyté, ky ezen dolognak indítása koron, az felséged hywsege melletth halalt szenwede, az ew wranak Seredi Ianosnak hazában, Thokay waraban, az Nemetek által pwska lewwys myat. Boyt elewhonak 10. napyan, Anno a natiuitate Christi Iesv, M.D. LXV.“

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum kolozsvári könyvtárában lévő példány ajánlásának itt közölt szövegrésze némi eltérést mutat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában található példányétól, úgyhogy variáns-kiadások készültek.

A fordításból hiányzanak a prolóógus (bevezetés) és a mellékrészek teljesen. E mellett az egész fordítás kivonatos.

A díszes fametszetű címlapot hasonmásban közli Fraknói 61. 1. és Gulyás, **Könyvnyomtatás** XXXVIII. mell. Utóbbi ugyanott közli Hoffhalter nyomdász ajánlása első lapjának, továbbá a Hk. egyik lapjának és a nyomdász: címerének hasonmását (XXXIX. mell.). A Hk. e kiadásának leírása ugyanott 133–134. l. — Hoffhalter Raphael előkelő lengyel nemes családból származott. Eredeti neve Skrzetusky. Bécsben híres nyomdász volt. de protestáns érzelmei miatt onnan el kellett menekülnie, így került Debrecenbe.

Ladislauš Vajda de Sósmező (**Synopsis historiae juris Transilvanici**. Claudiopoli, 1830, 44. l.) mind az évszámában, mind a helyben tévedve azt írja, hogy Weres Balázs fordítása 1560-ban Lőcsén jelent meg.

5. KOLOZSVÁR, 1571

DECRETVM. Az az, MAGYAR ÉS ERDÉLY Országnac Törvény Könyue. HELTAI GÁSPÁRTÓL wyonnan meg nyomtattat. COLOSVAROT. 1571.

4-r. [4] [174] (helyesen 166) [10] lev. — Elöl: címlap, előszó, a lectoribus salutem kivonata és vármegyék. — Végül: mutató tábla (index titulumum).

Kolofon: Colosuarot nyomtatot HELTAI GÁSPÁR ÁLTAL. M.D.LXXI.

A címlapon olvasható újonnan nyomtatás a Weres Balázs Debrecenben 1565-ben kiadott fordítására vonatkozik, melyet Heltai Gáspár, mint a címlap hátlapján az olvasóhoz intézett előbeszédében mondja, sok jámbor kérésére némileg kijavított és újra kiadott. „Im valamenyére meg tisztítottam, és meg iobbítottam: de nem szinte annyira, mint én akartam auajgy kéuantam volna. Mert müuel hogy egyéb . fele soc dolgokban, az ió Istenec akarattyabol vagyoc foglalatos, Nem lón üdöm hoza, hogy az. egész Könyuet wyonnan a Deákból meg tolmaczolhattam volna Magyar nyelvre: De hogy az iambor Oluasso meg ne akadijon az oluassasban, el hántam a nehéz Orthographiat, auagy írásnac módiat, és a szockottra hosztam &c.“

Sándor István (**Magyar Könyvesház**. Győr, 1803, 5. 1.) tévesen jelzi ezt az 1571-i kiadást Debrecenben megjelentnek.

Ennek a Hk.-kiadásnak címében fordul elő először az Erdélyre hivatkozás, ahol a Hk. törvényerőre emelkedett (1. fentebb 69. 1.). Az idősebb Heltai Gáspár ([1574], aki Kolozsvárt protestáns lelkész és híres író volt, 1550-től ott nyomdászatot is folytatott. Hk.-kiadása azonban úgyszólván csak a nehézkes helyesírás megjavításában tér el a Weres Balázs fordításától. Ő is kivonatossan és a prologus, valamint a mellékreszek mellőzésével adta ki a Hk.-et. Téved tehát Vécsey (10. 1.) és Illés (**Bevezetés** 206. 1.), amikor ezt a kiadást a Hk. teljes magyar fordításának jelzi.

A cím fametszetű keretben, amelyet Heltai először Tinódi krónikájának 1554-i kiadásán alkalmazott. A keretrajz főmotívuma, amint Herakles megöli a nemeai oroszlánt. Ezt a keretrajzot, amellyel a Hk. következő évi latin kiadását is díszítette, valószínűleg Wittembergből hozta magával. Az sem lehetetlen, hogy Hoffgreff György hozta magával Németországból, talán éppen Wittembergből. Heltai ugyanis csak később vezette önállóan a kolozsvári nyomdát; 1550 májusa után társulhatott be Hoffgreffhez, aki a nyomda eredeti tulajdonosa volt. Mivel ennek a kolozsvári első magyar kiadásnak címlapját sem Fraknói, sem Gulyás, nem közölte, hasonmását a 143. lapon adjuk.

6. KOLOZSVÁR, 1572

DECRETVM, OPVS TRIPARTITVM iuris consuetudinarij incltyi Regni Hungariae. PER D. Stephanum de Verbótz etc congestum, et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex con-

sensu Regnicolarum publice editum, ac confirmatum. Anno Dom. 1514. Nune verő impraessum COLOSVARINI IN OFFICINA ' Casparis Helti. Anno Domini 1572.

4-r. [16] CCIII [8] lev. — Elöl: címlap, lectoribus salutem és approbatio. — Végül: conclusio és index titulorum.

A Hk.-nek első hazai latin kiadása. Magyar fordításban már előbb is megjelent Debrecenben 1565-ben és Kolozsvárt 1571-ben (v. ö. 4. és 5. sz.a.).

A díszítésben az előbbi kiadáséval egyező címlap hasonmását közli F r a k n ő i 67. 1. és G u l y á s, **Könyvnyomtatás** 90 l.

Érdekes, hogy míg a H e l l a i előző évi magyar fordítású Hk.-kiadásának címében „Erdély“ is szerepel, itt nincs említve „Transilvania“. Hiányzik e kiadásból a praefatio authoris.

7. BÉCS, 1572

TRIPARTITVM OPVS IVRIS CONSVETudinarij, Incltyi Regni Hungariae. PER SPECTABILEM & Magnificum Dom. STEPHANVM de Werbewcz, Personalis presentiae Regiae Maiestatis olim Locum tenentem, accuratissime editum. Quarta Editio, cum Praefatione & INDICE IOAN: SAMBVCI &c. Typis Blasij Eberi, Viennae Austriae expressa. Cum decennali Priuilegio Caesareo. Anno MDLXXII.

2-r. [14] 102 [12] lev. — Elöl: címlap, S á m b o k y ajánlása Rudolf királynak (Bécs, 1572 okt. 1), S á m b o k y oratója „De Corona“, approbatio, praefatio authoris és index titulorum. — Végül: conclusio, lectoribus salutem, index rerum et verborum novus, Reges Ungariae ab A. 401. ad 1572 per Joan. Sambuc: versibus descripti stb. és carmina.

Kolofon: VIENNAE AVSTRIAE BLASIVS EBERVS excudebat, Anno generis humani salutis M D LXXII.

A magyar címerrel és királyfejekkel díszített, pompás fametszetű reneszánszcímlap hasonmását közli F r a k n ő i 65. 1.

A Hk.-nek ebben a negyedik kiadásában van először betűrendes tárgymutató, amelyet S á m b o k y **Index rerum et Verborum nouus** címmel adott ki. — S a m b u c u s (S á m b o k y) J á n o s (1531—1584) I. Miksa udvari orvosa és történétírója, nagy könyvgyűjtő és polihisztor. Jogot is hallgatott Bolognában. — V. ö. életrajzára is E n d r e B a c h, **Un humaniste hongrois en Francé. Jean Sambucus et ses rélations littéraires (1551—1584)**.

Études Francaises publiées par l'Institut Francais de l'Université de Szeged 5. Szeged, 1932. — G u l y á s P á l, **Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámbokey János könyvtára.** Budapest, 1941.

S á m b o k y a Hk.-nek erre (majd később az 1581-i bécsi) kiadására tíz évi császári privilégiumot eszközölt ki. (V. ö. 9. sz. a.) Addig Magyarországon már három kiadás jelent meg: az 1565-i debreceni (v. ö. 4. sz. a.) az 1571-i kolozsvári magyar (v. ö. 5. sz. a.) és az 1572-i kolozsvári latin

leadás (v. ö. 6. sz. a.); A kiváltságlevéllel az utánnomások versenye ellen akart védekezni.

8. NEDELIC, 1574

DECRETVM KOTEROGAIE VERBEWCZI ISTVÁN
DIACHKI POPISZAL A POTER-dilghaie Laszlou koterie za
Mathiassem Kral bil zeusze Ghoszpode i Plemenitih hotieniem
koteri pod Wugherszke Corime ladanie szlisse. OD IVANVSSA
PERGOSSICha na Szlouienszki iezik obernien. Non acci-
pies personam nec munera, quia munera exaeant oculos sa-
pientum et mutant verba iustorum NVM: XVI. STAMPAN V
Nedelischu Leto nassegha zuelichenia 1574.

2-r. [4] LXXXIII (ez a 93. sz. levél kétszer fordul elő) [5] lev. —
Elöl: címlap, dedicatio, praefatio és vocabularium. — Végül: a fordító
üdvözlő az olvasót és index titulumum.

Kolofon: STAMPALIE TE DEcretum Rodolphus Hoffhalter.

A horvát szövegű címlap magyar fordítása: Decretum, amelyet az a
László erősített meg, aki Mátyás után a magyar korona főhatósága alá
tartozó urak és nemesek akaratából lett királlyá. Pergossich Iván által
szlovén nyelvre fordítva... Nyomtatott Nedelicen megváltásunk 1574. évében.

A Hk. horvát fordítását ajánlja a fordító a nedelici nyomda tulajdo-
nosának, gróf Zrínyi György tárnokmesternek, a szigetvári hős Zrínyi
Miklós fiának, kinek dicső halálát az előbeszédben említi.

A Hk. kiadásainak ma ez a legritkábbika. Mindössze hat példánya
ismeretes. Ennek oka, hogy a horvátok a nedelici protestáns nyomda ter-
mékeit az ellenreformáció idején jórészt elpusztították. Nedelic (horvátul
Nedelisee, ma Drávavásárhely) Csáktornya mellett fekszik a Muraközben,
Zala megyében. Gróf Zrínyi György, aki buzgó evangélikus volt, a szom-
szédos Alsólendváról ide telepítette Hoffhalter Rudolf vándornyom-
dászt, aki fia volt annak a Hoffhalter Rafael nek, aki 1565-ben
Debrecenben a Hk. első magyar fordítását kiadta. Zrínyi valószínűleg éppen
azért hívta birtokára a nyomdászt, hogy a Hk. horvát fordítását kinyo-
massa. Hoffhalter a horvát kiadás címlapjához ugyanazt a fametszetű,
szimbolikus keretet használta föl, amelyet atyja annak idején a debreceni
magyar kiadáshoz készített. V. ö. Gulyás, **Könyvnyomtatás** 144. I.
(A XLI. mellékleten közli a címlap hasonmását is.)

A Hk. horvát fordításának ismeretes hat példánya közül egy a zágrábi
egyetemi könyvtárban, négy pedig Budapesten van.¹⁾ Közülük csak kettő
teljes és ép: az egyik a budapesti Egyetemi Könyvtárban (jelzete „R. M. K.

¹⁾ A hatodik példány jelenlegi helyét nem sikerült megállapítanunk.
A Magyar Nemzeti Múzeum három példánya közül egyet 1926-ban előverez-
tetett a Lantos-céggel. — V. ö. **V. Sale by Auction of the Duplicate Copies
of the Hungárián National Museum Library.** Budapest, 1926, 21. 1. E pél-
dánynak a leírás szerint 4 levele hiányzik. Hogy az árverésen ez a pél-
dány kinek a kezébe került, nem lehetett kinyomozni.

II. 12^a, Kitonich Jánosé volt), a másik pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárában (jelzete „Szabó K. II. 136^a”). Ugyanitt („T36 a^a” jel alatt) van egy rongált példány címlap nélkül. Ugyanígy van a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában is („Ráth 544^a” jel alatt). A múzeumi ép példány díszes fametszetű címlapjának hasonmását közli Fraknói 69. 1. és Kadlec a Pergossich-féle fordítás 1909-i belgrádi kiadásában 1. 1. (V. ö. alább 51. sz. a.) Az utóbbi a címlapon olvasható tintafeljegyzésekkel együtt, míg Fraknói azoktól mentesen. Rendkívül érdekes, hogy a Hk. e horvát fordításának két változata van. Szó- és hangkülönbségek vannak közöttük, úgyhogy az egyik szöveg inkább kaj-horvátnak, a másik pedig sto-horvátnak látszik. A Zágráb vidéki ú. n. kaj-horváí nyelvet maguk a horvátok a XVII. századig szlovén nyelvnek nevezték. Ez volt ugyanis a régi Szlavónia. Ezért mondja Pergossich is a címlapon, hogy „szlovén” nyelvre fordította. A budapesti egyetemi és múzeumi könyvtárbeli két ép, valamint az akadémiai rongált példány, inkább a kaj-horvát nyelvet tünteti föl. A budapesti egyetemi könyvtárbeli szöveget adta ki mint főszöveget Kadlec 1909-ben, de jegyzetekben közölte az eltéréseket a zágrábi példány alapján, amely megegyezik a múzeumi könyvtár csonkapéldányával. Az ép példányok főszövege tehát a muraközi kaj-horvát nyelvjáráson alapszik, de vannak benne sto-elemek is. Az ép példányok és a múzeumi példány közt a nyelvváltozati eltérések nagyjából a Hk. I. részének közepéig terjednek, attól kezdve már csak itt-ott mutatkozik eltérés. A múzeumi teljes példány az I. rész 38. címéig megegyezik a budapesti egyetemi könyvtárával, de a 39. címtől kezdve a zágrábi egyetemi könyvtárával azonos. Nagy érdekessége ezeknek a példányoknak, hogy Pergossich fordítása a kaj-horvát irodalom legrégebb nyomtatott emléke. A fordító varasdi jegyző volt, aki jól tudhatott magyarul, mert a Hk.-et nem a latin eredetiből, hanem Weres Balázs 1565-i magyar fordításából ültette át horvátra de — mint utószavában maga is megjegyzi — itt-ott figyelembe vette a latin eredetit is. Annival is inkább, mert Weres fordítása nem teljes. Ez is fényes bizonyítéka a magyar kultúra kisugárzásának a nemzetiségekre. Mint ahogy a szászvárosi román Ószövetség (Palia) 1582-ben Heltai Gáspár magyar bibliafordítása alapulvételével magyar főúr költségén jelenik meg, a fennmaradt első kaj-horvát nyomtatvány is magyarból és magyar hatásra készült. Jogi szempontból pedig az az érdekessége ennek a fordításnak, hogy a horvát területen is érvényben volt magyar szokásjog iránt való nagy érdeklődést mutatja és a magyar jogi műszavaknak a horvát jogi nyelvben való elterjedtségét bizonyítja. — V. ö. erre Tagányi Károly (Magyar Nyelv V. évf., 1909, 157. 1.). — V. ö. még: -eh, Verbóczy „Opus Tripartitum juris consuetudinarii regni Hungariae” című műve Pergossich-féle fordításról. Magyar Könyvszemle új foly. XVII. k., 1909, 92. 1. — Ladislaus Hadrovics, Ungarn und die Kroaten. Ungarische Jahrbücher X-XI. k., 1941, 161. 1. Bővebb irodalmat közöl Pergossichra és fordítására vonatkozólag.¹⁾

²⁾ A nyelvészeti útbaigazításokért Kniezsa István kartársamnak tartozom hálával.

Pergossich Varasdon 1587-ben kiadott kis gyűjteményes kötetének (v. ö. Szabó Károly II. 198.) előszavából megtudjuk, hogy azért adta ki latinul ezt a munkát, nehogy olyan támadásban részesüljön, mint amilyen a Hk. lefordításakor érte. — V. ö. Gulyás, **Könyvnyomtatás** 216. 1.

Friedrich Schuler v. Libloy (**Siebenbürgische Rechtsgeschichte**. Hermannstadt- 1855, 2. Aufl. 1867-^8, 73. 1.) tévesen ír a fordítás megjelenési évétől 1714-et.

9. BÉCS, 1581

TRIPARTITVM OPVS IVRIS CONSVETVDINARII INCLITI REGNI HVNGARIAE. STEPHANI WERbeuzi &c. additis Regulis Iuris antiqui. ACCESSIT NVNC ENCHIRIDION ARTICVLORVM COMITALIVM EIVSDEM REGni, per causarum locos tributum, vsibusq(ue) aptum. OMNIA STUDIO IOAN: Sambuci, &c. Cum decennali Priuilegio Caeseo. VIENNAE AVSTRIAE, TYPIS NASSINGermanianis. Suraptibus veró Erhardi Hilleri, Biblioplae ibidem. ANNO M.D.LXXXI.

2-r. [18] CXXXVI [12] lev. — Elöl: címlap, S á m b o k y ajánlása Rudolf királynak (Bécs, 1572 okt. 1), S á m b o k y oratóija „De Corona“ (Pozsony, 1572 szept. 25), approbatio, praefatio authoris és index titulorum. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, carmina és index brevis. — Hozzájárul külön címlappal: reguláé juris [15] lev. és enchiridion [6] 75 lev.

S á m b o k y tehát 1581-ben másodszor is kiadta a Hk.-et. (1572-i kiadását v. ö. 7. sz. a.) E kiadás tárgymutatójának címe: **Index Tripartitorum brevis, una cum difficilium aliquot vocum in articul. notatione. Per Samb. ubi p. (passim) significat.** Ez az **Index brevis** a következő két tárgymutató egybedolgozásából keletkezett: az 1572. évi Hk.-kiadás **Index rerum et verborum** novus-ából és abból a függelékből, amelyet S á m b o k y a B o n f i n i történelmi munkájának függelékeként 1581-ben kiadott első nyomtatott törvénygyűjteményünkhöz készített. Ezen az **Index Tripartitorum brevis**-en kívül még egy másik vezérszavas tárgymutatót is felvett S á m b o k y a Hk. ezen 1581. évi kiadásának a toldalékai közé. Címe: **Index, seu Enchiridion omnium decretorum, et constitutionum Regni Hungariae, ad annum 1579. usque, per causarum locos disinctum, memóriáé usibusque fori maximé utile.** — V. ö. a részletekre V é c s e y 14—15. 1. — P á r n i c z k y — B á t y a 45—47. 1.

S á m b o k y a Hk.-nek ehhez a kiadásához csatolta először a **Reguláé juris antiqui-t**, amely azután kibővítve és módosítva bent maradt a további Hk.-kiadásokban, sőt bekerült a CJH kiadásába is. (V. ö. elől a rövidítések jegyzékében.)

A magyar címerrel és király fejjel ékesített, gyönyörű fametszetű reneszánszcímlapot hasonmásban közli F r a k n ó i 71. 1.

10. BÉCS, 1599

DECRETVM Oder TRIPARTITVM OPVS Der Landts-Rechten vnnnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern, Durch STEPHANVM DE WERBEVTZ In Lateinischer Sprach beschrieben. An jetzo aber der Hochberümbten Teutschen Nation zu guetem ausz dem Latéin ins Teutsch trewlichst vertirt vnnnd gebracht: Durch AVGVSTINVM WAGNERVM Villseccens. I. V. Candidat & incltyae Reip. Poson. Hung caus, Direct. & C. Cum Gratia & Priuilegio octo annorum Gedruckt Zu Wienn in Osterreich, bey Leonhart Formica. ANNO MDXCIX.

2-r. [3] 155 [37] lev. — Elöl: címlap, a fordító Wagner Ágoston ajánlása Pozsony város tanácsának és An den gunstigen Leser. — Végül: Register Vber die Tittel des Eingangs Auff das Tripartitvm Opvs (index titulorum) és verborum és Vitia typographica.

A magyar címerrel díszített címlapot hasonmásban közli Frankó 85. L

A mellékreszek hiányoznak.

11. DEBRECEN, 1611

DECRETVM Juris consuetudinarij, Incltyi Regni HUNGARIAE & Transylvaniae. Az az, MAGYAR ES ERDELY-Orszagnak Törvény könyve. VERBŐCI ISTVÁN ÁLTAL Iratot, 1514. Ezten: Mostan Deákul és Magyarul, Egy hasznos Registro(m)mal egyetemben uyobban ki bocztatot. Cum Gratia & Privilegio. DEBRECENBEN, Nyomtatta LIPSI AI PAL, 1611.

4-r. [62] 513 [41] 1. — Elöl: címlap, lectoribus salutem és approbatio. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina. — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion [8] 92 l.

A Werbőczy latin ajánlásához fűzött jegyzetből kitűnik, hogy ez a kiadás ifj. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdász és városi jegyzőtől származik, aki használta a régibb magyar fordításokat, melyeken fáradoztak 1565-ben Weres Balázs, 1571-ben öreg Heltai Gáspár és „Ismegh, 1589. Eztend. Lasskai Ianos, Erdélyben, akkori Fejervari Captalan.“ — Erre az adatra építve vette föl Sándor István (**Magyar könyvesház** 11. 1.) Laskai fordítását hely nélkül 1589-re, amely azonban nyomtatásban soha meg nem jelent. Ugyanitt olvassuk: „Az Nagyságos és Tekéntetes Urnák, Zeredahelyi IMREFI IANOSNAK, azon Érdely-Ország Fejedelmének, főbik Tanatsanak, segítségével: Es az Kolosvarat lakó Nemes és bötsületes Gellyen Imre fő Birosgaban, es atyafiuí szeretetiből való táplálásából, Helthai Gaspar, az Colosvari Könyvnyomató, és az Varos hites Nótáriusa munkája által, Deákul és Magyarul, uyobban ki adatot, az Tekéntetes Vitézlő

Nemes Magyar Nemzethöz való szeretetiből. Ugyan azon Helthai Gáspár, és Debrecenben lakó Könyvnyomató Lipsiai Pal által, ki-is nyomtattatott.“ — Az Erdélyi Nemzeti Múzeum kolozsvári könyvtárában lévő „R. M. könyvtár 1447“ jelzésű példányból közölt ez a részlet hiányzik az ugyanott található „R. M. könyvtár 1446“ jelzésű példányból, úgyhogy variáns-kiadásokkal* van dolgunk. — Ezeknek az adatoknak alapján vette föl Friedrich Schuler v. Libloy (*Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. Hermannstadt, 1855, 2. Aufl. 1867—8, I. k., 72—73. 1.) a Laskai- és Gellényé-n-féle kiadásokat, amelyek azonban nyomtatásban soha meg nem jelentek. Úgy látszik, mindezeknek tekintetbevételével sorolja föl azokat Kolozsvári és Óvári a Hk. 1894-i akadémiai (XXXI. 1.), valamint CJH-beli 1897-i (és lipcsei 1902-i) kiadásában (XXXIII. 1.) a Hk. kiadásai között ílymódon: „1589-ből, Laskai János gyulafehérvári káptalani inspektor-magyar fordítását említi Tóthfalusi Kiss Miklós. — 1609—13-ig Kolozsváron, folio. Imrefi János és Gellény Imre költségén kiadott magyar fordítás.“ Most már véglegesen megállapíthatjuk, hogy mindez tévedésen alapszik... A Hk.-nek ilyen kiadásai soha meg nem jelentek. — V. ö. Szabó Károly I. 426. sz. a.

A fába metszett címeret tartalmazó címlap az 1571-i kolozsvári kiadásának a mintájára készült csekély eltéréssel. Hasonmásban közli Fraknói y2- !•

12. BÉCS, 1628

TRIPARTITVM OPVS, DECRETORVM, CONSTITVTIONVM ET ARTICVLORVM REGVM INCLYTI REGNI VNGARIAE, IN TRÉS TOMOS DIVISVM.¹⁾ TOMVS PRIMVS CONTINENS TRIPARTITVM OPVS IVRIS CONSVETVDINARIII INCLYTI REGNI VNGARIAE, STEPHANI WERBEVZI &c. ADDITIS REGVLIS IVRIS ANTIQVI. ACCESSIT NVNC ENCHIRIDION ARTICVLORVM COMITIALIVM EIVSDEM REGNI, PER CAVSARVM LOCOS DISTRIBVTVM., VSIBVSQVE APTVM. Cum consensu Superiorum. VIENNAE. AVSTRIAE. TYPIS & SVMTIBUS CASPARIS AB RATH, SACRAE CAESAREae Maiestatis, nec non Antiquissimae ac Celeberrimae Vniuersitatis Viennensis Bibliopolae ac Typographi iurati. ANNO M. DC. XXVIII.

2-r. [24] 139 l. — Elöl: címlap, R a t h kiadó ajánlása III. Ferdinándnak,, approbatio, vagyis a bécsi egyetem jóváhagyó nyilatkozata a kiadást illetőleg, praefatio authoris és index titulum. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index rerum et verborum novus. — Hozzájárul külön címlappal: reguláé juris [8] lev. — Enchiridion (külön...

¹⁾ Ezt a főcímet a 3 kötetes mű külön címlapja tartalmazza.

címlappal) [8] 119 1. — 3 k. A II. k. [8] 616 [52] 1.; a III. k. 111 [8] 1. és a todalékok.

A 3 k. közül az I. k. tartalmai a Hk. 1581. évi S á m b o k y-féle kiadása (v. ö. 9. sz. a.) javított nyomásban valamennyi todalékával együtt. Mellette van tehát a **Regulae juris antiqui** és **T e I e g d i Enchiridion-ja**. A különbség csak annyi, hogy S á m b o k y 1581. évi **Index Tripartorum brevis-e** helyett az 1572. évi Hk.-kiadás **Index rerum et verborum novus-a** foglal helyet. (V. ö. 7. sz. a.) — V. ö. a részletekre V é c s e y 18—19. 1. és P á r n i c z k y —Bátyka 45—47. és 61—63. 1.

Az I. k. címlapjának hasonmását közli F r a k n ó i 74. 1.

A II. k. tartalmazza a törvényeket 1035-től 1583-ig, a III. k. 1587-től 1604-ig.

13. BÁRTFA, 1632

DECRETVM LATINO-HVNGARICVM, SIVE TRIPARTITVM OPVS IVRIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE & Transylvaniae ac partium eidem subjectarum, una cum Methodo Articulorum Diaetalium, Authore S T E P H A N O W E R B Ö C Z Y. Huc accesserunt etiam Reguláé, Iuris Antiqui, Civiles & Canonicae, admodum perutiles & necessariae. Az az: Magyar és Erdély Országának TÖRVÉNY KÖNYVE, Irattatot Werbőczy István által. Mostan ismét uij onnan Deakúl és Magyarul egy szép hasznos Regestromockal és Regulákkal meghöregbítettet és ki bocsáttatot. BARTPHAE, Typis & sumptibus IACOBI KLÖSZ Civis & Typographi, Anno M. DC. XXXII.

4-r. [80] 556 [40] 1. — Elöl: címlap, Klösz nyomdász ajánlása Kassa, Lőcse, Bártfa és Kiszseben főbiráinak és jogtanácsosainak, ugyanannak előszava, approbatio és index titulorum latino-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina (de csak Balbié). — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé juris [8] 90 [29] 1.

14. LŐCSE, 1637

DECRETVM Latino-Hungaricum, Juris consvetudinarij, Incltyti Regni Hungariae & Transylvaniae. Az az: MAGYAR ES ERDÉLY Országának Törvény könyve. VERBŐCI ISTVÁN által iratot, 1514. Esztend: Mostan Deakul és Magyarul, egy szép hasznos Regestrommal egyetemben uyjobban ki-bocsatot. LEUTSCHOVIAE, Typis & sumptibus Laurentij Breveri. Anno 1637.

4-r. [90] 551 [42] 1. — Elöl: címlap, lectoribus salutem, approbatio és index titulum latino-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina. — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé juris [135] 1.

A magyar címerrel díszített, famietszetű címlap megegyezik az 1660-i kiadásával. Ez utóbbinak hasonmását közli F r a k n ó i. (V. ö. 17. sz. a.)

15. DEBRECEN, 1639

DECRETVM juris consuetudinarij, Inclyti Regni HUNGÁRIÁÉ & Transylvaniae. az az: MAGYAR ES ERDELY-Orszagnak Törvény könyve. Mellyet Irt V E R B Ő C I I S T V A N, 1514. Esztendőben. Mostann penighlen Nemzetemhez-valo szeretetem-ből, Deákul es Magyarul, Két hasznos Regestrummal es Egynehány Regulákkal egyyüt, az elébbeni Nyomatásoknak Vétkeiből Ujjonnan ki tisztítván, illendőbb es vilagosb Magyar szókkal, ki nyomtatott, es ki-bocsatott. FODORIK MENYHÁRT. DEBRECZENBEN, ANNO. M.DC.XXXIX.

4-r. [76] 463 [56] 1. — Elöl: címlap, ajánló levél és index titulum latino-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, reguláé juris, index verborum latino-hungaricus és carmina. — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion [8] 92 1.

A címlap hasonmását közli F r a k n ó i 77. 1.

F o d o r i k nyomdász magyar nyelvű ajánlásában tekintetes és nagy-ságos Iktári gróf Bethlen Péter, Hunyad és Máramaros vármegyék örökös főispánjának ajánlja a könyvet, akinek költségén megjelent. A magyar szövegre vonatkozó hangzatos cím ellenére nem éri el a magyar nyomtatás az 161 i-i debreceni nyomás minőségét sem; a fordítás szövege pedig ugyanaz.

16. BÁRTFA, 1643

DECRETVM LATINO-HUNGARICUM, sive TRIPARTITVM OPUS JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE & Transylvaniae, ac partium eidem subjectarum, una cum Methodo Articulorum Diaetalium, Authore S T EPHANO WERBŐCZY. Huc accesserunt etiam Reguláé Juris Antiqui, Civiles & Canonicae, admodum perutiles&necessariae. az az: Magyar és Erdély Országnak TÖRVÉNY KÖNYVE, írat-tatott WERBŐCZY ISTVÁN által. Mostan ismét uijonnan és másodszor, Deákul s-Magyarul, szép hasznos Regestromockal és Régulákkal meg-öregbítettett és ki-nyomatattot. BARTPHAE, Typis & sumptibus JACOBI KLÖSZL. Anno C. 1643.

4-r. [78] 484 [40] 1. — Elöl: címlap, Klöszl nyomdász ajánlása az olvasóhoz, approbatio és index titulumum latino-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina (de csak Balbié). — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé [8] 94 [18] 1.

A címlap hasonmását közli Fraknói 79. 1.

17. LŐCSE, 1660

DECRETVM Latino-Hungarkum, Juris consuetudinarij, Incltyj Regni Hungariae & Transylvaniae. Az az: MAGYAR ES ERDÉLY Országoknak Törvény Könyve. VERBŐCI ISTVÁN által íratott, 1514. Esztend. Mostan Deákul és Magyarul, egy szép hasznos Regestrommal egyetemben újjobban ki-botsáttatott. LŐCSÉN, BREVER LŐRINTZ által, 1660.

4-r. [90] 551 [42] 1. — Elöl: címlap, lectoribus salutem, approbatio és index titulumum latino-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina. — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé [135] 1.

A magyar címerrel díszített, fámetszetű címlap hasonmását közli Fraknói 80. 1. — A címlap szövege néhány betű kivételével megegyezik az előző, 1637-i lőcsei kiadásával. (V. ö. 14. sz. a.) Itt azonban az impresszum már nem latin, hanem magyar.

18. NAGYSZOMBAT, 1696

CORPUS JURIS HUNGARICI, SEU DECRETUM GENERALÉ, INCLTYI REGNI HUNGARIAE, PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM, IN TRÉS TOMOS DISTINCTUM: Nunc denuo Recusum, Omnibusque NOVELLIS, ARTICULIS, quae in Prioribus Editionibus deerant, adauctum.¹⁾ TOMUS PRIMUS, CONTINENS OPUS TRIPARTITUM, JURIS CONSUEUDINARIJ EJUSDEM REGNI. AUTHORE STEPHANO de WERBŐCZ, &c. TYRNAVIAE, Typis Academicis, per Joannem Andreám Hörmann. Anno M.DC.XCVI.

2-r. [28] 139 [4] 1. — Elöl: címlapok, a nyomda dedikációja Kollonics Lipót hercegprímásnak, praefatio authoris, index titulumum és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus és lectoribus salutem. — 3 k. A II. k. [2] 604 1.; a III. k. 432 1. és a külön lapszámozott oldalékok.

¹⁾ Ezt a főcímet a 3 kötetes mű külön címlapja tartalmazza.

A magyar törvényeknek ezt a három-kötetes teljes gyűjteményét Szentiványi Márton tette közzé. Ez a kiadás viselte az 1846-ig (sőt csekély eltéréssel 1868-ig) megmaradt **Corpus Juris Hungarici** elnevezést. A Hk-et magában foglaló I. k. tartalma megegyezik az 1628. évi bécsi kiadásával. (V. ö. 12. sz. a.) A különbség mindössze annyi, hogy hiányzik a végéről az **enchiridion**, a **reguláé juris-t** pedig Szentiványi a III. k. függelékébe helyezte. A II. k. a törvényeket 1035-től 1583-ig, a III. k. 1587-től 1687-ig tartalmazza.

Szentiványi Márton (1633—1705) a nagyszombati egyetemnek volt egyik legkiválóbb tanára. — V. ö. Pauler Tivadar, **Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez**. Pest, 1878, 14—35. l. — Párniczky Mihály, **Szentiványi Márton és a Corpus Juris Hungarici**. Jogi professzorok emlékezete. Budapest, 1935, 7—15 l. Kny.-ban is. Budapest, 1936.

19. KOLOZSVÁR, 1698

DECRETUM LATINO-HUNGARICUM. Sive, TRIPARTITUM OPUS JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI HUNGÁRIÁÉ ET TRANSSILVANIAE, AC PARTIUM EIDEM SUBJECTARUM. Authore STEPHANO WERBÖCZI. Huc accessit ENCHIRIDION ARTICULORUM, in hoc libro veji in Deereto Generáli eontentorum. Az az, MAGYAR ÉS ERDÉLY ORSZÁGNAK HÁROM RÉSZRE OSZTOTT TÖRVÉNY KÖNYVE. íratott WERBÖCZI ISTVÁN által. Mostan ismét újonnan a' Haza fiainak szükségekre 's hasznokra, Deákul 's Magyarul, szép hasznos Regestromokkal és Rövid-Summákkal együtt ki-nyomtatattott KOLOZSVÁRATT, M. TÓTFALUSI KISMIKLÓS által. 1698 esztendőben.

4-r. [24] 425 (hibásan 225) [35] l. — Elöl: címlap, **Misztótfalusi Kis Miklós** nyomdász ajánlása az erdélyi kir. kormányzéknek és tanácsosoknak, a nyomdász üdvözlete az olvasónak, approbatio és index titulum latinó-hungaricus. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum latino-hungaricus és carmina (de csak Balbié). — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé juris [96] l.

A latin nyomás és a magyar fordítás kijavítására vonatkozólag elmondja előszavában a nyomdász, hogy „ . . . adverti . . . raris quidem in locis, in ipso etiam textu Latino, quod correctione egeret, &? in ipsa pte. simum Translatione non pauca, in quibus Authoris mentem non satis expressisse videntur.“ Ezek szerint tehát M. Tótfalusi mind a latin-, mind a magyar szöveget megjavította.

Misztótfalusi Kis Miklós (1650—1702), a leghíresebb magyar nyomdász és író volt, aki mint református pap ösztöndíjjal Amszterdamba ment és ott megtanulta a könyvnyomtatást, valamint a betűmetszést. Odakint európai hírnévre és nagy vagyonra tett szert, de 1690-ben mégis.

Kolozsvárra jött, ahol három év múlva átvette a református kollégium nyomdáját, amelynek betűit újra metszette és öntötte. Később önálló nyomdát is rendezett be. Üjtásai miatt sok összeütközése volt egyházával és ennek magyarázatára adta ki a következő híres munkáját: **M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének, és különös tsekedetinek Mentsége. Mellyet az Irégyek ellen, kik a' közönséges Jónak ezaránt megátólói, írni kényszerítettett. Kolozvárratt, 1698. Esztendőben. Mellyet most ujjlag kinyomtattak Tolnai Gábor bérekesztő-beszédével.** Gyomán, Nyomtatott Kner Izidor Betűivel 1940. Esztendőben. — V. ö. Dézsi Lajos, **Magyar író és könyvnyomató a XVII. században.** Magyar Történeti Életrajzok XIV. Budapest, 1898.

A címlap hasonmását közli Fraknói 83. 1.

Fraknóinak (343. 1.) és Illésnek (**Bevezetés** 207. 1.) az az állítása, hogy“ a Hk. 1698-ban belekerült az erdélyországi törvénygyűjteménybe, az **Approbatae et compilatae constitutiones-be**, tévedés. Az approbáták és compiláták ebben az évben meg sem jelentek, csak 1696-ban. Bennük nem szerepel a Hk. Az utóbbinak 1698-ban Kolozsvárt önálló kiadása jelent meg.

20. NAGYSZOMBAT, 1734

A CJH Szegedi János tól készített egyik ú. n. átmeneti kiadása. A Hk.-et magában foglaló I. k. még az 1696-os kiadás. ^V. ö. 18. sz. a.) A II. k. kiadási éveként azonban már az 1734-es évszám olvasható. Van olyan változat is, amelynek még a II. k.-e is 1696-os, és csak a III. k.-en szerepel 1734. Ezeket a kiadásokat úgy rendezte Szegedi, hogy első, illetőleg második kötetül felhasználta az 1696. évi kiadás el nem fogyott példányait és hozzákötötte az 1734-ben megjelent kötethez. — V. ö. Vécsy 22. 1. — Párniczky—Bátyka 68—69. 1.

Szegedi János (1699—1760) jezsuita, jogtudós, előbb nagyszombati egyetemi tanár volt, majd Kolozsvárt, a bécsi Pazmaneumban és Budán igazgató, végül pedig Nagyszombatban házfőnök. A CJH kiadói közt ő az első romanista. Ő illesztette be a kiadásokba a kánonjogi és a hazai jogi regulákat, valamint több más toldalékot. Ő a Hk.-vel foglalkozó tankönyveknek, a **Tyrociniumnak** (v. ö. alább 7.* sz. a.) és a **Werböczius Illustratusnak** (v. ö. 24. sz. a.), valamint egyéb jogtudományi és történelmi műveknek szerzője. Ezekkel nemzedékekre kiható befolyást gyakorolt. — V. ö. P a u l e r, i. m. 59—76. 1. — Degré Alajos, **Szegedy János, az egyetem első jogtörténésze.** Jogi professzorok emlékezete. Budapest, 1935, 17—23. 1.

21. NAGYSZOMBAT, 1735

Ez is a CJH átmeneti kiadásai közé tartozik. A két első kötet meg egyezik az előbbivel. (V. ö. 20. sz. a.) A III. k. toldalékként szereplő, **Kitonich János s-féle Centuria certarum contrarietatum, et dubietatum, Ex Decreto Tripartito desumptarum, et resolutarum** külön címlapján ellenben már az 1735-ös kiadási év olvasható. (V. ö. alább 6.* sz. a.) — V. ö. Párniczky—Bátyka 69. 1.

22. NAGYSZOMBAT, 1740

Ez is a CJH átmeneti kiadásai közé tartozik. Csak annyiban tér el az előző kiadástól (v. ö. 21. sz. a.), hogy a III. k.-hez csatolt 1715. évi dekrétum címlapján már 1740 olvasható. — V. ö. P á r n i c z k y — B á t y k a 69—70. 1.

23. NAGYSZOMBAT, 1740

CORPUS JURIS HUNGARICI, SEU DECRETUM GENERALÉ, INCLYTI REGNI HUNGARIAE, Partiumque eidem annexarum, In Trés Tomos distinctum, nunc denuo recusum, omnibusque NOVELLIS, ARTICULIS, quae in prioribus Editionibus deerant, adauctum. TOMUS PRIMUS, CONTINENS OPUS TRIPARTITUM, JURIS CONSUEUDINARII Eiusdem Regni. Authore STEPHANO DE WERBŐCZ, &c. TYRNAVIAE, Typis Academicis Societatis Jesu, 1740.

2-r. [12] 144 [4] 1. — Elöl: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum.

Voltaképen ez is átmeneti kiadás, mint az előző három. Itt azonban már az első kötetet újból kinyomatta Szege di János. A Hk. tehát ebben már új, kéthasábos nyomással jelent meg szakaszokra (§§) és bekezdésekre osztva Szege di jegyzeteivel és címlapján az 1740-es évszámmal. (Ezért is közöljük címlapját egész terjedelmében.) A II. és III. k. azonban már az előző kiadáséival egyezik meg (v. ö. 22. sz.), vagyis Szege di az új I. k.-hez hozzákötötte az 1734-es kiadású II. és III. k.-et, amelyek megmaradtak az 1734. évi kiadásból. A III. k. végén már mégis szerepel az 1741. évi dekrétum. Úgy látszik, mire az 1740-es évszámot viselő kötet megjelent, akkorára már — átnyúlva a következő évbe — az 1741. évi törvénycikkeket is kinyomatták. (Ezek külön címlapján: Anno 1741.) K o v a c h i c h József Miklós (*Notitiae praeliminaries ad syllogem decretorum comitialium*. Peshini, 1820, 33-37. 1.) az előző három átmeneti kiadást (v. ö. 20., 21. és 22. sz. a.) nem említve, ezt az összeállítást mint „Editio mixta“-t ismerteti. — V. ö. V é c s e y 22-23. !• — P á r n i c z k y — B á t y k a 70—71. 1.

24. NAGYSZOMBAT, 1740

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio, olim compilatum, Duorum, & quod exeurrit, Seculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum

praesertim Tyronum, illustratum. TYRNAVIAE, Typis Academicis. 1740.

8-r. [36] 596 [19] 1. — Elöl: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, index titulorum és errata.

Ez a Hk.-nek első magyarázatos („illustratus“) kiadása, amelynek tankönyv rendeltetése volt. Bár név nélkül jelent meg, szerzője köztudomás szerint a kiváló jogtudós, Szege di János volt. (V. ö. 20. sz. a.) Ettől kezdve a Hk. minden további kiadása szakaszokra (§§) és bekezdésekre osztva jelent meg. Ez is Szege di tői származott.

23. CSÍKSOMLYÓ, 1745

DECRETUM LATINO-HUNGARICUM. JURIS CONSVETUDINARIUM INCLYTI REGNI HUNGARIAE & TRANSYLVANIAE. Az - Az : MAGYAR, ÉS ERDÉLY ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-KÖNYVE. VERBÖCZI ISTVÁN-által íratott 1514 esztendőben. Mostan a' Méltóságos Erdélyi Regium Gubernium rendeléséből, és igazgatási-által, az igazságnak, és törvényeknek nagyobb elő mozdítására, eziránt szűkölködő törvénytévőknek, és törvényt tudni, s' tanulni kívánóknak kedvek-ért újólag ki-bocsáttatott. Typis Conventus CSIKIENSIS. Sumptibus Spect. ac Generosi Domini NICOLAI ENDES, de Csik Sz. Simon, ejusde(m) Conventus Syndici Primarii, &c. An(n)o salutis 1745.

8-r. [22] 623 [32] 1. — Elöl: címlap, approbatio és index titulorum. — Végül: conclusio, vármegyék, index verborum, latino-hungaricus és carmina (de csak B a Ibié). — Hozzájárul külön címlappal: enchiridion és reguláé juris antiqui, civilis et canonici és a nyomdahibák jegyzéke [97] 1.

26. NAGYSZOMBAT, 1751

CORPUS JURIS HUNGARICI, SEU DECRETUM GENERALE INCLYTI REGNI HUNGARIAE, PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM IN DUOS TOMOS DISTINCTUM. TOMUS PRIMUS, Continens Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii ejusdem Regni, Authore STEPANO DE WERBÖCZ, &c. AC DECRETA, CONSTITUTIONES, ET ARTICULOS SERENISSIMORUM, gf APOSTOLICORUM REGUM, Ac Inclytorum Statuum &“ Ordinum Regni Hungariae, Partiumque eidem annexarum, a Sancto STEPHANO usque ad Magnum LEOPOLDUM in publicis eorundem Comitibus conclusos, & editos.

Cum Speciali Privilegio Sacrae Caesareo-Regiae Majestatis. TYR-
NAVIAE, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO
M. DCC. LI.

2-r. [16] 120 [6] 1. — Ilöl: címlap, privilégium caesareo-regium, vagyis Mária Terézia kiváltságlevele,¹⁾ praefatio ad lectorem, vagyis az Academica Societatis Jesu Typographia Tynaviensis előszava az olvasóhoz, Werbőczy -arcképe, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, index titulorum és errata. — Hozzájárul: DE-CRETA, CONSTITUTIONES ET ARTICULI, Serenissimorum, &> Apostolicorum REGUM, AC INCLYTORUM STATUUM, «fe ORDINUM, REGNI HUNGARIAE, Partiumque Eidem annexarum, A Temporibus Sancti STEPHANI Primi Regis, usque ad LEOPOLDUM MAGNUM exclusive: Annis videlicet Sexcentis, Quinquaginta Quinque, in Publicis Eorundem Comitibus, Conclusi, &? Editi. TYRNAVIAE, Typis Academicis Societatis Jesu 1742. stb. 878 [1] L; II. k. 426 1. és a toldalékok.

Az előző átmeneti kiadásokkal szemben (v. ö. 20—23. sz. a.) ez Szegedi János első önálló CJH-kiadása az 1743-i kiváltságlevél alapján.¹⁾ A Hk.-et ugyanolyan kéthasábos és jegyzetes kiadásban nyomatta le, mint az 1740-es átmeneti kiadásban. (V. ö. 23. sz. a.) A CJH az előző kiadásoktól eltérően most két kötetben jelent meg. Az I. k. törvényei 1655-ig terjednek. Rajtuk, mint a fentebb közölt címlap mutatja, az 1742. év szerepel a ki-nyomatás évül, míg az egész kötet főcímlapján 1751. A II. k. 1741-ig tartalmazza a törvényeket. Új toldalék itt a **Reguláé Juris Patrii, desumptae ex Titulis Prologalibus — ex parte prima — secunda — tertia Decreti Tripartiti, — ex decretis regum, — ex Cynosura juris patrii.** — E kiadás megmaradt példányait a későbbi törvényekkel kiegészítve is forgalomba hozták. Van olyan példány is, amely 1827-ig tartalmazza a dekrétumokat. — V. ö. Párni ez ky—Bátyka 72—74. 1.

27. NAGYSZOMBAT, 1753

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUE-TUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compilatum, duorum, & quod excurrit, Seculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyronum, illustratum. Cum speciali Privil. Suae Sacra-tis.

¹⁾ Ezzel a Prágában 1743 jún. 9-én kelt privilégiummal Mária Terézia negyven évre kizárólagos jogot biztosított a Jézus-Társaság Nagyszombati Akadémiai Nyomdája számára a CJH kinyomtatására és forgalomba hozatalára. Ez a jog aztán a jezsuita rend 1774-i feloszlása után a nagyszombati, majd a budai egyetemre szállott. — A kiváltságlevelet közlik Párniczky — Battyka 106—109. 1. — V. ö. u. o. 71—72. 1.

Caesareo-Regiae Majestatis. TYRNAVIAE, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO MDCCLIII.

8-r. 569 [15] 1. — Elöl: az első címlapon: **Werbőczii Decretum Tripartitum**, címlap, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. — V. ö. 32. sz. a.

28. KOLOZSVÁR, 1762

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compillatum, duorum, & quod excurrit, Saeculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyronum, illustratum. CLAUDIOPOLI, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU. ANNO MDCCLXII.

8-r. 569 [15] 1. — Elöl: címlap, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum.

Adataira nézve megjegyzik az 1753-t és 1775-i nagyszombati kiadásokkal (v. ö. 27. és 32. sz. a.), csak a díszítésekben különbözik tőlük. Még a díszítésekben is egyezik az ugyanazon évi nagyszombati kiadással. (V. ö. 29. sz. a.) Mindössze annyi a különbség, hogy a nagyszombatiban az **index titulorum** után **index rerum** is van. Megállapítható, hogy ez. a kolozsvári kiadás is a nagyszombati nyomdában készült.

29. NAGYSZOMBAT, 1762

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compillatum, duorum, & quod excurrit, Saeculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyronum, illustratum. TYRNAVIAE, TYPIS ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO MDCCLXII.

8-r. 569 [39] 1. — Elöl: címlap, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, index titulorum és index rerum.

Teljesen megegyezik az ugyanezen évi kolozsvári kiadással. (V. ö. 28. sz.) Csak a toldalékban van különbség. Míg ugyanis a kolozsvári az index titulorum [15.] lapjával végződik, ebben a nagyszombati kiadásban.

index rerum is van [24] 1. — Ilyen példány található dr. Nékám Sándor külügyminiszteri o. tanácsos könyvtárában Budapesten.

30. NAGYSZOMBAT, 1763

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compilatum, duorum, & quod excurrit, Seculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyronum, illustratum. Cum speciali Priv. Suae Sacrat. Caesareo-Regiae Majestatis. TYRNAVIAE, TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOCIET. JESU, ANNO M. DCC. LXIII.

8-r. 569 [15] 1. — Elöl: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum.

Megegyezik az 1762. évi kolozsvári kiadással. (V. ö. 28. sz. a.) — Téves Kolozsvári — Óvári adata, hogy fólió alakú és hogy a CJH-val együtt jelent meg (XXXIII. 1.).

31. KALOCSA, 1773

MAGYAR ÉS ERDÉLY ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-KÖNYVE. VERBŐCZI ISTVÁN-által íratott 1514 esztendőben. Most újjólag ki-botsáttatott. KALOTSÁN 1773.

8-r. [2] 569 [25] 1. — Elöl: címlap. — Végül: mutató tábla (index titulorum).

Ez és a következő három kiadás (v. ö. 32., 33- és 34. sz.) csak a régi magyar szöveget adja. Ezek a kiadások: külső kiállításuk tekintetében is értéktelenebbek, mint az előbbi kétnyelvű kiadások.

32. NAGYSZOMBAT, 1775

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compilatum, duorum, & quod excurrit, Seculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyronum, illustratum. Cum speciali Priv. Suae Sacrat. Caesareo-Regiae Majestatis. TYPIS TYRNAVIENSIBUS ANNO M. DCC. LXXV.

8-r. 569 [15] 1. — Elöl: címlap, és praefatio authoris, approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum.

Teljesen megegyezik! a nagyszombati 1753-as kiadással, csak az impresszumban van egy kis eltérés. (V. ö. 27. sz. a.) — K o l o s v á r i — Ó v á r i nem ismerik (XXXIII. 1.).

33. EGER, 1776

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARII INCLYTI REGNI HUNGARIAE, AMAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ Jussu Regio olim compilatum, duorum, & quod excurrit, Seculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos distinctum, & Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim Tyro-
num, illustratum. AGRIAE, TYPIS SCHOLAE EPISCOPALIS M. DCC. LXXVI.

8-r. 615 [17] 1. — Elöl: címlap, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. V. ö. 31. sz. a.

34. BUDA, 1779

CORPUS JURIS HUNGARICI, SEU DECRETUM GENERALE INCLYTI REGNI HUNGARIAE, PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM IN DUOS TOMOS DISTINCTUM. TOMUS PRIMUS, CONTINENS Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii ejusdem Regni, Authore Stephano de Werbőcz, &c. AC DECRETA, CONSTITUTIONES, ET ARTICULOS SERENISSIMORUM, ET APOSTOLICORUM REGUM, Ac Inclitorum Statuum & Ordinum Regni. Hungariae, Partiumque eidem annexarum, a Sancto STEPHANO usque ad Magnum LEOPOLDUM in publicis eorundem Comitibus conclusos, & editos. BUDAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS. ANNO MDCCLXXIX. CUM SPECIALI PRIVILEGIO SACRAE CAESAREO-REGIAE APOSTOL. MAJESTATIS.

2-r. [16] 120 [6] 1. stb. — Elöl: címlap, privilégium caesareo-regium (Mária Terézia kiváltságlevele), praefatio ad lectorem (a budai egyetemi nyomda ajánlása), Werbőczy arcképe, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. — Hozzájárul: DECRETA, CONSTITUTIONES, ET ARTICULI, Serenissimorum, «fe Apostolicorum REGUM, AC INCLITORUM STATUUM, &» ORDINUM, REGNI UNGARIAE, Partiumque Eidem annexarum, A Tem-

poribus Sancti STEPHANI Primi Regis, usque ad LEOPOLDUM MAGNUM exclusive: Annis videlicet Sexcentis, Quinquaginta Quinque, in Publicis Eorundem Comitibus, Conclusi, &» Editi. stb. 878 1.; II. k. 498 1.

Ez a CJH Szege di-féle 175 i-i kiadásának gondosabb lenyomata (a sajtóhibák kijavításával). Az I. k. még Nagyszombatban teljesen elkészült. Amikor pedig 1777-ben az egyetemmel együtt a nyomda is Budára költözött, itt fejezték be a II. k. nyomását 1779-ben. 3000 példányban készült. Ez a CJH nak és benne a Hk.-nek első kiadása Budán. Az impresszum tehát az előző 1751-i kiadástól csak abban különbözött, hogy Tyrnaviae helyett Budae szerepel. Tartalmilag is azonos, mindössze az 1765. évi törvényekkel bővült. Később azután hozzákötéssel kiegészítették az újabb dekrétumokkal. Olyan példányok is vannak, amelyeknek anyaga egészen 1848-ig terjed. — V. ö. Kovachich, *Notitiae praeliminare*s 43. 1. — Vécsey 25—26. 1. (Itt két helyen is 1771-es kiadásról beszél, ami valószínűleg sajtóhiba 1751 helyett.) — Párniczky — Bányka 75. 1.

35. POZSONY és KASSA, 1779

MAGYAR ÉS ERDÉLY-ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-KÖNYVE, ÍRATOTT VERBŐCZI ISTVÁN ÁLTAL. 1514. ESZTENDŐBEN. POSONYBAN, és KASSÁN, LANDERER MIHÁLY' költségével, és betűivel. 1779.

8-r. 516 [24] 1. és 1 kép. — Elöl: Werbőczy arcképe és címlap.— Végül: mutató tábla (index titulorum).
V. ö. 36., 37. és 38. sz. a.

36. POZSONY és PEST, 1802

MAGYAR ÉS ERDÉLY-ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-KÖNYVE, ÍRATOTT VERBŐCZI ISTVÁN ÁLTAL. 1514. ESZTENDŐBEN. POSPONYBAN(1) és PESTEN, FÜSTKÚTI LANDERER MIHÁLY' költségével, és betűivel. 1802.

8-r. 516 [20] 1. és 1 kép. — Elöl: Werbőczy arcképe és címlap. — Végül: mutató tábla (index titulorum).
V. ö. 37. és 38. sz. a.

37. POZSONY és PEST, 1805

MAGYAR ÉS ERDÉLY-ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-KÖNYVE, ÍRATOTT VERBŐCZI ISTVÁN ÁLTAL. 1514. ESZTENDŐBEN. POSONBAN és PESTEN, FÜSTKÚTI LANDERER MIHÁLY' költségével, és betűivel. 1805.

8-r. 516 [25] 1. — Elöl: Werbőczy arcképe és címlap. — Végül: mutató tábla (index titulorum).

Teljesen azonos az előbbi kiadással, csak a nyomás tér el. (V. ö. 2,6- sz. a.) Petrik (*Magyarország bibliographiája 1712—1760.* III. k., 759. 1.) és Kolosvári—Óvári (XXXIII. 1.) nem ismerik.

38. POZSONY és PEST, 1806

MAGYAR ÉS ERDÉLY-ORSZÁGNAK TÖRVÉNY-
KÖNYVE,
ÍRATOTT VERBŐCZI ISTVÁN ÁLTAL. 1514. ESZ-
TENDŐBEN. POSONBAN és PESTEN, FÜSTKÚTILANDERER
MIHÁLY' költséggével, és betűivel. 1806.

8-r. 516 [25] 1. és 1 kép. — Elöl: Werbőczy arcképe és címlap.

—
“Végül: mutató tábla (index titulorum).

Csaknem ugyanolyan nyomás, mint az előbbi. (V. ö. 37. sz. a.)

39. KOLOZSVÁR, 1815

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS: SIVE DECRETUM TRI-
PARTITUM JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI
HUNGARIAE, A MAGISTRO STEPHANO De WER-
B Ö C Z Jussu Regio olim compillatum, duorum, et quod excurrit,
Saeculorum usu roboratum: Nunc primum in Paragraphos dis-
tinetum, et Notis, ac Observationibus Juridicis, in usum praesertim
Tyronum, illustratum. CLAVDIOPOLI, Typis Lycei Regii Ao.
1815.

8-r. 569 [39] 1. — Elöl: címlap, praefatio authoris és approbatio. —
Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, index titulorum és
index rerum.

V. ö. 29. sz. a.

40. BUDA, 1822

WERBŐCZIUS ILLUSTRATUS SIVE DECRETUM TRI-
PARTITUM JURIS CONSVETUDINARII INCLYTI REGNI
HUNGARIAE a MAGISTRO STEPHANO DE WERBŐCZ
JUSSU REGIO OLIM COMPILATUM, TRIUM, ET QUOD
EXCURRIT, SECVLORUM USU ROBORATUM, IN PARA-
GRAPHOS DISTINCTUM, ET NOTIS, AC OBSERVATIONI-
BUS JURIDICIS, IN USUM PRAESERTIM TYRONUM, IL-
LUSTRATUM. Cum speciali Priv. Suae Sacrat. Caesareo-Regiae

Majestatis. BUDAE, TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE. 1822.

8-r. 493 [15] 1. — Elöl: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. — V. ö. 32. sz. a.

41. BUDA, 1822

CORPUS JURIS HUNGARICI SEU DECRETUM GENERALÉ INCLYTI REGNI HUNGARIAE PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM. TOMUS PRIMUS CONTINENS OPUS TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARIÍ EJUSDEM REGNI AUCTORE STEPHANO DE WERBÓCZ AC DECRETA CONSTITUTIONES ET ARTICULOS SERENISSIMORUM ET APOSTOLICORUM REGUM AC INCLYTORUM STATUUM ET ORDINUM REGNI HUNGARIAE PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM A SANCTO STEPHANO USQUE AD FERDINANDUM III. INCLUSIVE IN PUBLICIS EORUNDEM COMITIIS CONCLUSOS ET EDITOS. BUDAE, TYPIS ET SUMTIBUS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE MDCCCXXII.

2-r. XII, 110 [6] 1. — Elöl: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. — Hozzájárul: DECRETA, CONSTITUTIONES, ET ARTICULI, SERENISSIMORUM, ET APOSTOLICORUM REGUM, AC INCLYTORUM STATUUM, ET ORDINUM, REGNI HUNGARIAE, PARTIUMQUE EIDEM ADNEXARUM, A TEMPORIBUS SANCTI STEPHANI PRIMI REGIS, USQUE AD LEOPOLDUM MAGNUM EXCLUSIVE: ANNIS VIDELICET SEXCENTIS, QUINQUAGINTA QUINQUE, IN PUBLICIS EORUNDEM COMITIIS, CONCLUSI, ET EDITI. BUDAE, TYPIS ET SUMTIBUS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE MDCCCXXII. stb. XII, 834 l.j II. k. [2] 496, 220 l.

A CJH-nek ez a kiadása újból a Szege-di-féle, illetőleg az 1779. évi kiadás (v. ö. 34. sz. a.) utánnomása, megtoldva az addig hozott újab-törvényekkel. Mivel azonban az 1743-i privilégium lejárt, I. Ferenc király Bécsben 1822 szeptember 13-án kelt újabb kiváltságlevelével harminc évre kizárólagos jogot biztosított az egyetemi nyomdának a CJH kiadására.¹⁾ Az I. k törvénye, ebben a kiadásban is, mint az 1779., illetőleg az 1751.. éviben (v. ö. 26. sz. a.), 1655-ig terjednek. A II. k. pedig 1812-ig tartal-mazza a törvényeket.

¹⁾ A kiváltságlevelét közlik P á r n i c z k y—Bátyka 109—no. 1. — V. ö. 78. 1.

42. PEST, 1830

MAGYAR TÖRVÉNY-TÁR, MELLY MAGÁBAN FOG-LALJA NEMES MAGYAR ORSZÁG' HÁRMAS-TÖRVÉNY-KÖNYVÉT, MELLYET FELSŐBBI RENDELÉSEKNÉL FOGVA ÍROTT-TÖRVÉNY GYANÁNT KÉSZÍTETT VERBÖCZY ISTVÁN: MOSTAN PEDIG MEG-MAGYAROSÍTOTT, 'S NÉMELLY JEGYZÉSEKKEK MEG-VILÁGOSÍTOTT NAGY-BÁNYAI PERGER, másképp' PERGEL JÁNOS, A' TE-KINTETES KIRÁLYI TÖRVÉNYES TÁBLÁNÁL ÜGYVÉD, 'S TEKINTETES HEVES VÁRMEGYÉNEK TÁBLA-BIRÁJA. PESTEN, NYOMT. PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁ-ROLYI ISTVÁNNÁL. 1830.

2-r. [8] 144 [4] 1. és 2 kép. — Elöl: Werbőczy arcképe, címlap, a fordító ajánlása herceg Esterházy Miklóshoz, Sopron vármegye örökös főispánjához stb., a fordító előszava, melyet a hazához intéz, azoknak nevei, akik a munka kiadását előfizetéseikkel elősegítették, Werbőczy rövid élet-rajza, praefatio authoris és approbatio. — Végül: a nyomdahibák jegy-zéke, conclusio, regis consensus, lectoribus salutem, index titulorum és egy táblázaton királyi pecsétek.

Az 1611-i magyar kiadás óta ez az első, egészen önálló, de a latin eredetihez híven nem ragaszkodó, hanem eléggé szabad magyar fordítás jegyzetekkel. A fordító Perger (Pergel) János (1791—1838) pesti ügyvéd és jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia r. tagja volt.

43. PEST, 1844

VERBŐCZI ISTVÁN' HÁRMASKÖNYVE. AZ MDXVII-KI EREDETI KIADÁSRA ÜGYELVE MAGYARUL KIADTA A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG. PESTEN, EGGENBERGÉR JÓZSEF ÉS FIA AGAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL 1844.

8-r. IV, 465 [1] 1. — Elöl: címlap, Schedel Ferenc, a M. Tud. Akadémia főtítkárnak előszava, praefatio authoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és sajtóhibák.

Ez a kiadás a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában jelent meg. A fordítók voltak: Bertha Sándor, Fogarasi János, L u - czenbacher János, Szalay László és Tóth Lőrinc aka-démiai tagok. A fordítást felülvizsgálták: Jankowich Miklós, Szle-menics Pál, Sztrokay Antal, Jerney János és Vörösmarty Mihály akadémiai tagok.

44. BUDA, 1844—47

DECRETUM GENERÁLÉ INCLYTI REGNI HUNGÁRIÁÉ PARTIUMQUE ETDEM ANNEXARUM.¹⁾ TOMUS PRIMUS CONTINENS OPUS TRIPARTITUM JURIS CONSUEUDINARIÍ EJUSDEM REGNI AUCTORE STEPHANO DE WERBŐCZ AC DECRETA, CONSTITUTIONES ET ARTICULOS SERENISSIMORUM ET APOSTOLICORUM REGUM AC INCLYTORUM STATUUM ET ORDINUM REGNI HUNGARIAE PARTIUMQUE EIDEM ANNEXARUM A SANCTO STEPHANO USQUE AD FERDINANDUM III. INCLUSIVE IN PUBLICIS EORUNDEM COMITIIS CONCLUSOS ET EDITOS. BUDAE, TYPIS ET SUMTIBUS TYPOGRAPHIAE REG. UNIVERSITATIS HUNGARICAE MDCCCXLIV.

2-r. [4] XII, 110 [6] 1. — Elöl: címlap, I. Ferenc császár kivált-ságlevelé, a Hk. címlapja, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és index titulorum. — Hozzájárul: DECRETA, CONSTITUTIONES, ET ARTICULI, SERENISSIMORUM, ET APOSTOLICORUM REGUM, AC INCLYTORUM STATUUM ET ORDINUM, REGNI HUNGARIAE, PARTIUMQUE EIDEM ADNEXARUM, A TEMPORIBUS SANCTI STEPHANI PRIMI REGIS, USQUE AD LEOPOLDUM MAGNUM EXCLUSIVE: ANNIS VIDELICET SEXCENTIS, QUINQUAGINTA QUINQUE, IN PUBLICIS EORUNDEM COMITIIS, CONCLUSI, ET EDITI, BUDAE, TYPIS ET SUMTIBUS TYPOGRAPHIAE REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE MDCCCXLL. stb. 834 1.; II. k. 562 1.; III. k. VIII, 368 1.

Ez a CJH-nak a Hk.-et is tartalmazó Kovachich József Mikló s-féle kiadása. Már címlapja is eltér az előzőektől. Főcímlapján ugyanis Corpus Juris Hungarici helyett **Decretum Generálé** olvasható. Csak a második címlapon: **Corpus Decretorum Juris Hungarici**. Mindez Kovachich felfogásának volt az eredménye. Az I. k. a Hk.-et tartalmazza és a törvényeket 1655-ig. A II. k. pedig az 1659—1844-évi törvényeket. Bár mindkét kötet címlapja 1844-ből kelt, az I. k.-ben a dekrétumok címlapján 1841 olvasható. A III. k.-ben, mely az 1847-es évszámot viseli, foglalnak helyet a toldalékok, amelyek közül az index átdolgozva és kiegészítve 1846-ban jelent meg. Vannak olyan példányok is, amelyekhez az 1847—48. évi törvényeket is hozzákötötték. — V. ö. Vécsey 41—42. 1. (Nem egészen szabatos itt az a megjegyzése, hogy e „három kötetes kiadásban említés sincs a toldalékokról.“ Sok kimaradt közülük, de több bent maradt. Van olyan kötet is, amely csak az indexet a toldalékok nélkül tartalmazza. Úgy látszik, Vécsey nek csak ilyen III. k. került a kezébe.) — V. ö. Párniczky—Bátyka 78—79. 1.

¹⁾ Ezt a főcímed a 3 kötetes mű külön címlapja tartalmazza.

Dr. Kovachich József Miklós (1798—1878), az Országos Levéltár volt igazgatója, atyjával, dr. Kovachich Márton Györgygyei (1744—1821) együtt, aki a budapesti Egyetemi Könyvtár őre volt, igen sokat fáradozott a CJH kijavításán, kiegészítésén és az abba nem illő toldalékoktól való megtisztításán. Különösen a törvényhozás és törvényeink történetére számtalan latin nyelvű jogtörténelmi munkával gazdagították irodalmukat. — V. ö. Vécsey 26—44. l. — Párniczky—Bátyka 75[^]79- 1-

45. PEST, 1864

VERBŐCZI ISTVÁN HÁRMASKÖNYVE. AZ MDXVII-KI EREDETI KIADÁSRA ÜGYELVE MAGYARUL KIADTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. MÁSODIK KIADÁS. PEST, MDCCCLXIV. EGGENBERGER FERDINÁND akad. könyvkereskedése.

Impresszum: Pest, 1864. Bartalis Imre könyvnyomdája.

8[^]- [8] 376, XIV [2] 1. — Elöl: címlap, Werbőczy arcképe, előszó az első kiadáshoz Schedel Ferenctől (1844), előszó a második kiadáshoz Szalay Lászlótól (1864), praefatio auctoris és approbatio — Végül: conclusio, regis consensus, lectoribus salutem és tartalom (index titulum).

Ez a kiadás az első akadémiai kiadásnak (v. ö. 43. sz. a.) csekély módosításokkal készült új lenyomata.

46. PEST, 1866

MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI TÖRVÉNYKÖNYV. A Felleges és Apostoli Királyoktól szentesített, MAGYAR S AHOZ CSATOLT ORSZÁGOK ORSZÁGOS KARAI és RENDEI ÁLTAL alkotott TÖRVÉNYEK és RENDELETEK. Szent István első dicső Magyar király idejétől kezdve az 1830-ik évig latin nyelven hozott Törvények magyar fordításából, és a későbbi magyar nyelven hozott Törvények hozzáadásából összetéve, és tárgymutatóval ellátva. Pest, 1866. Nyomatott idősb POLDINI EDE könyvnyomdájában.

2-r. 3 k. (összesen 1555, LXXXIV 1.) — Elöl: címlap, a könyv "kinyomathatásának adatai, a fordító előbeszède. — Werbőczy István Hármaskönyve. (259—382. l.) Ebben: approbatio, conclusio és regis consensus. — Végül: betűrendes tárgymutató és a megrendelők névsora.

Ez a Hk. negyedik önálló, de nem nagyon sikerült magyar fordítása.

A fordító, kiskézseni Gegus Dániel (1815—1903), Szeged sz. kir. város tanácsnoka, majd 1867-től budapesti törvényszéki bíró volt.

Petrik (*Magyar Könyvészet 1860—1875* II. k., 408. 1.) e kiadást tévesen 1867-re teszi.

47. BUDAPEST, 1894

WERBŐCZY ISTVÁN HÁRMASKÖNYVE. A M. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL GONDOZOTT HARMADIK KIADÁS. AZ EREDETINEK 1517-IKI ELSŐ KIADÁSA UTÁN FORDÍTOTTÁK, JOGI MŰSZÓTÁRRAL, ÉS RÉSZLETES TÁRGY-MUTATÓVAL ELLÁTTÁK KOLOS VÁRI SÁNDOR ÉS ÖVÁRI KELEMEN A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJAI ÉS A KOLOZSVÁRI M. KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM NY. R. TANÁRAI. BUDAPEST. KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1894.

8-r. XLIV, 466 [2] 1. — Elöl: Szily Kálmánnak, a M. Tud. Akadémia főtítkárnak, előszava, Kolosvári Sándor és Övári Kelemen előszava és a Hk. címmutatója. Ezután következik a Hk. magyar fordításban: címlap, lectoribus salutem, approbatio és praefatio auctoris. — Végül: conclusio, regis consensus, a fordítók összeállította jogi műszótár és a Hk. betűrendes tárgymutatója.

Ez a Hk. ötödik önálló magyar fordítása és egyúttal a Magyar Tudományos Akadémia harmadik Hk.-kiadása. (V. ö. 43. és 45. sz. a.)

48. BUDAPEST, 1894

TRIPARTITUM OPUS JURIS CONSUETUDINARII REGNI HUNGARIAE. MAGYARORSZÁG SZOKÁSOS JOGÁNAK HÁRMASKÖNYVE. IRTA WERBŐCZY ISTVÁN. AZ EREDETI KIADÁS LATIN SZÖVEGÉT KÖZÖLTE, MAGYARRA FORDÍTOTTA, JEGYZETEKSEL ÉS A MŰ TÖRTÉNETÉNEK MEGÍRÁSÁVAL KÍSÉRTE CSIKY KÁLMÁN a jog- és államtudományok doctora, a m. kir. József-műegyetemen a közigazgatási jog nyilvános rendes, és a tudományegyetemen a magyar magánjog magán tanára. BUDAPEST, 1894. NYOMATOTT A M. KIR. EGYETEMI NYOMDÁBAN.

8-r. XXX [2] 560 1. — Elöl: címlap, a fordító előszava, a Hk. története Csiky Kálmán tól. Utána következik a Hk. latinul és magyarul: címlap, lectoribus salutem, approbatio és praefatio auctoris. — Végül: conclusio, regis consensus és a Hk. címeinek mutatója (index titulorum).

Ez a Hk. hatodik önálló magyar fordítása olyan kétnyelvű kiadásban, amely alakjára nézve is a régi, becses bilingvis kiadások mintáit követi. (V. ö. 11., 13., 14., 15., 16., 17., 19. és 25. sz. a.) Latin szövege teljesen azonos Werbőczy eredeti kiadásával. A fordító megtisztította a szövegbe később bekerült hibáktól és önkényes változtatásoktól. Aztán visszaállította a Hk. tulajdonképeni szövegét megelőző és követő alkatrészek (Werbőczy előszava, ajánlása és a királyi kiváltságlevél) sorrendjét.

49. BUDAPEST, 1897

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR. WERBŐCZY ISTVÁN HÁRMASKÖNYVE. AZ EREDETINEK 1517-IKI ELSŐ KIADÁSA UTÁN FORDÍTOTTÁK, BEVEZETÉSSSEL ÉS UTALÁSOKKAL ELLÁTTÁK Dr. KOLOSVÁRI SÁNDOR és Dr. ÓVÁRI KELEMEN A M. T. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJAI ÉS A KOLOZSVÁRI M. KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM NY. R. TANÁRAI. MAGYARÁZÓ JEGYZETEKSEL KÍSÉRI Dr. MÁRKUS DEZSŐ KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BÍRÓ, BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR ÍROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA 1897.

8-r. LV [1] 437 [3] 1. — Megjelent a következő kiadásban: CORPUS JURIS HUNGARICI. MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1000—1895. MILLENIUMI EMLÉKKIADÁS... SZERKESZTI Dr. MÁRKUS DEZSŐ. BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT stb. 1897. — Elöl: címlapok, tájékoztató Márkus Dezső től, a fordítók előszava, Index in Decretum Tripartitum (a Hk. címmutatója). Ezután következnek a Hk. latinul és magyarul: címlap, praefatio auctoris és approbatio. — Végül: conclusio, regis consensus és lectoribus salutem.

A magyar fordítás itt megegyezik a Magyar Tudományos Akadémia 3. kiadásával. (V. ö. 47. sz. a.) A két kiadás közt az a különbség, hogy ez a latin szöveget is adja az eredeti kiadás alapján. Ellenben a Hk. tulajdonképeni szövegét megelőző és követő alkatrészek sorrendjét — eltérően az editio princepsstől — abban a sorrendben közli, amint a CJH-kiadásokban állandósult és vált mintegy törvényesen elfogadottá. Kolosvári és Óvári a latin szöveg alatt jegyzetekben közlik azokat az eltéréseket, amelyeket a Hk. későbbi kiadásai az első kiadás eredeti szövegével szemben mutatnak.¹⁾ Igen értékesek e kiadásban Márkus Dezső jegyzetei az élő jog szempontjából.

¹⁾ Hasáboosan összehasonlítja a Hk. első kiadásának szövegét szavanként a későbbi latin kiadások szavaival Josephus Nic. Kovachich, *Lectiones variantes decretorum comitialium I. regni Hungariae*. Pestini, 1816, 461—517. 1.

50. LIPCSE, 1902

OPUS TRIPARTITUM STEPHANI DE WERBÖCZ. EX EDITIONE ANNI 1517 PRÍMA IN LINGUAM HUNGARICAM TRANSLATUM ET PRAEFATIONE ANNOTATIONIBUSQUE. INSTRUCTUM AB ALEXANDRO KOLOSVÁRI ET CLEMENTE ÓVÁRI, DOCTORIBUS UTRIUSQUE JURIS, ACADEMIAE LITT. HUNG. SODALIBUS, PROFESSORIBUS REGIAE SCIENT. UNIVERSITATIS CLAUDIOPOLITANAE EXPLICATIONIBUS SIGNIFICATIONIBUSQUE ILLUSTRATUM A DESIDERIO MÁRKUS, DOCTORE UNIV. JURIS ET JUDICE REGIO. LIPSIAE, SUMPTIBUS DUNCKER & HUMBLLOT, MCMII.

8-r. LV [1] 437 [3] 1. — Megjelent a következő kiadásban: CORPUS JURIS HUNGARICI. EDITIO MILLENNARIA MEMORABILIS, QUAM Dr. COLOMANNO CSIKY, Dr. ALEXANDRO KOLOSVÁRI, JULIO NAGY, Dr. CLEMENTE ÓVÁRI, LAURENTIO TÓTH ADIUTORIBUS EDIDIT Dr. DESIDERIUS MÁRKUS. VOL. VI. OPUS TRIPARTITUM STEPHANI DE WERBÖCZ. LIPSIAE, SUMPTIBUS DUNCKER & HUMBLLOT, MCMII.

Impresszum: Typis Societatis Franklinianae Budapestini.

A két címlap kivételével betűszerinti lenyomása a millenniumi emlékkiadás latin-magyar szövegének. (V. ö. 49. sz. a.) A tájékoztató és a fordítók előszava itt csak magyarul. Jó lett volna a külföld számára ezt is latinra fordítani. Mint a *H i n r i c h s ' Fünf jahrs-Katalog-ból* kitűnik (XI. k., 1901—1905, Leipzig 1906, 257. l.), Lipcsében az 1902. évben 7 kötetben latin címlappal kiadták a Magyar Törvénytár millenniumi emlékkiadásának első 7 kötetét, vagyis 1868-ig bezárólag. Ebből a kiadványból nincs példány egyetlen magyar közönyvtárban sem.

51. BELGRÁD, 1909

SRPSKA KRALJEVSKA AKADEMIJA. STEFANA VERBECIJA TRIPARTITUM. (TRIPARTITUM OPUS JURIS CONSUETUDINARII REGNI HUNGARIAE.) SLOVENSKI PREVOD IVANA PERGOSÍCA IZ GODINE 1574. IZDAO D-r KARLO KADLEC. S OBJASNJENJEM PERGOSICEVA JEZIKA OL> D-ra DJ. POLÍVKE. 4-TO IZDANJE ZADUZHINE D-ra N. KRSTICA. U BEOGRADU, STAMPANO U STAMPARIJA CESKE POLITIKE U PRAGU. 1909.

8-r. [4] CXXIV, 265 [3] 1. — Elöl: a sorozat címlapja: SRPSKA KRALJEVSKA AKADEMIJA. ZBORNIK ZA ISTORIJU, JEZIK I KNJI-

ZEVNOST SRPSKOG NARODA. PRVO ODELJENJE. SPOMENICI NA SRPSKOM JEZIKU. KNJIGA V. (Utána ugyanaz az impresszum, mint fentebb a címlapon.) Címlap, előszó, bevezetés. Végül: szójegyzék.

A szerb szövegű (cirill betűs) címlap és az azt megelőző sorozati címlap fordítása: Szerb Királyi Akadémia. Werbőczy István Tripartituma... Pergossich Iván szlovén fordítása az 1574. évből. Kiadta Dr. K a d l e c Károly Pergossich nyelvének magyarázatával Dr. Polívka Gy(örgy)től. A Dr' Krstic N. alapítvány 4. kiadványa. Belgrád. Nyomatott a Česká Politika nyomdájában Prágában. 1909. Szerb Királyi Akadémia. A szerb nép történelmi, nyelvi és irodalmi tára. Első sorozat. Szerb nyelvű emlékek. V. könyv. Belgrád stb, (mint előbb).

Mint fentebb (v. ö. 8. sz. a.) már megjegyeztük, K a d l e c nek ez a kiadványa Pergossich horvát Hk.-fordításáról a budapesti Egyetemi Könyvtárban lévő teljes példányról készült. K a d l e c, a prágai cseh egyetem jogtörténet-professzora, tudott magyarul. Idevonatkozó nagy tanulmánya : **Verbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i charvatské slechtjř v nem obsazené.** [Werbőczy Tripartituma és a magyar és horvát nemességre vonatkozó magánjog.] Rozpravy České Akademie Císafe Frantiska Josefa třída I, rocník X, číslo 3. [A Ferenc József Császárról nevezett Cseh Akadémia Dolgozatai I. osztály X. évf. 3. sz.] Praha 1902. N. 8-r. 309 l. — U. ő, Stépán z Vrbovc a jeho Tripartitum. [Werbőczy István és Tripartituma] Otisk ze „Sborníku véd právních a státních“ roc. II. [Különnyomat „A jog- és államtudományok tára“ II. évf.-ából.] Praha 1902. — U. ő, Pergossicův **preklad Verbőczyova Tripartita.** [Werbőczy Tripartitumának fordítása Pergossichtól.] (Jagic-Festschrift. Berlin 1908, 209—211. l.)

A Hk. anyagát egy kötetben feldolgozta Mihajlo Lanovic zágrábi egyetemi tanár a következő munkában: **Privatno pravo Tripartita- Za nastavne potrebe pranicke fakulteta.** [A Tripartitum magánjoga. A jogi kar tanszükségelete számára] Zagreb 1929, 429 l. — Hasonló mű a következő i Maurovic Milivoj: **Privatno pravo Tripartita.** Zagreb 1926.

II.

A Hármaskönyv feldolgozásai és magyarázatai

1.* BÁRTFA, 1636

Okolycznai János: TRIPARTITI OPERIS IVRIVM CONSVETUDINARIORum Regni Hungariae COMPENDIVM. Rythmis vulgaribus Per IOANNEM OKOLYCNAI Senioremem editum. Sumpitibus Generosi ac Egr: Domini Sigismundi Bano de Lucska, Iudicis Nobilium, Comitatus Saarossiensis. Discite Iustitiam qui iudicatis terram, BARTPHAE, Typis Iacobi Klösz, Anno M.DC.XXXVI.

16-r. [8] 133 [35] 1. —A Hk. verses kiadása. A latin verselő, idősb Okolycznai [Okolicsányir] János. — S z i n n y e i (Magyar írók élete és művei IX. k., 1252. hasáb) semmi életrajzi adatot sem közöl róla.

2* LŐCSE, 1748

----- : TRIPARTITI OPERIS JURIUM Consuetudinariorum Regni Hungariae COMPENDIUM. Rythmis vulgaribus Per IOANNEM OKOLYCNAI Senioremem editum. LEUT-SCHOVIAE, Typis Laurentii Breveri, An. M. DC. XLVIII.

16-r. 208 [44] 1. — Az előzőnek 2. kiadása.

3.* KOLOZSVÁR, 1699

Homoród Szent Páli Német Ferenc: VERBŐCZI ISTVÁN Törvény Könyvének COMPENDIUMA. Melly közönséges Magyar-Versekre formáltatván Íratott, és ki-adatott HOMOROD SZ. PALI N. FERENCZ által. KOLOSVA-RATT, Nyomt. Az Lengyel András özvegyénél, 1699. Észt.

16-r. [8] no [26] 1. — A Hk. magyar verses kiadása. A verses fordító, Homo r ód Szent Páli Német Ferenc, vízaknai királybíró (1651—1700), a maga idejében híres versfaragó. (V. ö. fentebb 70. l.) — Szabó Károlynál I. 1541. sz. a. tévesen Német helyett Nagy. Ezt a tévedést a későbbi írók is átveszik. — V. ö. Komáromy András, **Werbőczy István származása**. Századok XXX. évf., 1896, 163—167. l.

4.* KOLOZSVÁR, 1701

----- : Ver b ő c z i I s t v á n T ö r v é n y K ö n y v é n e k C o m p e n d i u m a. Melly közönséges Magyar-Versekre formáltatván íratott és ki-adatott Homorod Sz: Pali N. Ferencz által. Kolosvaratt Nyomt. Lengyel András özvegyénél, 1701-ben.

8-r. [10] 108 [26] 1. — Az előzőnek 2. kiadása.

5.* KOLOZSVÁR, 1798

----- : V E R B Ő T Z I I S T V Á N T Ö R V É N Y K Ö N Y V É N E K C O M P E N D I U M A. Melly közönséges Magyar Versekre formáltatván íratott, és ki-adatott HOMORÚD SZ. PÁLI N. FERENTZ által. Az 1699-dik Esztendőbéli Kolosvári Editio szerint most ujjonnan nyomtattatott-ki Szőkefalvi Idősb Kosa 'Sigmund jóvállására. KOLO'SVARATT. Nyomttatt. HOCHMEISTER MÁRTON, betűivel, és költségével 1798-ban.

8-r. [8] 110 [26] 1. — Az előzőnek 3. kiadása.

6.* NAGYSZOMBAT, 1700

Kitonich János: CENTURIA CERTARUM CONTRARIETATUM ET DUBIETATUM, Ex Decreto Tripartito desumptarum, et resolutarum. PER MAGISTRUM JOANNEM KITHONICH De Koztanicza, AA. LL. et Phil. Magistrum, Directorem Causarum Regalium, et Sacrae Regni Hungariae Coronae Fiscalem. TYRNAVIAE Anno Domini, M.DCC.

^{2-r.} [4] 37 [¹⁰] 1- — Ennek a Hk.-ből merített száz ellenvetésnek és kételynek, illetőleg megfejtésének szerzője dr. k o s t a j n i c a i Kitonich János (1560—1619), Mosón vármegye alispánja, kir. ügyigazgató és koraügyész volt. Ez a munkája először Nagyszombatban 1619-ben jelent

meg a **Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae** c. műve függelékeként (8-r., 351—434. 1.). Ennek a **Directio Methodicának** nagyszombati 4. kiadása (a 2. Bécsben 1634-ből, a 3. Lőcsén 1650-ből) függelékeként külön címlappal először jelent meg a **Centuria** a CJH 1696-i kiadása III. k.-ének végén, de már 1700-as évszámmal. (V. ö. 18. sz. a.) Ettől kezdve rendszerint megjelent a CJH kiadásainak toldalékeként. (így az 1751-es kiadásban II. k., 167—187. 1.; az 1779-es kiadásban II. k., 167—187. 1.; az 1844—47-es kiadásban III. k., 161—179. 1.) Voltak azonban egészen önálló kiadásai is. így Debrecenben, 1701-ben (8-r., [4] 68 1.); [Nagyszombatban,] 1735-ben (2-r., [4] 34 jV) 1-j) Kolozsvárt, 1764-ben (8-r., 95 [1] 1.); ugyanott 1785-ben (8-r., 95 [*]) — Magyarul is megjelent a következő címmel: **Kitonics a' hármas törvénykönyvből merített 's megfejtett száz ellenvetései 's kételyei.** Az 1634-ki kiadás után magyarra áttette Kassay Adolf. Pesten, 1848, Müller Testvérek sajátja. (Nyomatott Beiméi Józsefnél.) (8-r., 96 1.)

Kitonich nevét **Kithonich**, **Kittonich**, **Khitonich** és **Kitonics** írásmóddal is találjuk. Ő maga a **Hk. Pergossic** h-fordításának a budapesti Egyetemi Könyvtárban lévő példánya címlapjára sajátkezűleg így írta rá a nevét: „Ex lib. M. Joan. Kitonich. 1605.“ (V. ö. 8. sz. a.) **Kitonich** családja horvát származású, de ő Magyarországon született és nevelkedett. Nemesi előnevét is koztaniczai, kosztaniczai és kosztalniczai írásmóddal találjuk. A horvátországi Kostajnica-tól ered.

7*NAGYSZOMBAT, 1733

Szegedi János: **TRIPARTITUM JURIS TYROCINIUM, JUXTA Ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI; Complures Juris Canonici, Civilis & Decisiones combinans: Per Aphorismos, utilitati Patriae Juventutis accommodans. PARS PRÍMA. Anno M. DCC. XXXIII. TYRNAVIAE, Typis Academicis per Leopoldum Josephum Berger.**

16-r. [14] 280 1. — Szegedi János (v. ö. 20. sz. a.) ebben a művében nyomon követi a **Hk.** címeit és feldolgozza a jogfejlődést Werbőczytól a maga koráig. 1733-ban csak az első rész jelent meg. 1734-ben már ennek 2. kiadása és 1735-ben a másik két részt is magában foglaló kiadás.

8.* NAGYSZOMBAT, 1734—35

----- : **TRIPARTITUM JURIS UNGARICI TYROCINIUM, Juxta Ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI, Pleasque Ungarici; complures etiam Juris Canonici, atque Civilis Decisiones combinans: Et per Aphorismos, utilitati Patriae Juventutis Accommodans. AUTHORE R. P. JOANNE SZE-**

GEDI, e Soc. JESU. PARS PRIMA. Editio Secunda. Anno salutis M. DCC. XXXIV. TYRNAVIAE, Typis Academicis per Leopoldum Josephum Berger.

16-r. [16] 280 1. — Pars secunda (1735) [2] 522 [2] 1.

— Pars tertia (1735[^] [2] 3⁰¹ [49] 1-

9.* ZÁGRÁB, 1736

-----: TRIPARTITUM JURIS HUNGARICI TYRÓCI-
NIUM. Juxta Ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI, COM-
PLURES JURIS CANONICI, CIVILIS & Hungarici Decisiones
•combinans, & per Aphorismos utilitati Patriae Juventutis accom-
modans, AUTHORE REV. PATRE JOANNE SZEGEDI
SOCIETATIS JESU. Sub felkissimis auspiciis Reverendíssimí
Domini GEORGII RESS, CANTORIS, CANONICI SE-
NIORIS, & Insulati S. Helenae de Podborie Abbatis, Sacrae
Theologiae Doctoris, inclytae Tabulae, ac Judiciariae Regnorum
Dalmatiae, Croatiae, ac Sclavoniae Assessoris, iterum impressum,
ZAGRABIAE, Sumptibus Joannis Michaelis Sattner. Anno
MDCCXXXVI.

4-r. XII, 440 1. — Az előzőnek 3., zágrábi kiadása.

10.* NAGYSZOMBAT, 1751

-----: TRIPARTITUM JURIS HUNGARICI TYROCI-
NIUM, Juxta Ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI, Sacris
Ganonibus accommodatum. Authore R. P. JOANNE SZE-
GEDI e Societate Jesu. PARS PRÍMA. TYRNAVIAE, TYPIS
ACADEMICIS SOCIETATIS JESU, ANNO M. DCC. LI.

8-r. 856 [40] 1. — Ez a mű 4. kiadása. — A 2. és 3. résznek
xiincs külön címlapja.

11.* NAGYSZOMBAT, 1760

-----: TRIPARTITUM JURIS HUNGARICI TYROCI-
NIUM JUXTA ORDINEM TITULORUM OPERIS TRIPAR-
TITI Sacris Canonibus accommodatum AUTHORE R. P.
JOANNE SZEGEDI, e Societate Jesu HONORIBUS Illu-
strissimorum, Magnificorum, Spectabilium, Perillustrium, ac Gene-

rosum DOMINORUM SUPREMI, AC VICE-COMITIS, ASSESSORUM, AC RELIQUORUM OFFICIALIUM INCLYTAE UNIVERSITATIS DE SZATHMÁR DOMINORUM PATRONORUM GRATIOSISSIMORUM INSCRIPTUM ET AUDITORIBUS DISTRIBUTUM.

8-r. [28] 856 [40] 1. — Hely és év nélkül a címlapon, de hátsóoldalának szövegéből megállapítható, hogy 1760 júliusában doktori téziseinek védelmezése alkalmából osztotta szét Siket Mátyás az egri püspöki iskola tanárai közt. A címlap verzóján olvasható: „DUM AUTHORITY &? APPROBATIONE Reverendissimi ac Clarissimi Domini DOMINI DIRECTORIS EX PRAELECTIONIBUS UNIVERSIS Reverendissimorum ac Clarissimorum DOMINORUM JOANNIS DELY . . . , JOSEPHI KOVÁCS . . . , ANTONII GERSTOCKER . . . , JOANNIS SCHMELCZER .. . In Episcopali Schola Agriensi PROFESSORUM ASSERTIONES Publice propugnaret Agriae 1760. die (a nap helye kihagyva) Julii Reverendus, Excellens, ac Doctissimus MATTHIAS SIKET, Sem. B. M. V. in illos assumptae Leopoldo-Telekes. Alum. Presb. Prael. Scholast. in 4tum annum Auditor. — A címlap után 6 lapon Siket előterjesztése doktorráavatása iránt, majd 24 lapon **Theses ex universa scriprura sacra**, végül a mű első teljes kiadása kinyomtatásához az engedély (Lócse, 1735 máj. 20), majd a 6. számozott lapon kezdődik Szegedi Tyrociniának szó szerinti lenyomása az 1751-i nagyszombati kiadás szerint. Összehasonlítva ezzel, nyomban megállapítható, hogy ennek a lenyomásnak kitepték első öt számozott lapját és ennek a helyébe illesztették be a mű elé a 28 számozatlan lapot, úgyhogy a számozás csak a 6. lappal kezdődik.

Ez a mű 5. kiadása. Petrik nem ismeri.

12.* ZÁGRÁB, 1762

TRIPARTITUM JURIS HUNGARICI TYROCINIUM Juxta ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI, COMPLURES JURIS CANONICI, CIVILIS, & Hungariae Decisiones combinans, & per Aphorismos ad com(m)odum Patriae Juventutis proponens-AUTHORE REV. PATRE JOANNE BAPTISTA SZEGEDI é. SOC. JESU. ACCEDUNT Resolutiones Varias Articulis Posoniensibus Annonum 1715. 1723. & 1729. comprehensae, praefixa singulis brevi, disertaque Synopsi, cum uberrimo rerum Indice. ZAGRABIAE, Sumtibus Francisci Joannis Zerausheg Bibliop. Anno M. DCC. LXII.

4-r. XII, 440 1. — A mű 6. kiadása. — Érdekes e kiadáshoz megjegyezni, hogy Szegedi már két évvel előbb meghalt. Hogy halála utána újabb kiadták, a mű keresettségét mutatja.

13.* NAGYSZOMBAT, 1767

----- : TRIPARTITUM JURIS HUNGARICI TYROCI-
NIUM, Juxta Ordinem Titulorum OPERIS TRIPARTITI, Sacris
Canonibus accommodatum. AUTHORE R. P. JOANNE SZE-
GEDI, e Societate JESU. PARS PRÍMA. TYRNAVIAE, TYPIS
COLLEGII ACADEMICI SOC. JESU. Anno M. DCC. LXVII

8-r. 856 [40] l. — Ez a mű 7. kiadása szintén Szegedi halála
után, miként az 1762-i zágrábi kiadás. Pauler (i. m. 61 .l.) és — úgy
látszik — nyomán Csiky (XXX. l.), valamint Degré (i. m. 21. l.)
1755-i nagyszombati kiadásról is írnak. Ez azonban tévedés. Ilyen kiadást
nem sikerült látnunk. P e t r i k sem ismeri (**Magyarország bibliographiája**
1712—1860 III. k., 506. l.).

14.* NAGYSZEBEN, 1744

Lázár János: VERSVS MNEMONICI SUMMARIA ET
NUMEROS TITULORUM OPERIS DECRETI TRIPARTITI
JURIS CONSVETVDINARII REGNI HVNGARIAE ET PRIN-
CIPATVS TRANSILVANIAE EXHIBENTES Metrum Concinnante.
L. Barone JOHANNE LAZAR de Gyalakuta Incltyi
COMITATVS SZOLNOK INTERIORIS SVPREMO COMITE.
CIBINII, In Transilvania, Per JOANNEM BARTH. Anno
MDCCXLIV.

8-r. [18] l. — A Hk. e latin verses kompendiumának szerzője, gy-
lakuta i Lázár János (1703—1772) író, volt erdélyi kormányzék-
elnök, akit kartársai erdélyi Janus Pannoniusnak és kora Virgiliusának
neveztek. 1729 dec. 29-én kapott báróságot, 1750 okt. 26-án pedig gróf-
ságot. (V. ö. Illéssy—Pettkó, **A királyi könyvek**. Budapest, 1895,
269. íy

A mű 2. kiadása ugyanott és ugyanolyan adatokkal 1769-ben jelent meg-

15.* PEST, 1793

EXTRACTUS STEPHANI VERBÖCZI; SIVE SUC-
CINCTA EXPLICATIO DECRETI TRIPARTITI JURIS CON-
SVETVDINARII INCLTYI REGNI HUNGARIAE. CUM dis-
tincta ad quamlibet matériám applicabilium Titulorum et Arti-
culorum provocatione in usum Tyrorum, Causantium, et Pro-

curatorum. PESTINI, TYPIS MICHAELIS LANDERER DE FÜSKÜT. 1793.

8-r. 342 [2] 1. — A Hk. e kivonatos magyarázata még két kiadásban jelent meg. Adataik teljesen azonosak. Editio secunda. PESTINI et POSONI, TYPIS JOAN. MICH. LANDERER DE FÜSKÜT 1800. — Editio tertia. PESTINI, TYPIS etc. 1822.

DEUTSCHE AUSZÜGE:

STEPHAN WERBÖCZY

VORTRAGE ANLASSLICH DER VIERHUNDERTSTEN
JAHRESWENDE SEINES TODES,
SAMT DER BIBLIOGRAPHIE DES TRIPARTITUM

Werbőczy, ein Moderner auf der Schwelle der Neuzeit

Von Prof. ELEMÉR P. BALÁS

Stephan Werbőczy, der Verfasser des Rechtsbuches *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae* hat, infolge der allgemeinen Autorität seines Werkes durch dieses nicht sowohl die Rezeption des römischen Rechts in Ungarn verhindern, als auch die Einheit des Ungarvolkes auch während der politischen Zersplitterung des Ungarlandes durch die Rechtseinheit wahren und die lebensvolle völkische Entwicklung des ungarischen Rechts durch die Aufzeichnung des alten heimischen Gewohnheitsrechts und noch mehr durch die Anerkennung des Gewohnheitsrechts neben dem Gesetz als ebenbürtige Rechtsquelle sichern können.

Als Renaissance-Mensch unterliegt Werbőczy einer widerspruchsvollen Beurteilung, nicht anders wie die Renaissance selbst, die gleichzeitig antiké und mittelalterliche Gedankengänge aufweist, ohne zur Synthese beider vordringen zu können. (Der Einfluss der Christentums betätigt sich schon darin, dass eine *fremde* Kultur *bewusst* übernommen wird. In der Antiké ist der Begriff des Fremden gleichbedeutend mit dem Feind.)

Das antithetische Wesen der Persönlichkeit von Werbőczy kommt bereits darin zum Ausdruck, dass Werbőczy, der gläubige Christ erscheint als Wortführer der Knechtung der freien Bauernschaft des Mittelalters, alsó einer unchristlichen Massregel, die jedoch als Zeitströmung eine persönliche Verantwortung Werbőczys nicht zu begründen vermag, ganz abgesehen davon, dass die Leibeigenschaft hauptsächlich als Folge des Mangels einer hochentwickelten Schriftlichkeit des Lebens erscheint, wie sie im Westen Europas, namentlich in England schon früh den Bauern als Subjekt und nicht als blosses Objekt erscheinen lässt und einen wirklichen rechtsgeschäftlichen Verkehr auch hinsichtlich des Bauerngutes ermöglichte (Hajnal).

Die christliche personalistische Anschauungsweise ist bei Werbőczy vornehmlich in seiner verfassungsrechtlichen Gedankenrichtung ausschlaggebend. In einer Zeit, wo das Verhältniss des Herrsehers zu Volk und Land als Eigentumsverhältnis konstruiert wird, zeigt Werbőczy als Quelle der Herrschermacht das Volk auf, das auf der gleichen Ebene mit dem König die Heilige Krone (*sacra Regni Hungariae corona*) ausmacht. Die Ursprünge dieser Staatssymbolik reichen weit in die Zeit vor Werbőczy zurück, doch hat diese intuitive Vorstellung ihre höchste Kraft: durch das Tripartitum entfaltet, durch Türkenherrschaft und Habsburgische Unterjochungsversuche hindurch weit in das XIX. Jahrhundert hinein. Die Symbolik der Heiligen Krone, die als intuitive Vorstellung den ganzen Menschen ergriff, erwies sich so[^] als lebendige Quelle des Einheitsgefühls für das ganze Ungartum. Und noch mehr: wie ein ungarischer Geschichtsphilosoph (Ludwig; Prohászka) sagt, hat so das Ungartum durch den Gedanken des *Corpus Sacrae Regni Coronae* auch für Európa während eines halben Millenniums eine mittelalterlich sakrale Idee bewahrt und diese auch für die Aufnahme in die modernen Formen geeignet gemacht.

Auch die ständische Auffassung behält bei Werbőczy ihren personalistischen — christlichen — Ursprung dadurch bei, dass die Idee der „*una eademque nobilitas*“ bei Werbőczy nicht sowohl als Abwehr gegen den hohen Adél aufgerichtet wird, als vielmehr eine mystische Aufnahme der nichtungarischen Einwohner des Landes in die ungarische Nation ermöglicht. Das hatte zur Folge, dass die Nationalitätenfrage in Ungarn, trotz der Vielsprachigkeit des Landes keine Nachteile zeitigte, bis durch das Erblassetum des personalistischen Denkens und das Aufkommen des impersonalistischen, — „sachlich orientierten“ — Denkens, vornehmlich durch die — anonyme Sachherrschaft entfaltende — Presse die Nationalitätenfrage zur Spitze getrieben wurde und das Naturgesetz der Undurchdringlichkeit der Körper auf Sprache und Nationalität eine unheilstiftende Anwendung erlitt.

Ein Widerspruch im Charakter *von* Werbőczy wird darin gefunden, dass er, der als einer der höchsten Richter des Landes theoretisch eine hohe ethische Auffassung über den Richterberuf zur Schau trug, auch ein objektiv gerechtes Urteil aus ungerechten Motiven als unerlaubt hinstellend, auf der anderen Seite ein grosses Vermögen erwarb und so seine sittlichen Idee

Lügen strafe. Das war wieder einmal der Einfluss des Geistes der Renaissance, deren echter Sohn Werböczy war.

Was den Gegensatz zwischen dem christlichen Universalismus und dem nationalen Gefühl Werböczy's anbelangt, so kann dieses Problem leicht dadurch erledigt werden, dass die Betonung der nationalen Eigenheiten auch eine personalistische — also christliche — Idee bildet, so dass in dieser Hinsicht kein echter Widerspruch bei Werböczy aufzuzeichnen ist.

Der Zusammenhang zwischen Werböczy und der Renaissance zeigt sich aber auch darin, dass Werböczy so wie die Renaissance als symbolisch für die moderne Rechtsordnung erachtet werden muss. Die geistesgeschichtlichen Strömungen der Renaissance, die ihren Niederschlag in der modernen Rechtsordnung gefunden haben, sind auch für Werböczy charakteristisch. So kann der Einfluss des römischen Rechts — ohne eine inhaltliche Übernahme des römischen Rechts — bei Werböczy beobachtet werden, ebenso wie der Einfluss des Mittelalters mit seiner personalistischen Denkart. Doch wie in der Renaissance überhaupt, so erscheint auch bei Werböczy dem Juristen noch nicht die Synthese der beiden. Diese Synthese, die dynamische Anschauungsweise der Sachen ist eine späte Frucht der Renaissance, im Recht als Erfinderrecht (Patentrecht), Urheberrecht, Warenzeichenrecht, Wettbewerbsrecht, auch als Handelsrecht und Bergrecht, die Vorläufer der dynamischen Anschauung der Sachen in der Rechtsentwicklung. Für diese modernen Rechtsmaterien gilt die Sache als selbständig, mit ihrer eigenen technischen, wirtschaftlichen oder rechtlichen Bewegungsfreiheit, weitüber die natürlichen Bewegungsmöglichkeiten hinaus und abstrahiert von jeder menschlichen Beziehung. Die christliche Unendlichkeitsidee wird auf die Sachen übertragen, die als Körper nicht mehr als wichtig erscheinen, umso mehr als Kräfte, die einer unendlichen Steigerung fähig vorgestellt werden. So tritt an die Stelle der antiken statischen Anschauung der Sachen die moderne dynamische Auffassung derselben, doch erst lange nach der Renaissance hernach. Es entstand sozusagen eine „schlechte Unendlichkeit“ im Hegelschen Sinne. In der Wirtschaft vertritt den gleichen Gedanken der Kapitalismus.

Diese dynamische Auffassung der Sachen als Rechtsgedanke ist freilich bei Werböczy nicht zu finden. Doch zeigt Werböczy als Mensch eine wunderbare Empfänglichkeit für diesen Gedan-

ken. Das Rechtsbuch Werbőczys konnte, trotz der Bemühungen, des Politikers Werbőczy, keine Gesetzeskraft erlangen und entfaltete seine enorme Wirkung lediglich als Gewohnheitsrecht. Doch verdankte das Tripartitum diese Kraft der unglaublich raschen und weiten Verbreitung im ganzen Lande, was ohne die neue Erfindung der Buchdruckerkunst unmöglich gewesen wäre. Die Presse war die erste echte Maschine, alsó die erste Frucht des dynamischen Denkens in technischer Hinsicht. Werbőczy Hess das Tripartitum auf eigene Kosten drucken, um den Bestand seines mit grosser Mühe errichteten Werkes zu sichern, was die klare Einsicht Werbőczys in die umwälzende Bedeutung der Presse unstreitig machen muss, eine Einsicht, die erst in neuester Zeit völlig bewusst und vertieft werden konnte. So ist Werbőczy ein Moderner und namentlich der erste moderné Ungar.

So bewahrheitet sich die Ansicht, dass Werbőczy[^] symbolisch für die moderné Rechtsordnung ist, infolge des Einflusses des antiken — römischen — Rechts, der mittelalterlichen personalistischen Anschauung und der neuzeitlichen dynamischen Auffassung der Sachen, als Synthese des antiken und des christlichen — mittelalterlichen — Denkens. Was die Wirkung des römischen Rechts betrifft, so ist diese bei Werbőczy bloss Wirkung des Geistes des römischen Rechts, was auch für das sonstige neuzeitliche Európa hätte hinreichen müssen, ohne eine inhaltliche Rezeption des römischen Rechts, wie Woldemar Engelmann überzeugend dargetan hat. Was aber das personalistische Denken anbelangt, so erscheint dieses in der verfassungsrechtlichen Auffassung Werbőczys, das in der Gestalt der organischen Selbstverwaltung des Volkes auch in der jüngsten Bewegung der führenden europáischen Völker als die treibende Idee aufgezeigt werden kann.

Werböczy und das ungarische Verfassungsrecht

Von Prof. STEPHAN CSEKEY

Am 13. Oktober 1941 waren es vierhundert Jahre, dass S t e p h an voß Werböczy, der populärste ungarische Jurist aller Zeiten, in dem von den Türkén einige Wochen vorher besetzten Schloss von Buda (Ofen) die Seele seinem Schöpfer zurückgab. Seine Jugend fiel noch in die Blütezeit des Nationalkönigtums von Matthias Corvinus. Für die Idee dieses Nationalkönigtums widmete er sich bis an sein Lebensende. Da es aber endlich verwirklicht war, war Johann von Zápolyai nur noch der König eines Teiles einer zerrissenen Nation. Als Spross einer dem Kleinadel angehörenden Familie durchlief Werböczy eine ungewöhnliche Laufbahn. Erst Konservator der königlichen Hofkanzlei, dann Protonotar des Hofrichters, bald königlicher Personal (*personalis praesentiae in judiciis locumtenens*) und schliesslich für eine kurze Zeit Palatin des Landes. Ausser seiner juristischen Kenntnissen verfügt er über eine tiefe humanistische Bildung. Nebst seiner ungarischen Muttersprache beherrscht er das Griechische, Lateinische und Deutsche „eleganter“. Als Diplomát führt er Gesandtschaften nach Venedig, Rom, Nürnberg, Posen, Wien, Krakau und Konstantinopel. Im Jahre 1521 nimmt er am Reichstag zu Worms teil, um Hilfe für das Christentum und sein Vaterland gegen die Türkén zu erlangen. Bei dieser Gelegenheit führt er ein Glaubensstreitgespräch mit Luther. Auch Áils Mázén tritt er hervor, ist opferwilliger Herausgeber von Werken mehrerer Humanisten. U. a. gibt er in Wien jenen französischen Druck heraus, der bisher als der erste seiner Art gilt. (Karls V. Dekret zu Worms gegen Luther, 1521.) Der unbegüterte Kleinadlige erwirbt einen ungemein grossen Lsmdbesitz, da Reichtum zu seiner Zeit ein unerlässliches Mittel politischen Emporkommens war.

Nach der Türken Schlacht bei Mohács im Jahre 1526 setzt er alles im Interessé der Wahl Johann von Zápolyais zum

König in Bewegung. Er wird dessen Hofkanzler. Werbőczy kaim aber das Ideal des Nationalkönigtums nicht mehr verwirklichen, da der westliche Teil des Landes Erzherzog Ferdinand von Habsburg zu Ungarns König wählt. Um das Nationalkönigtum behaupten zu können, schliesst König Johann ein Bündnis mit den Türkén ab, die aber trotzdem auch Buda, die Hauptstadt des Landes, mit List erobern. Von den Türkén als Richter der ungarischen Einwohnersehaft in Buda eingesetzt, wird Werbőczy nach mehrwöchiger Tätigkeit angeblich vom Pascha in Buda vergiftet. Seine unglückliche politische Tätigkeit wird von einem der Zeit trotzen Denkmal seines Geistes, des Buches betitelt: *Dreigeteiltes Buch des Gewohnheitsrechtes des Hochlöblichen Königreichs Ungarn (jCripartitum opus juris consuetudinarii Inlyti Regni Hungariae)* überstrahlt.

Das lateinisch geschriebene Rechtsbuch liess er im Jahre 1517 in Wien drucken. Es hat in vierhundert Jahren mehr als fünfzig Ausgaben erreicht. 1599 ist es auch deutsch erschienen. ^{x)}

Das *Cripartitum* entstand in einem Zeitalter der Wirren nach dem Tode Matthias „des Gerechten“, als durch die Reaktion der grossen Feudalherren eine Rechtsunsicherheit einbrach, die Ungarn von Tag zu Tag der Niederlage bei Mohács näherbrachte. Dem Richter Werbőczy wurde die Aufgabe zuteil, das Buch des Gewohnheitsrechtes Ungarns herauszugeben. Sein Werk war keine einfache Kompilation, wie die zeitgenössischen Rechtsbücher, sondern ein Kódex in der Form eines Lehrbuches. Das ganze grossangelegte Werk kann wohl nur nach gründlicher Untersuchung der Geistesgeschichte jener Zeit verstanden werden, doch steht es fest, dass der weitgereiste Mann mit der Bildung der Renaissance manches aus dem römischen und dem kanonischen Recht sowie aus den Werken der Scholastiker des Mittelalters geschöpft hat. Jené Teile seiner Lehren, die das heimische Recht betreffen, wurzeln indessen in den tiefsten

¹⁾ *Decretvm Oder Tripartitvm opvs Der LandsRechten vnnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern, Durch Stephanvm de Werbevtz In Lateinischer Sprach beschrieben. An jetzo aber der Hochberümbten Teutschen Nation zu guetem auss dem Latéin ins Teutsch trewlichst vertirt vnnd gebracht: durch Avgustinvm Wagnervm...* Gedruckt zu Wienn in Osterreich, bey Leonhart Formica. Anno 1599-

²⁾ [3] 155 [37] Bl.

Schichten des nationalen Rechtsgefühls. Das *Tri-partitum* hat nicht bloss den Verfasser überlebt, mehrere seiner Thesen sind heute noch lebendig und wirksam, und zwar nicht die längst veralteten privatrechtlichen Sätze, sondern die verfassungsrechtlichen Lehren, die noch immer die lebendigen Grundprinzipien unserer geschichtlichen Verfassung bilden. Aus dem veralteten Text ragén die Grundsätze unseres Verfassungsrechtes hervor, die der Feuerprobe vieler Jahrhunderte standhielten. Namentlich können wir die im völkischen Boden wurzelnden Stämme der ungarischen Verfassung im *Thripartitum* finden, und es gereicht Werbőczy zum ewigen Verdienst, dass er diese Grundsätze für die Nachwelt bewahrt hat.

Es gibt kaum noch ein ungarisches Buch, um das die Leidenschaften so vielfach getobt hätten wie um das *üripartitum*. In verschiedenen Zeitaltern wurden Werbőczy und sein Werk verschieden bewertet. Auch in der ungarischen rechtswissenschaftlichen Literatur beschäftigen sich mehrere Werke mit den verfassungsrechtlichen Lehren Werbőczys. Hier soll nur auf die wichtigsten Thesen hingewiesen werden.

Auch Werbőczys Rechtsbetrachtung zeigt die Zweispaltigkeit des Renaissance-Menschen. In seiner Rechtslehre ist er noch der Vertreter der traditionellen theozentrischen Auffassung. Neben dieser spiritualistischen Betrachtung erscheinen aber bei ihm auch die profánen Elemente der humanistischen Rechtsanschauung, während er in seiner staatsrechtlichen Auffassung schon ein charakteristischer Renaissance-Politiker ist.

Die Rechtsquellenlehre Werbőczys verdient deshalb ein besonderes Interessé, weil das System der Rechtsquellen zu seinen Lebzeiten bereits ausgebildet war. Wie dies schon aus dem Titel des *Tri-partitum*, das sich ein Buch des Gewohnheitsrechts Ungarns nennt, hervorgeht, gibt Werbőczy unter den Rechtsquellen den Vorrang dem Gewohnheitsrecht, das im Geistesleben des Mittelalters eine grössere Rolle spielte als heute, obwohl es auch heute seine Bedeutung nicht eingebüsst hat. Namentlich muss beachtet werden, dass die ungarische Verfassung eine geschichtliche ist und ohne Heranziehung des Gewohnheitsrechts kaum verstanden werden könnte; überdies sind mehrere staatsrechtliche Institutionen nicht durch Gesetze geregelt, sondern wurzeln in althergebrachten Gewohnheiten.

Die Auffassung Werbóczy's über die gleiche Kraft von Gesetz und Gewohnheitsrecht ist noch heute die Grundthese milder geltenden Rechtes.

Es war die Tragik im Leben dieses grossen Mannes, dass gerade sein Werk nicht dadurch die höchste Vollendung erreichen konnte, dass es Gesetz wurde, obwohl sein Verfasser mit einer sein Zeitalter weit überragenden Weisheit in die Tiefe der Lehren über die Rechtsquellen eingedrungen ist. Die Folge davon ist, dass die Rechtswissenschaft einerseits die Bedeutung des Gewohnheitsrechts als Rechtsquelle von Werbóczy als autoritativer Quelle herableiten möchte, andererseits aber gezwungen ist, den Rechtsquellencharakter des *'Cri-partitum'* dadurch begründet, dass sich das Werk der Kategorie des Gewohnheitsrechts zuteilt.

Werbóczy vereinigt und ergänzt die Idee von der Krone als Urquelle der Staatsmacht und die organische Staatsauffassung mit dem Gedanken der Machtübertragung, *stellt* aber noch immer an die Spitze seines *tjripartitum* das Prinzip der Einheit des Adels.

Nach seiner Lehre stammt die Macht des Herrschers von der Gemeinschaft, der *communitas*. Der Fürst wird von den Adligen gewählt, der Adél aber vom Fürsten verliehen. Der Nachdruck ruht auf dem Prinzip der Gegenseitigkeit, stammt doch der ganze Adél vom König, die königliche Macht aber vom ganzen Adél.

Hierdurch gewinnt die Lehre von der Heiligen Krone die Fassung Werbóczy's vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Früher galten die Idee der Krone und die organische Staatsauffassung als zwei ursprünglich abgesonderte und sich selbständig entwickelnde politische Gedanken. Die Verknüpfung der Idee der Krone mit der Erfassung der Krone als Staatskörper ist schon die ausschliessliche Schöpfung Werbóczy's. Bei ihm findet sich erstmalig die verfassungsrechtliche These, dass alle Adligen gleichermaßen Mitglieder der Heiligen Krone sind und ebenso gleichermaßen der Macht des aus ihrem Willen gekrönten Königs unterstellt sind. Der Lehre von der Heiligen Krone bedurfte Werbóczy vor allem, um die Gleichheit des Adels und den „demokratischen“ Charakter der Gemeinschaft der Adligen darzulegen.

Vom Prinzip der Volkssouveränität, nach dem das Recht der Gesetzgebung der Gemeinschaft zusteht, leitet Werbóczy den Satz her. In diesem Kapitel des *Tri-partitum* finden

wir die wichtigsten Grundsätze unserer Verfassung, die von Werbőczy selbst als die nationalsten Eigenheiten dieser Verfassung betrachtet wurden, und dann während des späteren Lebens unserer geschichtlichen Verfassung die staatsrechtlichen und politischen Ideale langer Generationen gebildet haben. Sie bewehrten sich gleichzeitig auch als starke Kraftquellen der Nation in ihren Kämpfen um die staatliche Selbständigkeit und Verfassung.

Es wäre sehr anziehend auch die universalistischen Ideen hier anzuführen, die auf dem Gebiete des Grundbesitzrechts durch den darin enthaltenen Gemeinschaftsgedanken vom Privatrecht ins Staatsrecht hinragen.

Christentum, Europäertum, Gemeinschaftsgedanke und die Wahrung der nationalen Überlieferungen gegenüber allen fremden Ideen, sowie ihre Rettung für die Zukunft, das sind die Gedankensehätze dieser Bibel der ungarischen Staatlichkeit, aus denen die Seele unserer Nation uns entgegenleuchtet. Darum wird das *Zlripartitum* nie veralten, darum ist ihm wie der Nation selbst *e'm* ewiges Leben beschieden.

Das grosse Werk Werbőczy's besitzt überdies noch eine ausserordentliche Bedeutung. Es ist als ob die göttliche Vorkehrung *den* Abschluss dieses Werkes für eine Zeit bestimmt hätte, in der ihm die Berufung zuteil ward, während der Zerrissenheit des Landes in drei Teile die Einheit des ungarischen Rechts zu retten. Dieser mystische Einfluss entstrahlte dem *ürripartitum* auch damals, als vor zwei Jahrzehnten das Land wieder in Stücke gerissen wurde. Die Macht der Heiligen Krone, die auf diese Idee gebaute staatsrechtliche Lehre, lebt un'd wirkt noch weiter und übt seine Anziehungskraft auf die abgerissenen Teile des Körpers der Heiligen Krone aus, auf jene Teile, die „vom neidischen Schicksal und der Vermessenheit einzelner“ zeitweilig von uns entfernt wurden. Eine lange Reihe einander ablösender Geschlechter ward zur Trägerin des Geistes eines einzigen genialen Juristen. Die Patina unserer Hochachtung bedeckt heute die eherne Gestalt des Protonotars, der sich im *Zlripartitum* des Gewohnheitsrechts des hochloblichen Ungarns ein Denkmal für späte Jahrhunderte gesetzt hat.²⁾

²⁾ Siehe eingehender Etienne Csekey, **Werbőczy quatre fois centenaire**. Extrait de la „Nouvelle Revue de Hongrie.“ Budapest 1942.

Werbőczy und das ungarische Privatrecht

Von Prof. STEPHAN SZÁSZY

I.

Alles auf dieser Welt ist ständigem Wechsel unterworfen, dem Gesetze der ewigen Bewegung. Dennoch finden sich in diesem ewigen Wechsel, in dieser fortwährenden Bewegung auch feste, fixe Punkte. Gibt es doch Werte, welche überall, in jedem Zeitalter ihren Wert behalten, denen der Wandel der Zeiten nichts anhaben kann. Wohl ändert sich auch die Wertung dieser Werte den verschiedenen Zeitaltern gemäss, doch ist der absolute ewigwährende Wert dieser Werte nicht zu verkennen, da ihre Wertung zugleich die Selbstwertung des betreffenden Zeitalters bedeutet. Erkennt ein Zeitalter die Bedeutung eines solchen ewigwährenden Wertes, so fällt es über sich selbst das strengste Urteil.

Für die ungarische nationale Kultur bedeutet das einzig dastehende, mächtige Werk „Tripartitum“ von *István v. Werbőczy* einen solchen ewigwährenden Wert. Auch Werbőczy und sein Werk wurden in den einzelnen Zeitaltern auf verschiedene Art gewertet. Sie mussten die Kritik der Schleppträger des Josephinismus (Izdenczy, Grossing), der Verteidiger des Zentralismus (Gustermann), des übertriebenen, fieberhaften Schaffensdrangs der 80.-er Jahre, sowie der ultraliberalen Generation, die von dem auch heute noch tätigen Gedanken der Kodifikation des Privatrechts berauscht war (Rezső DeH'Adami), endlich diejenige der falschen Propheten des XX. Jahrhunderts (Pál Szende) über sich ergehen lassen. Diese Kritiken aber, welche in einzelnen Kreisen auch heute noch nicht verstummten, konnten den Wert und den Ruhm des Tripartitum nicht verdunkeln. Auch in diesen kann nur die Selbstwertung eines auf niederer Stufe stehenden Zeitalters zur Geltung. Diese Kritiken stehen auf weltanschaulichem Grund. Der Ausgangspunkt des Werbő-

czy'schen Dreibuches ist das Grundprinzip des kristlich-westlichen ungarischen Staates, diese Kritiken aber stammen aus einem mit den Ideen des ungarischen Staates feindlich gegenüberstehenden Boden. Man hat dem Tripartitum vorgeworfen, dass es das Mittelalter in Ungarn bis 1848 verewigt habé. Man hat es beschuldigt, dass die Gebundenheit der Ständeversammlung, sowie die Aufrechtenhaltung der gesellschaftlichen und rechtlichen Ungleichheit die kulturelle Entwicklung des ungarischen Volkes gehemmt hat. Auch die schwere Schuld der Unmenschlichkeit musste es ertragen. Wie grundlos diese auf weltanschaulicher Grundlage stehenden Anklagen waren, bestätigt am bestén die Kritik bedeutender in- und ausländischer Gelehrter (Bodenarius, Tomaschek, Ádám Kollár usw.), welche weder Freunde der ungarischen Nation, noch solche des Tripartitum waren, und dennoch dem hohen Wert des Tripartitum Anerkennung zollten.

Man hat aber das Dreibuch nicht nur von weltanschaulichem Standpunkt, sondern auch von streng wissenschaftlichem Standpunkte aus einer Kritik unterworfen. Wohl sind diese Kritiken ernster zu nehmen, doch entbehren sie trotzdem grössten Teils ebenfalls der zureichenden Grundlage.

So machte man vor allém Werbóczy den Vorwurf, dass sich in seinem Werke viel faktische Irrtümer fänden. Dann behauptete man auch, dass das Tripartitum verhältnissmässig wenige Rechtsregeln enthalte; es sei nicht genügend „juristisches“ Recht; seine Kasuistik sei nicht genügend abstrakt; es befänden sich darin viele Wiederholungen; auch fehlt seinem Stil die wünschenswerte Präzision. Man warf dem Werke vor, es sei nicht originell, und übernahm, statt das geltende einheimische Gewohnheitsrecht zu kodifizieren, die Regeln des römischen, kanonischen und feudalen Rechtes. Schliesslich soll ihm auch die Grundlage einer wissenschaftlichen Systematisierung abgehen.

Auch diese Kritiken sind nicht geeignet den Wert des Dreibuches herabzusetzen. Wenn auch in einer oder der anderen Feststellung ein wenig Wahrheit ist, wenn Z. B. zugegeben, werden kann, dass das System nicht die stärkste Seite Werbóczys ist, so habén diese Mängel blos untergeordnete Bedeutung und können den eigentlichen Wert des Werkes nicht verringern. Der Vorwurf aber, dass das Werk nicht originell sei, dass es nicht das ungarische Gewohnheitsrecht seiner Zeit kodifiziert hätte, entspricht überhaupt nicht der Wahrheit.

Wohl kann kein Zweifel darüber aufkommen, dass am Werke Werbőczys der Einfluss ausländischer Rechtssysteme nicht zu verkennen ist, doch liegt der Grund dafür nicht darin, dass Werbőczy seine Rechtsätze aus ausländischen Rechtssystemen schöpfte, sondern darin, dass diese ausländischen Rechtssysteme auf diejenigen inländischen Rechtsregeln von Einfluss waren, welche zur Zeit Werbőczys in Ungarn Geltung hatten.

II.

Somit können sich die *gegen* Werbőczy und das Dreibuch gerichteten Angriffe vor einer ernsten und unbeeinflussten Kritik nicht behaupten.

Nun ist aber zu fragen, worin die eigentliche Bedeutung des Dreibuches, vom Standpunkte des ungarischen Privatrechtes aus gesehen besteht?

Meinerseits kann ich von diesem Standpunkte dem Dreibuche in dreifacher Beziehung Bedeutung zumessen. Eine so zu sagen alleinstehende Bedeutung hat dieses Werk: 1. vom Standpunkte der Rechtsgeschichte, näher vom Standpunkte der Entwicklung des ungarischen Privatrechtes; 2. vom Standpunkte der Entwicklung der Geschichte der ungarischen Privatrechtswissenschaft; 3. von dogmatischem Standpunkte: dem Standpunkte des lebendigen, geltenden ungarischen Privatrechtes.

Vom Standpunkte der geschichtlichen Entwicklung des ungarischen Privatrechtes ist die grosse Bedeutung des Werkes meines Erachtens in erster Reihe in demselben Grundé zu suchen, worin auch die königliche Approbation das Ziel des Werkes sah, nämlich in dem Sammeln und Kodifizieren der zu Zeiten Werbőczys geltenden ungarischen Gewohnheitsrechtssätze. Durch das Kodifizieren und in Schrift setzen der ungarischen Gewohnheitsrechtssätze hat Werbőczy die Einheit des ungarischen Privatrechtes bewahrt, zugleich verhindert dass dieses Gewohnheitsrecht *in* partikuläre Rechte zerfalle. Hiedurch hat er die Rezeption des römischen und kanonischen Rechtes in Ungarn verhindert.

Von diesem Standpunkte aus gesehen, kann auch im Auslande die Bedeutung nur eines einzigen grossen Juristen mit der Bedeutung Werbőczys gleichgestellt werden, nämlich die Bedeutung des englischen Juristen *Bracton*. Das grosse Werk *Bractons*:

„De legibus et consuetudinibus Angliae“ (The laws and customs of England) ist das Schwesterwerk des *Tripartitum*. Auch er hat die im XIII. Jahrhundert in England geltenden Gewohnheitsrechtssätze kodifiziert und zusammengefasst. Auch er hat mit diesem Werke das Zersplittern des englischen Rechts verhindert. Auch er stand der Reception des römischen Rechtes in England im Wege. Holdsworth stellt in seinem grossen Werke „History of English law“ die entschiedene Behauptung auf, dass das englische Volk das Ausbleiben der Rezeption in erster Reihe Braeton zu verdanken habe. „Wir haben keine Beweise dafür, dass Werbóczy das Werk Bractons gelesen hätte, obwohl dies überhaupt nicht ausgeschlossen ist. In dieser Beziehung harret der Rechtshistoriker noch eine wichtige Aufgabe. Es würde sich lohnen das Dreibuch mit dem Werke Bractons gründlich zu vergleichen, da auf diesem Wege der Zusammenhang der beiden Werke feststellbar wäre. Aber auch angenommen, dass Werbóczy das Werk nicht kannte, hat er der Stimme der Zeit gehorcht, da im Falle er es unterlässt die Regein des ungarischen Gewohnheitsrechtes zu sammeln, die Gefahr nahe stand, dass das ungarische Recht von ausländischen Gesetzssystemen verschlungen wird, von solchen, die nicht aus des Tiefen der ungarischen Volksseele stammten und demnach die Volkssitten und Rassen-eigentümlichkeiten, welche das ungarische Volk von den anderen Völdern unterscheiden, nicht zum Ausdrucke bringen im Stande gewesen wären.“

III.

Alleinstehend ist die Bedeutung des Werkes Werbóczy's auch vom Standpunkte der Geschichte der Wissenschaft des ungarischen Privatrechtes. Ist doch das Dreibuch der Ausgangspunkt der Literatur des ungarischen Privatrechtes. Es ist kein blosser *Kódex*, sondern zugleich ein theoretisches, wissenschaftliches Werk. Werbóczy macht uns nicht nur mit den in seiner Zeit geltenden Regein des Rechtes bekannt, sondern baut sein System auf rechtsphilosophischer Grundlage auf, versetzt dieses in ein universales Weltbild, und bringt es mit den gesamten menschlichen Wahrheiten in Zusammenhang.

Was war eigentlich diese Weltanschauung, auf welcher das Dreibuch beruht?

Die Gedankenwelt Werbőczys wird von der Tatsache bestimmt, dass er auf der Scheide zwischen dem Mittelalter und der Neuzeit gelebt hat. Darin findet sich die Erklärung dessen, dass sich in seinen Rechtsbetrachtungen einerseits mittelalterliche, d. h. skolastische, kristliche und universale Elemente vorfinden, andererseits aber auch neuzeitliche, d. h. humanistische, profáné und individualistische Elemente. Werbőczy bemühte sich die zwischen den beiden Weltanschauungen bestehenden Gegensätze zu überbrücken, das Weltbild des Mittelalters und der Neuzeit in eine höhere Synthese zusammenzufassen.

Auch vom Gesichtspunkt des heutigen geltenden ungarischen JPrivatrechtes muss dem Werke Werbőczys grosse Bedeutung zuerkannt werden. Wohl steht es fest, dass das Dreibuch vom heutigen ungarischen Recht durch einen grossen Abgrund getrennt wird, auch es zugegeben werden, dass das Dreibuch dem heutigen englischen Recht viel näher steht als dem heutigen ungarischen Rechte. Immerhin hat seine Bedeutung auch vom Gesichtspunkte des geltenden ungarischen Privatrechtes aus gesehen nicht aufgehört.

Aus diesem Gesichtspunkte lassen sich die Regein des Dreibuches in drei Gruppen teilen: 1. enthält es Regein welche ihre Bedeutung heute gánzlich eingebüsst haben und demnach bloss von historischem Wert sind; 2. enthält es Regein, welche genetische Ausgangspunkte, Vorgänger unserer jetzigen Rechtsinstitutionen sind und schliesslich 3. enthält es solche Regein, welche auch heute noch Geltung haben.

Ad 1. Die Regein des Dreibuches gehören meistens in die erste Gruppe. Dahin gehören die mit den Vorrechten der Adligen zusammenhängenden Regein, sodann jene die sich auf die Mündigkeit und die Handlungsfähigkeit beziehen, der grösste Teil des Personrechtes und des Familienrechtes, die sich auf die väterliche Gewalt, auf die Vormundsehaft und Pflugschaft beziehen, der grösste Teil des Rechtes der Schuldverhältnisse, des Sachenrechtes und des Erbrechtes.

Doch haben auch diese nicht mehr in Geltung stehenden Rechtssätze, vom Gesichtspunkte unserer heutigen Rechtsordnung aus gesehen, ihre Bedeutung nicht gánzlich eingebüsst. Auch diese

sind Zeugnisse des Geistes unserer Rechtsentwicklung, weshalb sie bei der Auslegung unserer heutigen Rechtssätze in Betracht zu nehmen sind. Denn obwohl es war ist, dass zwischen unserem alten und heutigen Recht ein grosser Abgrund klafft, muss doch das alte und das heutige ungarische Recht als Einheit betrachtet und davon ausgegangen werden, dass der unseren uralten Gesetzinstitutionen eigene alte Geist, soweit es die veränderten Umstände erlauben, auch heute zielsetzend ist.

Ad. 2. Jenen Regein, welche als die genetischen, organischen Vorgänger unserer heutigen Rechtsinstitutionen zu betrachten sind, müssen auch die Rechtssätze der gesetzlichen Erbfolge und besonders die der Heimfallserbschaft angereit werden. Zu diesen gehören m. E. ausser diesen Regein des Dreibuches auch einige solche, denen nur geringere Bedeutung zugemessen werden kann, wie Z. B. diejenigen, die sich auf die Beseitigung des schuldigen Vormundes, sowie die *actio popularis*, abzielend auf die doppelte Begleichung des verursachten Schadens (Teil I, Tit. 123, 124), beziehen. Zu diesen gehören auch jene Rechtsregeln, die sich in den Titeln 74, 75, 76 und *yy* des Teiles I vorfinden.

Ad 3. Das Dreibuch enthält auch viele solche Grundregein, welche auch heute noch Geltung haben, somit in unserem heutigen Privatrecht als direkte Quellen zu betrachten sind.

In dieser Hinsicht muss in erster Reihe ein Unterschied gemacht werden je nachdem es sich vom Gebiete des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches (ABGB) (Siebenbürgen und andere Teile Ungarns) oder dem Gebiete der Beschlüsse der Judexkurialkonferenz (1861), unfassend den überwiegenden Teil Ungarns handelt. Auf dem Gebiete des ABGB. sind blos die den Adelsstand behandelnden, besonders auf das Erwerben des Adels bezüglichen Rechtssätze (Teil I, Tit. 4—8) des Dreibuches auch heute noch geltend, da der offene Befehl, der sich auf die Einführung des ABGB in Ungarn bezieht, in seinem Artikel I jede früheren Regein, die für das Gesetzbuch von Belang sind, ausser Wirkung setzte.

Ganz anders steht die Lage im Wirkungsgebiet der Beschlüsse der Judexkurialkonferenz. Hier dienen auch heute noch ausser den sich mit dem Adelsstand befassenden Rechtsregeln viele

andere Sätze des Dreibuches als direkte Rechtsquellen des geltenden ungarischen Privatrechtes. Hierher gehören besonders jené, die sich auf das gesetzliche eheliche Güterrecht und auf das Erbrecht beziehen. So werden auch heute die Grundinstitutionen des ehelichen Güterrechtes vom Dreibuch geregelt, nämlich die Absonderung der Vermögen der Ehegatten, die Unabhängigkeit des Vermögens der Frau dem Manne gegenüber, die Eheschliessung notwendig begleitende vermögensrechtlichen Wirkungen. (Teil I, Tit. 100 und no.) Ebenso sind auch heute geltend die sich auf den gesetzlichen Treulohn (dos) beziehenden Grundregeln (Teil I, Tit. 93—109) des Dreibuches, die vom § 85 des GA. XXII vom Jahre 1848 nur in Bezug auf die Höhe des Treulohnes eine Abänderung erfuhren, und die von der Rechtsgewohnheit später auch auf den rechtsgeschäftlichen Treulohn ausgebreitet wurden. Desgleichen sind die im Dreibuch befindlichen und sich auf den Aufteilungszwang des gemeinsamen Vermögens zwischen Vater und Kind beziehenden Regeln auch heute geltend, da diese die Judexkurialkonferenz von 1861 als Enterbungsgründe in ihrer Wirkung beibehielt, sodann die Rechtsätze, welche die aus putativer Ehe geborenen Kinder und deren eheliche Abstammung behandeln (Teil I, Tit. 108), schliesslich die das Erbrecht der Witwe regelnden Anordnungen, welchen die Judexkurialkonferenz nur bezüglich des Witwenrechtes Schranken setzte. Hieher gehören noch viele andere Regeln des Dreibuches, z. B. auch jené, welche die Verjährungsfrist bestimmen.

Gesetz und Gewohnheit im Tripartitum

Von Prof. GEORG BÓNIS

Das Tripartitum Werbóczy's ist der Abschluss eines zähen Kampfes zwischen Gesetz und Gewohnheitsrecht. Es bedeutet ein Kompromis zwischen zwei antagonistischen Rechtsquellen, den Übergang des Primats des Gewohnheitsrechts an dasjenige des Gesetzes.

Im Mittelalter galt die Gewohnheit als oberste Rechtsquelle. Das Recht war Gewohnheitsrecht, da dieses für alt und gut galt. Zahllose Urkunden beweisen die Alleinherrschaft der „*consuetudo antiqua et approbata*“ in Ungarn. Auch der Heilige Stuhl berücksichtigte vor allem die Sitten der Ungarn. In Zwistigkeiten mit der ungarischen Krone sollte die Gewohnheit, soweit es dem kanonischen Rechte nicht widersprach, zur Geltung gelangen. Darum war „*consuetudo*“ gleichbedeutend mit „*ius*“ und darum nannte Werbóczy sein Werk, das auch Gesetzesrecht umfasste, „*Tripartitum opus iuris consuetudinarii regni Hungáriáié*“.

Diese überragende Stellung des Gewohnheitsrechts wurzelte in der mehrmals verbesserten ungarischen Gerichtsverfassung. Seit den Anfängen des ungarischen Staates besass das Land ein Zentralgericht, die „*curia regi a*“. Da der neue Mittelstand des XIII. Jahrhunderts, die „*servientes regis*“, sich immer mehr vom Komitatsgericht zu befreien suchten, wurde der Königshof allmählich die allgemeine „*ordentliche*“ Instanz des Landes. So wandelte sich die Gewohnheit der Sippen in ein durch königliche Rechtsprechung entwickeltes Rechtssystem um. Die Einheit dieses Systems wurde durch die Einheit der Rechtsprechung Ungarns gewährleistet. Von Gespanschaften, freien Bezirken und Städten kam die oberste Appellation immer in dieselbe „*curia*“.

Während des XIII. und XIV. Jahrhunderts wurde die Hegemonie des Gewohnheitsrechtes nie bestritten. Die ersten Satzungen ungarischen Rechts, die Gesetze der heiligen Könige Stephan

und Ladislaus, sowie des Königs Koloman, beschäftigten sich nur mit der Verbreitung des Christentums, der Befestigung seiner Institutionen, der Beseitigung der Privatrache, der Bekämpfung der Kriminalität, sowie Gewährleistung des Eigentums. Ihrem Gepräge nach sind diese Gesetzbücher notwendigerweise primitiv und üben auf die überwiegende Menge der Gewohnheitsnormen keinen Einfluss von Belang aus. Nach einer Pause erscheint gesetztes Recht wieder im XIII. Jahrhundert, doch unter veränderten Umständen. Die Gesellschaft ist von riesigen Kräften bewegt und die Entwicklung der Standé im Gangé. Die Gesetze dieses Zeitalters sind lauter Privilegien, einem widersirebenden König von einem revolutionären Adél erpresst. Nur unter Sigismund von Luxemburg wird das Bählein gesetztes Rechts zu einem Fluss geschwellt, der unter Matthias zum unwiderstehlichen Strom wird.

Die Umwälzung war durch die Entwicklung des Landtags verursacht. Von dürftigen Anfängen am Ende des XIII. Jahrhunderts wächst die Representation der adeligen Gespanschaften zu Ende des XIV. Jahrhunderts zu einer selbständigen politischen Kraft. Unter schwachen Königen reissen die Standé die Legislatur schon im Namen des Reiches, dem durch sie vertretenem „totum corpus regni“, an sich. So wird unter Sigismund und Matthias dem positiven Recht ein breiterer Grund gelegt und ein Angriff gegen die Allmacht der Gewohnheit ermöglicht.

Der mittelalterliche Mensch, durchdrungen von der Achtung altér Sitten, sah die Gesetzgebung immer blos als Erneuerung und Klárung des Althergebrachten an. Im XV. Jahrhundert brach sich schon der Mut der Neuzeit Bahn. Sigismund hielt die Rechtsprechung im Jahre 1435 zur Beseitigung und Verbesserung altér Gewohnheit an. 1439 sollte dieselbe durch König und Landtag erneuert werden. Im Jahre 1486 endlich erhob Matthias den Anspruch ewiger Geltung für sein Gesetzbuch. So wurde die Gewohnheit nach reger gesetzgeberischer Tätigkeit in der Theorie beseitigt. Doch der Versuch des grossen Königs scheiterte nach seinem frühen Tod an der Selbstsucht der Standé. Wenn jedoch die Kodifikation auch scheiterte, war doch das Primat des Gesetzes schon fest gesichert.

So musste auch Stephan von Werböczy, das Kind dieser Übergangsperiode, die Herrschaft des positiven Rechts anerkennen, indem er die „drei Kräfte des Gewohnheitsrechts“ dem

Gesetze gegenüber feststellte. Die Gewohnheit konnte das Gesetz nachahmen, seine Lücken ausfüllen, endlich auch das positive Recht brechen (*consuetudo iuxta legem, praeter legem, contra legem*). In dieser letzten Eigenschaft war der Gegensatz der beiden Rechtsquellen aufgelöst. Gesetz und Gewohnheit sind gleichgestellt in der Rangordnung der Quellen. Späteres Gesetz bricht früheres Gesetz. So gelten auch Gewohnheit und positives Recht (*Statut*) eines Ortes gleich.

Werböczy ward auch zum Schiedsrichter im Kampfe der Rechtsquellen auf praktischem Gebiet. Die königliche Urkunde, die dem Werke *Tripartitum* Gesetzeskraft verleihen sollte, schildert die jämmerlichen Zustände der Rechtsprechung im Übergangszeitalter. Die eine Partei beruft sich auf das Gesetz, die andere auf die Gewohnheit. Nicht nur die Rechtssuchenden, sondern auch die Richter selbst geraten in Verwirrung infolge des Gegensatzes von Gesetz und Brauche. Deshalb sind auch die Gerichtssäle vom Wiederhall der Kampfe des Anhangs mächtiger Gerichtsparteien erfüllt.

Seit 1517 glich die Verbreitung des *Tripartitum* die Gegensätze aus. Es entstand ein einziges Werk ungarischen Rechts, das die Gewohnheitsnormen des Mittelalters in die Neuzeit hinüberrettete. Hiedurch ist die Gewohnheit siegreich geblieben, verlor aber dabei dem Werböczy'schen *Opus* durch langen Brauch doch Gesetzeskraft. Schon einige Jahre nach der Erscheinung wurde es allgemeines Gesetz, „*generálé decretum*“ genannt und im Jahre 1628 der Sammlung ungarischer Gesetze, dem *Corpus Juris*, einverleibt.

Bibliographie des Tripartitum

Von Prof. STEPHAN CSEKEY

Die bisher erschienenen bibliographischen Zusammenstellungen, sowie die Beschreibungen der Ausgaben des *Cripartitum* entbehren nicht nur der Vollständigkeit, sondern sind auch mangelhaft und ungenau. Somit muss die* Veröffentlichung einer wissenschaftlichen Bibliographie vierhundert Jahre nach dem Tode Werbőczys für notwendig erachtet werden.

Die Originalausgabe des '*Cripartitum* wurde noch von Werbőczy selbst bei Singrenius (Singriener), in einer der berühmtesten der damaligen Buchdruckereien Wiens in Druck gegeben. Vier Jahre später, nach dem Tode Werbőczys wurde das '*Cripartitum* von Singrenius nochmals verlegt und 1561 eine dritte Ausgabe des Werkes von seinem Sohne veranstaltet. Das *Cripartitum* erfreute sich einer so grossen Volkstümlichkeit, dass davon im XVI. Jahrhundert 10, im XVII. Jahrhundert 9, im XVIII. Jahrhundert 16, im XIX. Jahrhundert 14, endlich im XX. Jahrhundert 2 Ausgaben erschienen. Hienach hat das Buch in vierhundert Jahren 51 Ausgaben erlebt, so dass es heute noch als das am häufigsten verlegte ungarische Buch gilt, ja sogar auch unter den in Ungarn verlegten Büchern in dieser Beziehung an erster Stelle steht. Den angegebenen Ziffern sind bloss die nur einigermassen vollständigen Textausgaben zugechnet. Die wichtigsten und verbreitetsten Ausgaben der Bearbeitungen und Kommentare des *Cripartitum* sind unten unter il gesondert angeführt. Die Bibliographie derjenigen Werke, die sich auf das *Cripartitum* beziehen, würden einen dicken Band abgeben.

Auch ist es nicht ohne Interessé eine Übersicht darüber zu geben, wo und wie oft das *Tripartitum* herausgegeben wurde. In dieser Übersicht kommen Budapest und Nagyszom-

bat (Tyrnau) je mit n Ausgaben vor, wobei von den in Budapest erschienenen Ausgaben nur 3 mit der Angabe „Budapest“ erschienen, während je gesondert in Buda, bzw. in Pest erschienen sind. Ihnen folgen Wien mit 7, Kolozsvár (Klausenburg) mit 5, Debrecen mit 3, Pozsony (Pressburg) und Pest (Firma Landerer) mit 3, Bártfa (Bartfeld) mit 2, Lőcse (Leutschau) mit 2, Belgrád mit 1, Csíksomlyó mit 1, Eger (Erlau) mit 1, Kalocsa mit 1, Leipzig mit 1, Nedelic mit 1, schliesslich Pozsony (Pressburg) und Kassa (Kaschau) (Firma Landerer) mit je 1 Ausgabe. Danach ist das *Criptitum* im Inland in 42 und im Ausland in 9 Ausgaben erschienen.

Mit unserer Bibliographie erstrebten wir möglichst buchstabengetreue Beschreibung der bisherigen Ausgaben des *Vriparfitum* zu geben.

Aus technischen Gründen, um die Erklärung der Liminalien zu vereinfachen, ist an erster Stelle das Verzeichnis der in der Bibliographie des *Tripartitum* angewandten Abkürzungen mitgeteilt. Für die Liminalien, d. h. die Nebenteile und Zusätze des *Tripartitum* ist Petitdruck verwendet worden. Als solche gelten: die Vorrede des Verfassers (*Lectoribus salutem*), Werbóczys Widmung an den König (*Praefatio auctoris*) und die Einleitung des bekräftigenden königlichen Privilegs (*Approbatio*), die allesamt dem Text des *Tripartitum* vorangehen. Zum Abschluss sind diejenigen bibliographischen Angaben mitgeteilt, die sich auf den Schluss der Widmung an den König (*Conclusio*), auf die Schlusswendung des königlichen Privilegs (*Regis consensus*) und auf die Begrüssungsgedichte (*Carmina*) beziehen. Ebenfalls zu den Liminalien gehören die verschiedenen Zusätze des *Criptitum*, wie die Titel-, Namen- und Sachregister (Indexe und Enchiridien), sowie die Rechtsregeln (*Reguláé Juris*).

In der Zeit, die der Wiener lateinischen Ausgabe des *Criptitum* vom Jahre 1581 nachfolgt, begegnen wir während anderthalb Jahrhunderte beinahe ausschliesslich zweisprachigen, nämlich lateinisch-ungarischen Ausgaben. Da das *Criptitum* seit 1628 als Bestandteil des *Corpus Juris Hungarici* erscheint, entfällt nunmehr der Bedarf einer selbständigen Ausgabe. Trotzdem erscheint seit 1740 aber das *Criptitum* von Neuem selbständig, und zwar in der Form des sogenannten *Werbóczius Illustratus*, der samt seinen Kommentären als Lehrbuch benützt wird.

Unter den ungarischen Übersetzungen des *Tri-partitum* ist die erste die des Balázs Weres vom Jahre 1565. (Vgl. Nr. 4.) Bis heute gibt es sieben verschiedene ungarische Übersetzungen, die jedoch allé schon als veraltet angesehen werden körmén. Von der weiten Verbreitung des '*Cripartitum*' zeugt der Umstand, dass es noch im Jahrhundert seines Erscheinens in zwei fremden Sprachen herausgegeben wurde. 1574 ist eine kroatische Übersetzung (vgl. Nr. 8) aus dem Ungarischen (also nicht aus dem ursprünglichen lateinischen Original) erschienen, dem 1599 eine deutsche Übersetzung (vgl. Nr. 10) folgte. Der kroatische Text wurde im Jahre 1909 von dem Prager Professor Kar el Kadlec in den Veröffentlichungen der Königlich Serbischen Akademie der Wissenschaften in Belgrád nochmals herausgegeben. Im Jahre 1929 erschien in Agram ein stattlicher Kommentár des *Vripartityjn* von Professor Lanovic für Lehrzwecke der juristischen Fakultát der Universität. Werbóczys Gesetzbuch wurde im Jahre 1760 auch ins Neugriechische übertragen, ohne jedoch gedruckt zu werden. Die Handschrift der Übersetzung wird in einem griechischen Kloster des Athos-Berges aufbewahrt. Auch dieser Übertragung lag nicht das lateinische Original, sondern der ungarische Text zugrunde.

TARTALOM

	Lap
Dr. Bálás P. Elemér, egyetemi ny. r. tanár, dékán Werbőczy, a modern ember (Elnöki megnyitó)	3
Dr. Csekey István, egyetemi ny. r. tanár: Werbőczy és a magyar alkotmányjog — — — — —	43
Dr. Szászy István, egyetemi ny. r. tanár: Werbőczy és a magyar magánjog — — — — —	83
Dr. Bónis György, egyetemi ny. rk. tanár: Törvény és szokás a Hármaskönyvben — — — — —	121
Dr. Csekey István, egyetemi ny. r. tanár: A Tripartitum bibliográfiája — — — — —	141
Rövidítések jegyzéke a Hármaskönyv bibliográfiájában — — — — —	
154	
I. Werbőczy Hármaskönyvének kiadásai időrendben	157
II. A Hármaskönyv feldolgozásai és magyarázatai	188
<i>Hasonmás: A Hármaskönyv kolozsvári első magyar kiadásának címlapja — — — — —</i>	
	143

DEUTSCHE AUSZÜGE

Prof. Elemér P. Bálás: Werbőczy, ein Moderner auf der Schwelle der Neuzeit — — — — —	197
Prof. Stephan Csekey: Werbőczy und das ungarische Verfassungsrecht — — — — —	201
Prof. Stephan Szászy: Werbőczy und das ungarische Privatrecht — — — — —	206
Prof. Georg Bónis: Gesetz und Gewohnheit im Tripartitum — — — — —	213
Prof. Stephan Csekey: Bibliographie des Tripartitum — — — — —	216

ACTA JURIDICO-POLITICA

- i. **A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt.** BÁLÁS P. ELEMÉR, HELLER ERIK, SZEMÉLYI KÁLMÁN, SZÉKELY ISTVÁN és TÚRY SÁNDOR KORNÉL egyetemi ny. r. tanárok előadásai. (Megtalálható a „A kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem jog- és államtudományi karának kiadványai I.” cím alatt.) Kolozsvár, 1941. 235 l.
- z. Werbőczy István. BÁLÁS P. ELEMÉR, CSEKEY ISTVÁN, SZÁSZY ISTVÁN és BÓNIS GYÖRGY egyetemi tanárok előadásai a jog- és államtudományi kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén, a Tripartitum bibliográfiájával. Kolozsvár, 1942. 220 l.